ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΕΡΓΑΣΙΑΣ ΓΣΕΕ

ΠΑΡΑΤΗΡΗΤΗΡΙΟ
ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΩΝ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΕΞΕΛΙΞΕΩΝ
ΝΟΕΜΒΡΙΟΣ 2015

Μελέτες (Studies) / 42

Η εξέλιξη της παραγωγικότητας και οι επιπτώσεις στην ανταγωνιστικότητα της ελληνικής οικονομίας

ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΠΑΪΤΑΡΙΔΗΣ

ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΗ ΜΟΝΑΔΑ ΜΑΚΡΟΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗΣ ΑΝΑΛΥΣΗΣ ΚΑΙ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟΥ ΜΕΤΑΣΧΗΜΑΤΙΣΜΟΥ

Η εξέλιξη της παραγωγικότητας και οι επιπτώσεις στην ανταγωνιστικότητα της ελληνικής οικονομίας

Η εξέλιξη της παραγωγικότητας και οι επιπτώσεις στην ανταγωνιστικότητα της ελληνικής οικονομίας

Δημήτρης Παϊταρίδης

Νοέμβριος 2015

ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΕΡΓΑΣΙΑΣ ΓΣΕΕ

Παρατηρητήριο Οικονομικών και Κοινωνικών Εξελίξεων

Εμμανουήλ Μπενάκη 71Α
106 81, Αθήνα
Τηλ. +30 2103327779
Fax +30 2103327770
www.ineobservatory.gr

Οι απόψεις που διατυπώνονται στο παρόν κείμενο
είναι του συγγραφέα και δεν εκφράζουν κατ' ανάγκη
τις θέσεις της ΓΣΕΕ.

Επιμέλεια εξωφύλλου: Βάσω Αβραμοπούλου

Γλωσσική επιμέλεια – Διορθώσεις: Γιώτα Γ. Χρόνη

Φωτογραφία εξωφύλλου: www.shutterstock.com

Ηλεκτρονική σελιδοποίηση: Μάρθα Δελτούζου

Εκτύπωση – Παραγωγή: ΚΑΜΠΥΛΗ ΑΕΒΕ

© ΙΝΕ ΓΣΕΕ

ISBN: 978-960-9571-76-0

Η παρούσα έρευνα χρηματοδοτήθηκε από το Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο και το Υπουργείο Εργασίας και Κοινωνικής Ασφάλισης στο πλαίσιο του Επιχειρησιακού Προγράμματος «Ανάπτυξη Ανθρώπινου Δυναμικού» 2007-2013.

Παρατηρητήριο Οικονομικών και Κοινωνικών Εξελίξεων

Το Παρατηρητήριο Οικονομικών και Κοινωνικών Εξελίξεων του Ινστιτούτου Εργασίας της ΓΣΕΕ αποτελεί έναν χώρο έρευνας και δράσης που απευθύνεται στους εργαζομένους, στην ακαδημαϊκή κοινότητα, στους φορείς χάραξης πολιτικής και στο σύνολο των πολιτών. Στόχος του είναι να προσφέρει επιστημονικά τεκμηριωμένες αναλύσεις για μια σειρά κοινωνικών και οικονομικών ζητημάτων που βρίσκονται στο επίκεντρο της τρέχουσας συγκυρίας και που έχουν άμεση σχέση με τα συμφέροντα του κόσμου της εργασίας. Το Παρατηρητήριο είναι σημείο συνάντησης και δημιουργικού διαλόγου πληθώρας ερευνητών, με απώτερο στόχο την ανάδειξη διαστάσεων των σύγχρονων οικονομικών και κοινωνικών φαινομένων που έχουν ιδιαίτερη αξία για την οπτική των εργαζομένων και των συνδικάτων. Παράλληλα, η ερευνητική του δραστηριότητα εντάσσεται σε μια ευρύτερη προσπάθεια καταγραφής πολιτικών που δύνανται να συνεισφέρουν με ουσιαστικό τρόπο στην επίλυση των σημαντικών προβλημάτων που αντιμετωπίζει στην τρέχουσα περίοδο ο κόσμος της εργασίας.

Η δραστηριότητα του Παρατηρητηρίου επικεντρώνεται σε τρεις βασικούς τομείς: α) στην οικονομία και την ανάπτυξη, β) στο κοινωνικό κράτος και το μέλλον της εργασίας και γ) στην ανάπτυξη του ανθρώπινου δυναμικού σε περιβάλλον δημοκρατίας και ισότητας. Ο πρώτος τομέας αφορά τα αίτια και τις επιπτώσεις της πρόσφατης οικονομικής κρίσης, τις σύγχρονες προκλήσεις που έχει να αντιμετωπίσει ο δημόσιος τομέας και η δημοσιονομική πολιτική στην Ελλάδα, καθώς και τις αλλαγές που είναι αναγκαίο να πραγματοποιηθούν στο αναπτυξιακό πρότυπο της χώρας. Ο δεύτερος τομέας αναφέρεται στην ασκούμενη κοινωνική πολιτική, στα ζητήματα της φτώχειας και των ανισοτήτων, στις εργασιακές σχέσεις και στο θεσμικό πλαίσιο των αγορών εργασίας. Ιδιαίτερη έμφαση δίνει στην ανάλυση της τρέχουσας συγκυρίας και στην αποδόμηση που επιχειρείται σε μια σει-

ρά δικαιωμάτων και κατακτήσεων των εργαζομένων. Τέλος, ο τρίτος τομέας επικεντρώνεται σε θέματα που αφορούν την εκπαίδευση και την κατάρτιση των εργαζομένων, τις ποιοτικές και ποσοτικές διαστάσεις της ανεργίας, τον κοινωνικό αποκλεισμό και τον ρατσισμό που βιώνει σημαντική μερίδα των εργαζομένων και των ανέργων στη χώρα.

Είναι προφανές ότι οι τρεις προαναφερθέντες τομείς έχουν επικαλύψεις μεταξύ τους. Μέσα από τα κείμενά του το Παρατηρητήριο επιδιώκει να αναδείξει αυτές τις επικαλύψεις και να φέρει στην επιφάνεια τα οφέλη που μπορεί να προκύψουν από την πολύπλευρη ανάλυση των σύγχρονων οικονομικών και κοινωνικών φαινομένων. Στο πλαίσιο της προσπάθειας που επιχειρείται, θεωρείται ιδιαίτερα σημαντική η κατάθεση παρατηρήσεων, προτάσεων αλλά και εναλλακτικών προσεγγίσεων από όσους και όσες επιθυμούν να συνεισφέρουν στην ερευνητική δραστηριότητα του Παρατηρητηρίου.

Γιάννης Παναγόπουλος
Πρόεδρος ΙΝΕ ΓΣΕΕ

Περιεχόμενα

1 Εισαγωγή 9

2 Παραγωγικότητα και κόστος εργασίας στην Ελλάδα 15

2.1 Η κλαδική και συνολική παραγωγικότητα 15

2.2 Το μοναδιαίο κόστος εργασίας στη συνολική οικονομία 28

3 Κερδοφορία και ανταγωνιστικότητα των ελληνικών επιχειρήσεων 47

3.1 Το περιθώριο κέρδους στην Ελλάδα 47

3.2 Περιθώριο κέρδους και ανταγωνισμός 56

3.3 Εμπειρική διερεύνηση της σχέσης περιθωρίου κέρδους και βαθμού συγκέντρωσης κεφαλαίου 59

4 Συγκριτική ανάλυση της παραγωγικότητας και του κόστους εργασίας στην Ελλάδα και σε χώρες της Ευρωζώνης 69

4.1 Η συνολική παραγωγικότητα στην Ελλάδα και στην Ευρωζώνη 69

4.2 Η παραγωγικότητα στον τομέα εμπορεύσιμων αγαθών της Ελλάδας και της Ευρωζώνης 76

4.3 Το συνολικό μοναδιαίο κόστος εργασίας στην Ελλάδα και στην Ευρωζώνη 84

4.4 Το μοναδιαίο κόστος εργασίας στον τομέα εμπορεύσιμων αγαθών της Ελλάδας και της Ευρωζώνης 86

5 Συγκριτική ανάλυση του περιθωρίου κέρδους στην Ελλάδα και στις χώρες-μέλη της ΟΝΕ 95

6 Συμπεράσματα 103

Βιβλιογραφία 109

Παράρτημα 113

1. Εισαγωγή

Σύμφωνα με τους κυρίαρχους κύκλους της Ευρωπαϊκής Ενωσης, η φθίνουσα ανταγωνιστικότητα συνιστά ένα από τα βασικά και διαχρονικά προβλήματα της ελληνικής οικονομίας που συνέβαλαν στην εμφάνιση των δίδυμων ελλειμμάτων. Η αναγκαιότητα αύξησης της ανταγωνιστικότητας τέθηκε στο πρώτο κιόλας μνημόνιο, όμως συγκεκριμενοποιήθηκε περισσότερο στο δεύτερο μνημόνιο, το οποίο προέκρινε τη διεύρυνση της ευελιξίας στην αγορά εργασίας και τη μείωση του κατώτατου μισθού ως αναγκαίες συνθήκες για την ανάταση της ανταγωνιστικότητας. Η μείωση του κόστους εργασίας στον ιδιωτικό τομέα σε συνδυασμό με τις μεγάλες μισθολογικές μειώσεις στους μισθούς του δημόσιου τομέα και στις συντάξεις συνέβαλαν στη σημαντική πτώση του ΑΕΠ ως συνέπεια της μείωσης του μεριδίου της κατανάλωσης. Από την άλλη πλευρά, η τρόικα είχε την πεποίθηση πως η μείωση της δημόσιας και της ιδιωτικής κατανάλωσης θα συνέβαλλε σε μια ευεργετική αναδόμηση του ΑΕΠ, στο οποίο η κατανάλωση θα είχε μεν μικρότερη συμμετοχή, αλλά θα υποκαθίστατο από μια αύξηση των επενδύσεων και των καθαρών εξαγωγών. Οπως μπορούμε να δούμε και από τα στοιχεία της Eurostat στο Διάγραμμα 1.1, μέχρι το δεύτερο τρίμηνο του 2015 οι επενδύσεις παρουσιάζουν συνεχή πτώση με αρνητικές επιπτώσεις και στην ανεργία, ενώ οι καθαρές εξαγωγές αυξάνονται, περισσότερο λόγω της μείωσης των εισαγωγών παρά λόγω της αύξησης των εξαγωγών. Συνεπώς, η βίαιη μετάβαση του ελληνικού οικονομικού μοντέλου, που στηριζόταν στην αύξηση των μισθών και της κατανάλωσης σε ένα μοντέλο που στηρίζεται στην αύξηση της κερδοφορίας είχε πενιχρά μακροοικονομικά αποτελέσματα.

Οι πολιτικές που ασκήθηκαν τα τελευταία χρόνια και είχαν στο στόχαστρο τη μείωση των μισθών ως προϋπόθεση για τη βελτίωση της ανταγωνιστικότητας μπορούν να χαρακτηριστούν κοντόφθαλμες για τρεις λόγους. Ο πρώτος λόγος είναι ότι δεν λαμβάνεται εξίσου υπόψη και η παραγωγικότητα της εργασίας ως ισοβαρής παράγοντας στη βελτίωση της ανταγωνιστικότητας κόστους. Στην

Διάγραμμα 1.1: Μερίδιο επενδύσεων και καθαρών εξαγωγών στο ακαθάριστο εγχώριο προϊόν (τριμηνιαία στοιχεία, εποχικά διορθωμένα, 2009-2015)

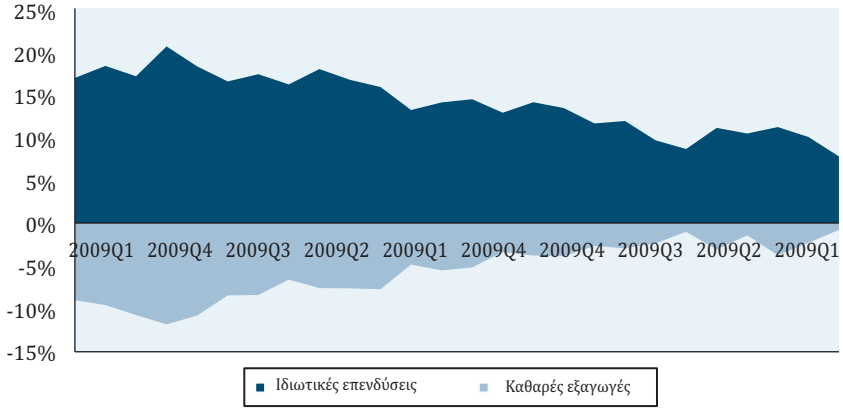

πραγματικότητα, οι όποιες προσπάθειες αύξησης της παραγωγικότητας στον ιδιωτικό τομέα πραγματοποιούνται κυρίως μέσω της διεύρυνσης των ευέλικτων μορφών εργασίας αλλά και μέσω της απειλής απόλυσης και αντικατάστασης των υφιστάμενων εργαζομένων από τη μεγάλη δεξαμενή ανέργων. Όμως, η άνοδος της παραγωγικότητας μέσω της εντατικοποίησης της εργασίας έχει περιορισμένα όρια, που καθορίζονται από τις φυσικές αντοχές των εργαζομένων. Ιστορικά η διεύρυνση των παραγωγικών δυνατοτήτων προέκυψε περισσότερο από την ανάπτυξη της τεχνολογίας, από την αποτελεσματικότερη διοικητική λειτουργία των επιχειρήσεων καθώς και από τον εμπλουτισμό του ανθρώπινου κεφαλαίου. Ειδικά για το τελευταίο, η αύξηση του ποσοστού των μακροχρόνια ανέργων έχει συμβάλει στην απώλεια ή στασιμότητα των δεξιοτήτων με επίσης αρνητικές επιπτώσεις στην παραγωγικότητα. Επιπλέον, μια μείωση του μοναδιαίου κόστους εργασίας (ΜΚΕ) περισσότερο μέσω της αύξησης της παραγωγικότητας παρά μέσω της μείωσης των μισθών είναι πιο αποτελεσματική, καθώς α) δεν πραγματοποιείται τόσο σε βάρος των καταναλωτικών δαπανών με τις επακόλουθες (πολλαπλασιαστικές) επιπτώσεις στη ζήτηση και τελικά στο παραγόμενο προϊόν και β) συμβάλλει πιο αποφασιστικά στην απομείωση του λόγου χρέους προς ΑΕΠ μέσω της οικονομικής μεγέθυνσης. Ασφαλώς, η αύξηση της παραγωγικότητας της εργασίας απαιτεί έναν πιο μακροχρόνιο σχεδιασμό, που ερχόταν σε αντίθεση με το εμπροσθοβαρές πλάνο της τρόικας για άμεση επίτευξη θετικών αποτελεσμάτων. Έτσι, προκρίθηκε μονοσήμαντα η εύκολη και γρήγορη

λύση της δραστικής περικοπής των ονομαστικών μισθών, τόσο θεσμικά (με τη μείωση του κατώτατου μισθού) όσο και μέσω της τεράστιας αύξησης του εφεδρικού στρατού εργασίας που επέβαλλε τη δική του δυναμική συμπίεσης των μισθών. Ωστόσο, όπως αναδεικνύουμε και στις επόμενες ενότητες, η πολιτική αυτή φάνηκε αδιέξοδη ως προς τους διακηρυγμένους στόχους της.

Ένας δεύτερος λόγος είναι η καθαυτή αντίληψη της ανταγωνιστικότητας που διαπνέει τα μνημόνια, καθώς περιορίζεται μόνο στο κόστος χωρίς να λαμβάνει υπόψη και την ποιοτική/διαρθρωτική της διάσταση. Σε μια ενδιαφέρουσα έρευνα οι Abdon et al. (2010) κατασκευάζουν ένα δείκτη συνθετότητας εξαγωγών για 124 χώρες. Ο δείκτης αυτός ενσωματώνει δύο χαρακτηριστικά, το βαθμό διαφοροποίησης του καλαθιού εξαγωγών και την ικανότητα των χωρών να εξάγουν αγαθά υψηλών τεχνολογικών απαιτήσεων και κατ' επέκταση υψηλής προστιθέμενης αξίας. Από την εκτίμηση του δείκτη προκύπτει πως χώρες της ΟΝΕ όπως η Γερμανία, η Φινλανδία, η Αυστρία, το Βέλγιο και η Γαλλία βρίσκονται στην πρώτη δεκάδα. Αντιθέτως, χώρες όπως η Ελλάδα αλλά και η Πορτογαλία εντοπίζονται στην έκτη δεκάδα (θέση 51 και 52 αντίστοιχα). Η κατάταξη αυτή αναδεικνύει ότι το πρόβλημα ανταγωνιστικότητας της Ελλάδας δεν περιορίζεται μόνο στο κόστος αλλά και στο ότι τα εμπορεύσιμα αγαθά της χαρακτηρίζονται ως χαμηλού και μεσαίου επιπέδου τεχνολογίας, σε αντίθεση με τα αντίστοιχα των χωρών του λεγόμενου «σκληρού πυρήνα» της Ευρωζώνης. Συνεπώς, μια περαιτέρω μισθολογική μείωση δεν θα καταστήσει τη χώρα μας πιο ανταγωνιστική απέναντι στις παραπάνω χώρες καθώς υπάρχει διαφορετικός καταμερισμός εργασίας. Απλώς, η χώρα μας ενδεχομένως να αποκτήσει κάποια πάγια κοστολογικά πλεονεκτήματα στην παραγωγή και εξαγωγή προϊόντων που όμως στην τελική δεν «συμφέρει» τις ισχυρές χώρες να παράξουν.

Ο τρίτος και τελευταίος λόγος είναι πως σύμφωνα με τη λογική των μνημονίων ο μοναδικός προσδιοριστικός παράγοντας τις τιμής των παραγόμενων αγαθών και υπηρεσιών είναι το κόστος εργασίας. Ωστόσο, η τιμή του προϊόντος καθορίζεται και από άλλους δύο παράγοντες, το κόστος των πρώτων υλών που χρησιμοποιούνται στην παραγωγική διαδικασία καθώς και το ακαθάριστο περιθώριο κέρδους των επιχειρήσεων. Ειδικά για το περιθώριο κέρδους, μια μείωση του εργασιακού κόστους μπορεί να μην ενσωματωθεί στην τιμή ή να ενσωματωθεί μερικώς, με αποτέλεσμα την αύξηση του περιθωρίου κέρδους αντί μιας αντίστοιχης μείωσης στην τιμή πώλησης.

Η μελέτη αυτή επικεντρώνεται στην ανταγωνιστικότητα της ελληνικής οικονομίας, περισσότερο από την πλευρά του κόστους, χωρίς όμως στην ανάλυση να της διαφεύγει και η ποιοτική/διαρθρωτική διάσταση της ανταγωνιστικότητας. Ειδικότερα, στην Ενότητα 2 εκτιμάται η εξέλιξη της συνολικής παραγωγικότητας, ενώ στη συνέχεια οι σχετικές εκτιμήσεις επεκτείνονται στους 60 κλάδους της ελληνικής οικονομίας. Παρουσιάζονται οι κλάδοι με τις υψηλότερες παραγωγικές δυνατότητες και προσπαθούμε να διαπιστώσουμε εάν οι κλάδοι αυτοί είναι ταυτόχρονα και υψηλής δυναμικότητας, δηλαδή ποια είναι η συμβολή τους στην εξέλιξη της συνολικής παραγωγικότητας. Στην ίδια ενότητα, οι μεταβολές της παραγωγικότητας σχετίζονται στη συνέχεια με την ονομαστική αμοιβή των εργαζομένων μέσω της εκτίμησης του μοναδιαίου κόστους εργασίας (ΜΚΕ), που αποτελεί τον κατεξοχήν δείκτη της ανταγωνιστικότητας κόστους. Επιπλέον, παρουσιάζονται οι πιο κοστοβόροι κλάδοι της ελληνικής οικονομίας σε αντιπαράθεση με τους κλάδους εκείνους που έχουν την υψηλότερη (χαμηλότερη) συμβολή στην εξέλιξη του ΜΚΕ. Η δεύτερη ενότητα ολοκληρώνεται με την εξειδίκευση του δείκτη ΜΚΕ αυστηρά στην περίπτωση του τομέα παραγωγής εμπορεύσιμων αγαθών και υπηρεσιών τα οποία είναι εν δυνάμει εξαγώγιμα. Στην Ενότητα 3 επικεντρωνόμαστε στο περιθώριο κέρδους των ελληνικών επιχειρήσεων, ώστε να εξακριβώσουμε σε ποιο βαθμό συνέβαλε στην άνοδο των τιμών και κατ' επέκταση στη μείωση της ανταγωνιστικότητας της ελληνικής οικονομίας. Επιπλέον, σύμφωνα με ορισμένους μετα-κεϋνσιανούς, με προεξέχοντα τον Michael Kalecki, αλλά σύμφωνα και με τη νεοκλασική σχολή οικονομικής σκέψης, ένα υψηλό περιθώριο κέρδους υποκρύπτει μονοπωλιακές συνθήκες στον κλάδο. Για τη διερεύνηση των παραπάνω υποθέσεων εκτιμώνται οι δείκτες συγκέντρωσης κεφαλαίου CR_4 και Hirchsman για την περίοδο 2008-2012, για 22 κλάδους της ελληνικής οικονομίας, και στη συνέχεια τίθεται υπό εμπειρικό έλεγχο η σχέση μεταξύ περιθωρίου κέρδους και βαθμού συγκέντρωσης στην αγορά.

Η μετάβαση της Ελλάδας στην ΟΝΕ και στη συνέχεια η ένταξή της στην Ευρωζώνη οπωσδήποτε μετέβαλαν την έως τότε δυναμική του ελληνικού καπιταλισμού. Διάφοροι οικονομολόγοι,[1] κυρίως από την απέναντι πλευρά του Ατλαντικού, άσκησαν κριτική απέναντι στην Ευρωζώνη, θεωρώντας πως συνιστά μία μη βέλτιστη οικονομική περιοχή και πως οι διαφορετικές οικονομίες που τη συ-

1. Βλ. Feldstein (2010) και Krugman (2012).

ναπαρτίζουν είναι επιρρεπείς σε ασύμμετρα σοκ. Αντίστοιχα, ο Μαριόλης (2011: 100), πηγαίνοντας ένα βήμα παραπέρα τη συλλογιστική περί μη βέλτιστης νομισματικής ζώνης, υποστηρίζει πως «η ευρωπαϊκή ολοκλήρωση αναπτύσσει, κατά την πορεία διαμόρφωσής της, ορισμένα δομικά χαρακτηριστικά τα οποία δύνανται να αποτελέσουν σημαντικές πηγές αστάθειας». Στον πυρήνα της ανάλυσής του ο Μαριόλης θέτει «τη μετατροπή του νόμου του "συγκριτικού πλεονεκτήματος" στο αντίθετό του, ήτοι στο "νόμο του απολύτου πλεονεκτήματος", μετατροπή η οποία σε συνδυασμό με την ύπαρξη "οικονομιών συγκέντρωσης", οδηγεί στην ανάπτυξη έντονων (και, πιθανότατα, αυτοτροφοδοτούμενων) πολώσεων στην παραγωγή και κατανομή του εισοδήματος μεταξύ χωρών και περιφερειών» (Μαριόλης, 2011: 101). Έτσι, στην Ενότητα 4 συγκρίνεται η εξέλιξη της παραγωγικότητας της ελληνικής οικονομίας σε σχέση με τις υπόλοιπες χώρες που από κοινού συγκρότησαν την Ευρωζώνη το 2002 για την περίοδο 1995-2012. Ειδικότερα, διερευνάται εάν η είσοδος της Ελλάδας επιτάχυνε τελικά τη διαδικασία σύγκλισης με τις υπόλοιπες χώρες-μέλη της ΟΝΕ, τα αίτια στα οποία αποδίδονται οι αποκλίσεις στην παραγωγικότητα και, τέλος, εάν μεταβλήθηκε ο καταμερισμός εργασίας και προς ποια κατεύθυνση. Επιπλέον διερευνάται η επίδραση της μεταβολής της παραγωγικότητας στο ΜΚΕ και ποιες είναι οι συνεπακόλουθες επιπτώσεις στην ανταγωνιστικότητα κόστους απέναντι στις χώρες-μέλη της ΟΝΕ. Σε αντιστοιχία με τη δεύτερη ενότητα, η ανάλυση εξειδικεύεται περαιτέρω στον τομέα εμπορεύσιμων αγαθών και υπηρεσιών, όπου δίνεται έμφαση και στις μεταβολές που έχει υποστεί η μεταποίηση στην Ελλάδα. Στην Ενότητα 5 παρουσιάζεται η εξέλιξη του περιθωρίου κέρδους των ελληνικών επιχειρήσεων σε σχέση με τις αντίστοιχες των υπόλοιπων χωρών-μελών της ΟΝΕ, ώστε να διαπιστώσουμε σε ποιο βαθμό η απώλεια ανταγωνιστικότητας κόστους από την πλευρά των ελληνικών επιχειρήσεων αποδίδεται στην ενσωμάτωση (στην τιμή) ενός συγκριτικά υψηλότερου περιθωρίου κέρδους. Η ανάλυση περιλαμβάνει τόσο το σύνολο των κλάδων της οικονομίας όσο και των κλάδων που συγκροτούν τον εμπορεύσιμο τομέα. Επιπροσθέτως, στο Παράρτημα της ενότητας αναδεικνύονται οι δέκα πιο κερδοφόροι κλάδοι της ελληνικής οικονομίας στον εμπορεύσιμο τομέα. Τέλος, όπως συνηθίζεται, η παρούσα μελέτη ολοκληρώνεται στην Ενότητα 6 με τα βασικά συμπεράσματα.

2. Παραγωγικότητα και κόστος εργασίας στην Ελλάδα

2.1 Η κλαδική και συνολική παραγωγικότητα

Ο δείκτης παραγωγικότητας της εργασίας μετράει την ικανότητα της εργασίας να παράγει μια ορισμένη ποσότητα προϊόντος. Η ικανότητα αυτή καθορίζεται από διάφορους παράγοντες (ή συνδυασμό τους), όπως μεταβολές στην ποσότητα του αποθέματος παγίου κεφαλαίου, τεχνολογικές και οργανωτικές αλλαγές που προκύπτουν σε επιχειρήσεις ή κλάδους, η ύπαρξη οικονομιών κλίμακας, μεταβολές στο βαθμό χρησιμοποίησης της παραγωγικής δυναμικότητας των συντελεστών παραγωγής (π.χ. εντατικοποίηση της εργασίας) κ.ά. Συνοψίζοντας, μέσω του δείκτη αυτού μπορούμε να διαπιστώσουμε τις μεταβολές που έχουν προκύψει διαχρονικά στις παραγωγικές δυνατότητες μιας οικονομίας ενώ προσφέρεται και για σύγκριση με άλλες οικονομίες. Ένα σημαντικό πλεονέκτημα του δείκτη παραγωγικότητας της εργασίας είναι η απλότητα στην κατασκευή του καθώς και οι περιορισμένες απαιτήσεις που έχει για στατιστικά στοιχεία. Ταυτόχρονα, το εύρος εφαρμογής του είναι ιδιαίτερα μεγάλο καθώς μπορεί να χρησιμοποιηθεί για τη μέτρηση της παραγωγικότητας μιας επιχείρησης, ενός κλάδου ή συνολικά μιας οικονομίας. Για τους παραπάνω λόγους ο δείκτης παραγωγικότητας της εργασίας είναι ο πιο διαδεδομένος δείκτης μέτρησης της παραγωγικότητας.

Ο δείκτης που χρησιμοποιείται συνήθως[2] για τη μέτρηση της παραγωγικότη-

2. Στη βιβλιογραφία συναντάμε και το δείκτη παραγωγικότητας της εργασίας ο οποίος ορίζεται από το λόγο του ακαθάριστου προϊόντος προς την ποσότητα εργασίας. Ωστόσο ο δείκτης αυτός χρησιμοποιείται περιορισμένα στις εμπειρικές αναλύσεις. Περισσότερα για το δείκτη αυτόν βλ. OECD (2001: 14).

τας της εργασίας για μια ορισμένη χρονική περίοδο (συνήθως έτος) ορίζεται από το λόγο της προστιθέμενης αξίας (VA) προς την ποσότητα εργασίας (L) που παράγει την προστιθέμενη αξία:

$$\pi = \frac{VA}{L} \quad (1)$$

Η προστιθέμενη αξία συνιστά χρηματικό μέγεθος και συνήθως ανάγεται σε σταθερές τιμές ώστε να διαχωριστούν οι μεταβολές στο επίπεδο παραγωγής από τις μεταβολές στο επίπεδο των τιμών. Ως μέτρο της εργασίας μπορεί να χρησιμοποιηθούν διάφορες μεταβλητές, όπως οι εργατοώρες ή ο αριθμός των εργαζομένων. Η εργατοώρα αποτυπώνει πιο συγκεκριμένα την εργασιακή προσπάθεια που καταβάλλει ο εργαζόμενος για την παραγωγή μίας μονάδας προϊόντος. Όμως από την άλλη, η μέτρηση των ωρών εργασίας είναι τεχνικά πιο δύσκολη ενώ πολλές στατιστικές υπηρεσίες μόλις πρόσφατα πραγματοποίησαν τέτοιες εκτιμήσεις (OECD, 2008: Annex 1). Η εναλλακτική επιλογή είναι να χρησιμοποιηθεί ο αριθμός εργαζομένων, όμως και σε αυτή την περίπτωση υπάρχει το μειονέκτημα ότι αποκρύπτεται ο πραγματικός χρόνος εργασίας εξαιτίας των ευέλικτων μορφών εργασίας[3], των απουσιών από τη δουλειά, των υπερωριών κ.ά. Για τον λόγο αυτό ορισμένες εθνικές στατιστικές υπηρεσίες δημοσιεύουν εκτιμήσεις για τον αριθμό εργαζομένων πλήρους ισοδύναμης απασχόλησης[4] (full time equivalent). Όμως, τα διαθέσιμα στατιστικά στοιχεία που αναφέρονται στον αριθμό εργαζομένων πλήρους ισοδύναμης απασχόλησης δεν καλύπτουν πάντοτε μεγάλη χρονική περίοδο, ούτε είναι διαθέσιμα ανά κλάδο και έτσι δεν τα χρησιμοποιούμε για την ποσοτική εκτίμηση της εργασιακής εισροής. Επίσης, ένα άλλο ζήτημα είναι οι διαφορές στην πρακτική που ακολουθούν οι διάφορες εθνικές στατιστικές υπηρεσίες στον υπολογισμό του αριθμού των εργατοωρών, όπως και στον αριθμό εργαζομένων πλήρους ισοδύναμης απασχόλησης, ώστε να προκύπτουν ζητήματα διεθνούς συγκρισιμότητας (OECD, 2001: 39). Τέλος, η διαφορετική επιλογή μέτρων της εργασιακής εισροής μπορεί να οδηγήσει σε περι-

3. Για την εξέλιξη των ευέλικτων μορφών εργασίας στην Ελλάδα βλ. Gialis (2014).

4. Εργαζόμενος πλήρους ισοδύναμης απασχόλησης είναι εκείνος που οι ώρες εργασίας του αντιστοιχούν σε μία πλήρη εργάσιμη ημέρα. Εάν η μέρα αυτή αντιστοιχεί σε οκτώ ώρες, τότε δύο εργαζόμενοι που δουλεύουν από τέσσερις ώρες την ημέρα προσμετρώνται ως ένας.

ορισμένες αποκλίσεις όσον αφορά το επίπεδο της παραγωγικότητας, ειδικά στις υπηρεσίες όπου οι ευέλικτες μορφές απασχόλησης (π.χ. ημιαπασχόληση) είναι πιο εκτεταμένες σε σχέση με υπόλοιπους οικονομικούς τομείς (OECD, 2001: 40-41). Λαμβάνοντας υπόψη όλη την παραπάνω συλλογιστική, τελικά καταλήγουμε στην εργατοώρα ως μονάδα μέτρησης της εργασιακής εισροής για την Ελλάδα αντλώντας τα σχετικά δεδομένα από τη βάση δεδομένων της Eurostat τα οποία καλύπτουν την περίοδο 1995-2013.

Εκτός από την εκτίμηση της παραγωγικότητας της εργασίας για το σύνολο μιας οικονομίας, ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει και η εκτίμηση της παραγωγικότητας ανά κλάδο καθώς και η συμβολή κάθε κλάδου ξεχωριστά στη συνολική παραγωγικότητα. Με τον τρόπο αυτό μπορούμε να διαπιστώσουμε τις μεταβολές στην παραγωγική διάρθρωση της ελληνικής οικονομίας εξαιτίας των αλλαγών στον καταμερισμό εργασίας και ποιες είναι οι επιπτώσεις στην ανταγωνιστικότητά της. Η παραγωγικότητα της εργασίας ανά κλάδο j ορίζεται από την ακόλουθη σχέση:

$$\pi^j = \frac{VA^j}{L^j} \qquad (1\alpha)$$

Στο Διάγραμμα 2.1 παρουσιάζεται η εξέλιξη της παραγωγικότητας στην Ελλάδα για την περίοδο 1995-2013 η οποία εκτιμάται μέσω της Σχέσης (1). Για τη μέτρηση της συνολικής προστιθέμενης αξίας χρησιμοποιήσαμε στοιχεία από τη Eurostat για 63 κλάδους της ελληνικής οικονομίας σύμφωνα με το ESA2010[5], από την οποία αφαιρέσαμε:

α) Τον κλάδο «Διαχείριση Ακίνητης Περιουσίας (68)», καθώς το προϊόν που εμφανίζεται σε αυτόν προέρχεται κυρίως από τα ενοίκια που καταβάλλουν οι μισθωτές προς τους ιδιοκτήτες ακινήτων και από τα λεγόμενα τεκμαρτά ενοίκια.[6] Ειδικά τα τεκμαρτά ενοίκια αποτελούν εξολοκλήρου ένα πλασματικό μέγεθος που αυξάνει δυσανάλογα τη συνολική ακαθάριστη προστιθέμενη αξία και κατ' επέκταση την παραγωγικότητα του κλάδου, χωρίς όμως στην πραγματικότητα να υφίσταται παραγωγή.

5. European System of National and Regional Accounts.

6. Τα τεκμαρτά ενοίκια συνιστούν τα ενοίκια που καταβάλλουν οι ιδιοκτήτες ακινήτων προς τον εαυτό τους για τη χρήση του ακινήτου τους. Η εκτίμηση των τεκμαρτών ενοικίων πραγματοποιείται από τις Στατιστικές Υπηρεσίες.

β) Τον κλάδο «Δημόσια διοίκηση και άμυνα, υποχρεωτική κοινωνική ασφάλιση (84)», καθώς η προστιθέμενη αξία που εμφανίζει στους Εθνικούς Λογαριασμούς αποτελείται κυρίως από τους μισθούς των δημοσίων υπαλλήλων, οι οποίοι με τη σειρά τους χρηματοδοτούνται από φόρους εισοδημάτων/κερδών και από εσωτερικό δανεισμό, που έχουν ήδη προσμετρηθεί στους υπόλοιπους κλάδους. Το ίδιο ισχύει και για την περίπτωση όπου οι δαπάνες της Δημόσιας Διοίκησης χρηματοδοτούνται από εξωτερικό δανεισμό, καθώς τα δάνεια που λαμβάνονται σ' αυτή την περίπτωση συνιστούν αξία που έχει παραχθεί σε άλλες χώρες. Συνεπώς θεωρούμε πως τυχόν συμπερίληψη του κλάδου στη συνολική προστιθέμενη αξία θα την αύξανε πλασματικά και θα απέδιδε μια στρεβλή εικόνα της παραγωγικότητας.

γ) Τον κλάδο «Δραστηριότητες εξωεδαφικών οργανισμών και φορέων (99)» για τους λόγους που αναφέρουμε στο (β) καθώς και για το ότι εμφανίζει μηδενική προστιθέμενη αξία στα στατιστικά στοιχεία που είναι διαθέσιμα από την Eurostat.

Έτσι καταλήγουμε τελικά σε 60 κλάδους της ελληνικής οικονομίας, οι οποίοι παρουσιάζονται στον Πίνακα Π-1 του Παραρτήματος. Αναφορικά με την αναγωγή της προστιθέμενης αξίας από τρέχουσες σε σταθερές τιμές, χρησιμοποιούμε του αντίστοιχους αποπληθωριστές που δημοσιεύει η Eurostat με έτος βάσης το 2010. Για τη μέτρηση της εργασιακής εισροής χρησιμοποιούμε τον συνολικό αριθμό εργατοωρών που δημοσιεύει επίσης η Eurostat για τους 60 κλάδους της ελληνικής οικονομίας.

Όπως μπορούμε να δούμε στο Διάγραμμα 2.1, από το 1995 έως και το 2004 που πραγματοποιούνται οι Ολυμπιακοί Αγώνες της Αθήνας η παραγωγικότητα της εργασίας αυξάνεται σταθερά. Το 2005 όμως εμφανίζονται τα πρώτα σημάδια στασιμότητας της ελληνικής οικονομίας, καθώς επιβραδύνεται ο ρυθμός αύξησης της παραγωγικότητας. Από το 2007 η μεταβλητή πλέον μειώνεται με ταχύτατους ρυθμούς, για να καταλήξει το 2011 στα επίπεδα του 1999. Το 2012 η παραγωγικότητα ανακάμπτει για να μειωθεί ξανά το 2013. Το τελευταίο αναδεικνύει ότι οι πολιτικές λιτότητας που επιβλήθηκαν στη χώρα μας δεν συνέβαλλαν, τουλάχιστον βραχυχρόνια, στην ανάκαμψη της παραγωγικότητας, η οποία με τη σειρά της θα βελτίωνε την ανταγωνιστικότητα της εργασίας. Αντιθέτως, και με οδηγό το πρώτο και περισσότερο με το δεύτερο Μνημόνιο Συνεργασίας[7], η ασκούμενη οικονομική πο-

7. Για το ρόλο των Μνημονίων στην αποδιάρθρωση της αγοράς εργασίας βλ. την επόμενη ενότητα.

λιτική στόχευσε στη βελτίωση της ανταγωνιστικότητας κυρίως μέσω της εσωτερικής υποτίμησης, δηλαδή της αποδιάρθρωσης των εργασιακών σχέσεων και της μείωσης των ονομαστικών μισθών, με πενιχρά έως τώρα αποτελέσματα.

Στον Πίνακα 2.1 παρουσιάζονται οι 10 κλάδοι που κατά μέσο όρο είχαν τη μεγαλύτερη παραγωγικότητα τόσο για την περίοδο 1995-2004 όσο και για την περίοδο 2005-2013. Από τον πίνακα παρατηρούμε πως μεταξύ των δύο περιόδων προκύπτουν τρεις αλλαγές στη δεκάδα των πιο παραγωγικών κλάδων της ελληνικής οικονομίας. Ειδικότερα, οι κλάδοι «Επιστημονική έρευνα και ανάπτυξη», «Διαφήμιση και έρευνα αγοράς» και «Παραγωγή ηλεκτρολογικού εξοπλισμού» αντικαθίστανται από τους κλάδους «Αεροπορικές μεταφορές», «Παραγωγή βασικών μετάλλων» και «Δημιουργικές δραστηριότητες, τέχνες και διασκέδαση, βιβλιοθήκες και μουσεία, τζόγος». Στον Πίνακα 2.2 που ακολουθεί παρουσιάζονται επίσης οι 10 κλάδοι οι οποίοι κατά μέσο όρο εμφανίζουν τη χαμηλότερη παραγωγικότητα για τις δύο περιόδους. Και σε αυτή την περίπτωση προκύπτουν τρεις αλλαγές στη δεκάδα των λιγότερο παραγωγικών κλάδων της οικονομίας. Πιο συγκεκριμένα, οι κλάδοι «Χερσαίες μεταφορές και μεταφορές μέσω αγωγών», «Δραστηριότητες κοινωνικής μέριμνας χωρίς παροχή καταλύματος» και «Αλιεία και υδατοκαλλιέργεια» αντικαθίστανται από τους κλάδους «Λιανικό εμπόριο, εκτός από το εμπόριο μηχανοκίνητων οχημάτων και μοτοσυκλετών», «Αθλητικές δραστηριότητες και δραστηριότητες διασκέδασης και ψυχαγωγίας» και «Αρχιτεκτονικές δραστηριότητες και δραστηριότητες μηχανικών, τεχνικές δοκιμές και αναλύσεις». Μια πρώτη παρατήρηση συγκρίνοντας τους δύο πίνακες είναι ότι οι κλάδοι με τη μεγαλύτερη παραγωγικότητα είναι σε μεγαλύτερο βαθμό και κλάδοι εντάσεως κεφαλαίου και για τον λόγο αυτό εμφανίζουν τόσο υψηλή παραγωγικότητα. Μία επιπλέον παρατήρηση που μπορεί να γίνει είναι πως ο κλάδος «Φυτική και ζωική παραγωγή, θήρα και συναφείς δραστηριότητες», που δεν είναι άλλος από τον αγροτικό τομέα, χαρακτηρίζεται από πολύ χαμηλή παραγωγικότητα. Ο κλάδος αυτός είναι ιδιαίτερα κρίσιμος για την προμήθεια πρώτων υλών προς τους υπόλοιπους κλάδους της οικονομίας καθώς και για την κάλυψη μέρους των διατροφικών αναγκών της ελληνικής κοινωνίας. Ωστόσο, ένα παραγωγικό μοντέλο το οποίο προσανατολίζεται σε μεγάλο βαθμό στην αγροτική παραγωγή θα είχε ιδιαίτερα αρνητικές συνέπειες στο επίπεδο της συνολικής παραγωγικότητας, ενώ θα διευρυνόταν ακόμη περισσότερο η απόκλιση με τις πιο προηγμένες οικονομίες.

Διάγραμμα 2.1: Η εξέλιξη της παραγωγικότητας στην Ελλάδα, 1995-2013

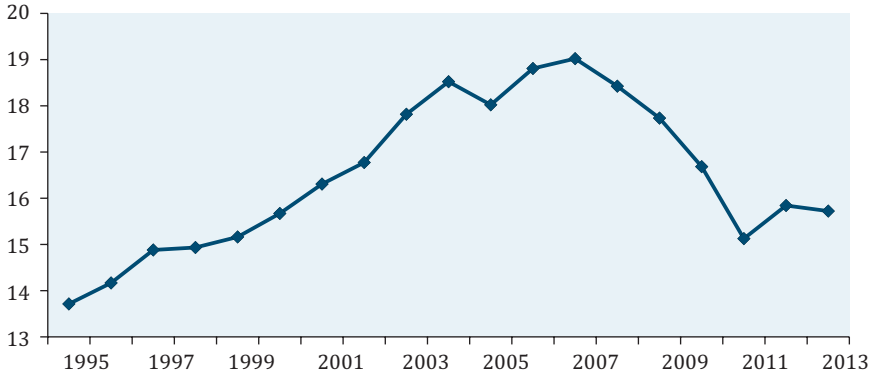

Για να διερευνηθούν περαιτέρω τα αίτια που πυροδότησαν τις παραπάνω διακυμάνσεις, προχωράμε στη συνέχεια στην εκτίμηση της παραγωγικότητας ανά κλάδο καθώς και στη συμβολή που έχει ο κάθε κλάδος στη συνολική παραγωγικότητα. Αρχικά, λογαριθμίζοντας τη Σχέση (1) και στη συνέχεια παραγωγίζοντας ως προς το χρόνο, εκτιμάμε το ρυθμό μεγέθυνσης[8] των μεταβλητών:

$$\hat{\pi} = \widehat{VA} - \hat{L} \qquad (2)$$

Ενώ για τον κλάδο j η Σχέση (2) λαμβάνει τη μορφή:

$$\hat{\pi}^j = \widehat{VA}^j - \hat{L}^j \qquad (2\alpha)$$

Όπου $\hat{\pi}$ ο ρυθμός μεγέθυνσης της παραγωγικότητας, $\widehat{VA}$ ο ρυθμός μεγέθυνσης της προστιθέμενης αξίας και $\hat{L}$ ο ρυθμός μεγέθυνσης της εργασιακής εισροής. Είναι προφανές από τη Σχέση (2) ότι ο ρυθμός μεγέθυνσης της παραγωγικότητας της εργασίας εξαρτάται θετικά από το ρυθμό μεγέθυνσης της προστιθέμενης αξίας και αρνητικά από το ρυθμό μεγέθυνσης της εργασιακής εισροής. Όσον αφορά τον συνολικό ρυθμό μεγέθυνσης της προστιθέμενης αξίας, ήτοι το $\widehat{VA}$, αυτό μπορεί να γραφτεί και ως το άθροισμα των ρυθμών μεγέθυνσης κάθε κλάδου σταθμισμένο (s^j_{VA}), προς τη συμμετοχή του στη συνολική παραγόμενη προστιθέμενη αξία:

$$\widehat{VA} = \sum s^j_{VA} \widehat{VA}^j, \text{ όπου, } s^j_{VA} = \frac{P^j_{VA} VA^j}{P_{VA} VA}, \; P_{VA} VA = \sum j \, P^j_{VA} VA^j \qquad (3)$$

8. Ισχύει επίσης $\hat{\pi} = d\ln\pi/dt$ κ.ο.κ.

Πίνακας 2.1: Οι δέκα κλάδοι με την υψηλότερη παραγωγικότητα (ευρώ ανά ώρα)

α.α.	1995-2004	Τιμή	2004-2013	Τιμή
1	Παραγωγή οπτάνθρακα και προϊόντων διύλισης πετρελαίου	126,28	Παραγωγή οπτάνθρακα και προϊόντων διύλισης πετρελαίου	117,16
2	Επιστημονική έρευνα και ανάπτυξη	77,94	Πλωτές μεταφορές	110,64
3	Επεξεργασία λυμάτων, συλλογή, επεξεργασία και διάθεση αποβλήτων-ανάκτηση υλικών. Δραστηριότητες εξυγίανσης	59,81	Τηλεπικοινωνίες	81,14
4	Διαφήμιση και έρευνα αγοράς	49,63	Παροχή ηλεκτρικού ρεύματος, φυσικού αερίου, ατμού και κλιματισμού	77,12
5	Παροχή ηλεκτρικού ρεύματος, φυσικού αερίου, ατμού και κλιματισμού	48,83	Επεξεργασία λυμάτων, συλλογή, επεξεργασία και διάθεση αποβλήτων-ανάκτηση υλικών. Δραστηριότητες εξυγίανσης	58,90
6	Τηλεπικοινωνίες	48,82	Ασφαλιστικά, αντασφαλιστικά και συνταξιοδοτικά ταμεία, εκτός από την υποχρεωτική κοινωνική ασφάλιση	55,96
7	Παραγωγή ηλεκτρολογικού εξοπλισμού	48,29	Δραστηριότητες χρηματοπιστωτικών υπηρεσιών, με εξαίρεση τις ασφαλιστικές δραστηριότητες και τα συνταξιοδοτικά ταμεία	51,16
8	Δραστηριότητες χρηματοπιστωτικών υπηρεσιών, με εξαίρεση τις ασφαλιστικές δραστηριότητες και τα συνταξιοδοτικά ταμεία	47,06	Αεροπορικές μεταφορές	47,10
9	Ασφαλιστικά, αντασφαλιστικά και συνταξιοδοτικά ταμεία, εκτός από την υποχρεωτική κοινωνική ασφάλιση	41,58	Παραγωγή βασικών μετάλλων	39,67
10	Πλωτές μεταφορές	40,85	Δημιουργικές δραστηριότητες, τέχνες και διασκέδαση, βιβλιοθήκες και μουσεία, τζόγος	38,22

Από την πλευρά της εργασιακής εισροής, ο συνολικός ρυθμός μεγέθυνσης γράφεται ως εξής:

$$\hat{L} = \sum_j s_L^j \hat{L}^j \quad \text{όπου} \quad s_L^j = \frac{\hat{L}^j}{L}, \; L = \sum_j L^j \qquad (4)$$

Μέσω των Σχέσεων (3) και (4), η Σχέση (2) μπορεί να λάβει την εξής μορφή:

Πίνακας 2.2: Οι δέκα κλάδοι με τη χαμηλότερη παραγωγικότητα (ευρώ ανά ώρα)

α.α.	1995-2004	Τιμή	2004-2013	Τιμή
1	Δασοκομία και υλοτομία	4,01	Φυτική και ζωική παραγωγή, θήρα και συναφείς δραστηριότητες	5,66
2	Δραστηριότητες απασχόλησης	5,12	Δασοκομία και υλοτομία	5,81
3	Φυτική και ζωική παραγωγή, θήρα και συναφείς δραστηριότητες	5,39	Παραγωγή ξύλου και κατασκευή προϊόντων από ξύλο και φελλό, εκτός από έπιπλα, κατασκευή ειδών καλαθοποιίας και σπαρτοπλεκτικής	7,27
4	Παραγωγή ξύλου και κατασκευή προϊόντων από ξύλο και φελλό, εκτός από έπιπλα, κατασκευή ειδών καλαθοποιίας και σπαρτοπλεκτικής	6,49	Λιανικό εμπόριο, εκτός από το εμπόριο μηχανοκίνητων οχημάτων και μοτοσυκλετών	7,71
5	Χερσαίες μεταφορές και μεταφορές μέσω αγωγών	6,62	Δραστηριότητες οργανώσεων	8,83
6	Δραστηριότητες κοινωνικής μέριμνας χωρίς παροχή καταλύματος	7,32	Δραστηριότητες απασχόλησης	8,93
7	Δραστηριότητες οργανώσεων	8,40	Αθλητικές δραστηριότητες και δραστηριότητες διασκέδασης και ψυχαγωγίας	9,01
8	Παραγωγή επίπλων και άλλες μεταποιητικές δραστηριότητες	8,55	Παραγωγή επίπλων και άλλες μεταποιητικές δραστηριότητες	9,04
9	Αλιεία και υδατοκαλλιέργεια	8,66	Δραστηριότητες νοικοκυριών ως εργοδοτών οικιακού προσωπικού	9,17
10	Δραστηριότητες νοικοκυριών ως εργοδοτών οικιακού προσωπικού	9,06	Αρχιτεκτονικές δραστηριότητες και δραστηριότητες μηχανικών, τεχνικές δοκιμές και αναλύσεις	10,61

$$\hat{\pi} = \sum_j \left(s_{VA}^j \widehat{VA}^j - s_L^j \hat{L}^j \right) \quad (5)$$

Όπου «$s_{VA}^j \widehat{VA} - s_L^j \hat{L}^j$» η συμβολή κάθε κλάδου στη μεταβολή της συνολικής παραγωγικότητας. Ερμηνεύοντας τη Σχέση (5), ο ρυθμός μεγέθυνσης της παραγωγικότητας εκτιμάται από τη διαφορά μεταξύ ενός Divisia[9] δείκτη της προστιθέμενης αξίας $s_{VA}^j \widehat{VA}$ και ενός Divisia δείκτη της εργασιακής εισροής ($s_L^j L^j$). Ο Divisia

9. Ονομάζεται Divisia δείκτης προς τιμή του Γάλλου οικονομολόγου Francois Divisia (1889-1964), καθώς ήταν ο πρώτος που κατασκεύασε τέτοιους δείκτες.

δείκτης μετρά το ρυθμό μεταβολής μίας μεταβλητής σε συνεχή χρόνο. Όμως, στις εμπειρικές μελέτες τα στατιστικά στοιχεία αναφέρονται σε διακριτό χρόνο και γι' αυτό χρειάζονται δείκτες οι οποίοι αφενός να υπερβαίνουν το ζήτημα του συνεχούς χρόνου και αφετέρου να αποτελούν ικανοποιητικές προσεγγίσεις των δεικτών Divisia. Για τον σκοπό αυτό χρησιμοποιούνται διάφοροι δείκτες τιμών,[10] όπως εκείνοι των Laspeyres, Fisher, Törnqvist κ.ά. Από όλους αυτούς επιλέχθηκε[11] ο δείκτης Törnqvist (1936), ο οποίος προσφέρει μία σειρά από πλεονεκτήματα. Στην περίπτωσή μας το πιο σημαντικό πλεονέκτημα είναι ότι λόγω της Λογαριθμικής-Γραμμικής μορφής που λαμβάνει μπορούμε να προσδιορίσουμε τη συμβολή κάθε στοιχείου στη συνολική μεγέθυνση της υπό εξέταση μεταβλητής (Goodridge, 2007). Ειδικότερα, ο δείκτης Törnqvist (P_T) συνιστά έναν αμφίπλευρο (bilateral) δείκτη τιμών μεταξύ δύο διαδοχικών περιόδων και ορίζεται ως ο σταθμισμένος γεωμετρικός μέσος ενός λόγου τιμών:

$$\frac{P_t}{P_{t-1}} = \prod_{j=1}^{n} \left(\frac{p^j_t}{p^j_{t-1}} \right)^{s_j} \qquad (6)$$

όπου $s_j = (0,5)\ [(p^j_t\ q^j_t\ /ptqt) + (p^j_{t-1}\ q^j_{t-1}/pt\text{-}1qt\text{-}1)]$ το μέσο μερίδιο της αξίας του αγαθού j στη συνολική αξία μεταξύ των δύο περιόδων, p^j η τιμή του αγαθού j και q^j η ποσότητα του αγαθού j. Στην περίπτωση όπου θέλουμε να μετρήσουμε τη διαχρονική εξέλιξη της παραγωγικότητας, η ποσοστιαία μεταβολή της παραγωγικότητας κατά τη χρονική στιγμή t, σε σχέση με τη χρονική στιγμή t-1 μπορεί να γραφτεί ως ο λόγος του δείκτη Törnqvist της προστιθέμενης αξίας, προς τον αντίστοιχο δείκτη της εργασιακής εισροής:

10. Για μια αναλυτική παρουσίαση και κριτική των στατιστικών δεικτών βλ. Diewert (1987).

11. Ο δείκτης Törnqvist όπως και οι δείκτες Fisher, Walsh κ.ά. συνιστούν για τον Diewert (1976) τους λεγόμενους υπερθετικούς δείκτες (superlative indices), οι οποίοι είναι δείκτες που μπορούν να εκτιμηθούν με ακρίβεια από διάφορες εύκαμπτες συναθροιστικές συναρτήσεις (flexible aggregators). Οι εύκαμπτες συναθροιστικές συναρτήσεις αποτελούν μορφές συναρτήσεων που μπορούν να προσφέρουν μιας δεύτερης τάξεως προσέγγιση σε μια αυθαίρετα, διπλά διαφοροποιήσιμη γραμμική ομογενή συνάρτηση, όπως π.χ. μια συνάρτηση κόστους. Για μια κριτική αποτίμηση των υπερθετικών δεικτών βλ. Hill (2006).

$$\frac{\pi_t}{\pi_{t-1}} = \frac{\prod_{j=1}^{n}\left(\frac{VA_t^j}{VA_{t-1}^j}\right)^{s_{VA}^j}}{\prod_{j=1}^{n}\left(\frac{L_t^j}{L_{t-1}^j}\right)^{s_L^j}} \quad (7)$$

όπου $s^j_{VA} = 0,5\,[(VA^j_t / VA_t) + (VA^j_{t-1} / VA_{t-1})]$ ο μέσος όρος των μεριδίων της προστιθέμενης αξίας κάθε κλάδου στη συνολική προστιθέμενη αξία, μεταξύ των περιόδων t και t-1. Αντιστοίχως το s^j_{VA} συνιστά τον μέσο όρο των μεριδίων της ποσότητας εργασίας που χρησιμοποιείται στον κάθε κλάδο, μεταξύ των περιόδων t και t-1. Στη συνέχεια, λογαριθμίζοντας τη Σχέση (7) και από τις δύο πλευρές, καταλήγουμε στο ρυθμό μεγέθυνσης της παραγωγικότητας της εργασίας:

$$\Delta \ln \pi_t = \sum_{j=1}^{n}\left(s_{VA}^j \ln\frac{VA_t^j}{VA_{t-1}^j} - s_L^j \ln\frac{L_t^j}{L_{t-1}^j}\right) \quad (8)$$

Ενώ η συμβολή κάθε κλάδου στο ρυθμό μεταβολής της συνολικής παραγωγικότητας ορίζεται από την ακόλουθη σχέση:

$$s_{VA}^j \ln\frac{VA_t^j}{VA_{t-1}^j} - s_L^j \ln\frac{L_t^j}{L_{t-1}^j} \quad (9)$$

Τέλος, από τη Σχέση (9) μπορούμε να διαπιστώσουμε εάν οι μεταβολές στην παραγωγικότητα αποδίδονται σε μεταβολές στο επίπεδο παραγωγής κάθε κλάδου ή σε μεταβολές στην κλαδική διάρθρωση της εργασίας. Εάν ισχύει $VA^j_t = VA^j_{t-1}$, τότε ο πρώτος όρος της Σχέσης (9) ισούται με το μηδέν, οπότε μεταβολές στην παραγωγικότητα αποδίδονται αποκλειστικά σε μεταβολές στη διάρθρωση της εργασίας. Εάν πάλι ισχύει $L^j_t = L^j_{t-1}$, τότε ο δεύτερος όρος της Σχέσης (9) ισούται με το μηδέν, οπότε οι μεταβολές στην παραγωγικότητα αποδίδονται αποκλειστικά σε μεταβολές στην παραγωγή του κλάδου j. Ασφαλώς σπάνια κάποιος από τους προηγούμενους όρους μπορεί να είναι ίσος με το μηδέν και συνήθως η μεταβολή στην παραγωγικότητα ανά κλάδο προκύπτει από μία συνδυασμένη μεταβολή των δύο όρων.

Εκτιμώντας τη Σχέση (9), βρίσκουμε πως στην περίοδο 1995-2004 η παραγωγικότητα της ελληνικής οικονομίας αυξήθηκε σωρευτικά κατά 30,11%, οπότε και από τους 60 κλάδους της ελληνικής οικονομίας οι 44 κλάδοι έχουν θετική

συμβολή, 15 κλάδοι έχουν αρνητική και υπάρχει ένας κλάδος με μηδενική συμβολή. Όσον αφορά την περίοδο 2004-2013, η παραγωγικότητα μειώθηκε σωρευτικά κατά 16,59%: 22 κλάδοι εμφανίζουν θετική συμβολή, 37 κλάδοι έχουν αρνητική και ένας κλάδος έχει μηδενική συμβολή. Συνολικά για την περίοδο 1995-2013, η αύξηση της παραγωγικότητας είναι της τάξεως του 13,52%.

Στον Πίνακα 2.3 παρουσιάζονται οι 10 κλάδοι με τη μεγαλύτερη συμβολή στην εξέλιξη της παραγωγικότητας για τις περιόδους 1995-2004 και 2004-2013, ενώ στον Πίνακα 2.4 παρουσιάζονται οι δέκα κλάδοι με τη μικρότερη συμβολή στην παραγωγικότητα για τις ίδιες περιόδους. Ξεκινώντας από τον Πίνακα 2.3 και συγκρίνοντας τους δυναμικούς κλάδους τις ελληνικής οικονομίας για τις δύο περιόδους, παρατηρούμε πως εκτός από τον κλάδο των τηλεπικοινωνιών οι υπόλοιποι μεταβάλλονται. Η μεταβολή αυτή υποδεικνύει μια αναδιάρθρωση στην παραγωγική δομή της ελληνικής οικονομίας, καθώς υποβαθμίζονται οι κλάδοι εκείνοι που κατά την ακμαία περίοδο μεταξύ 1995 και 2004 συνέβαλλαν στο 79,97% της συνολικής αύξησης της παραγωγικότητας. Μάλιστα, ανατρέχοντας στον Πίνακα 2.4, παρατηρούμε πως οι έξι από τους δέκα πιο δυναμικούς κλάδους της ελληνικής οικονομίας της περιόδου 1995-2004 υποβαθμίζονται στις δέκα τελευταίες θέσεις στην κατάταξη δυναμικότητας της επόμενης περιόδου.

Η ενότητα ολοκληρώνεται με τη σύγκριση του Πίνακα 2.1, ο οποίος περιλαμβάνει τους κλάδους που χαρακτηρίζονται από υψηλή παραγωγικότητα, με τον Πίνακα 2.3, που περιλαμβάνει τους πιο δυναμικούς κλάδους της ελληνικής οικονομίας. Ειδικότερα, από τους δύο πίνακες παρατηρούμε πως για την περίοδο 1995-2004 εντοπίζονται τρεις κλάδοι που είναι ταυτόχρονα υψηλής παραγωγικότητας και δυναμικότητας· πρόκειται για τους κλάδους «Παροχή ηλεκτρικού ρεύματος, φυσικού αερίου, ατμού και κλιματισμού», «Τηλεπικοινωνίες» και «Πλωτές μεταφορές». Αντιθέτως, κατά την περίοδο 2004-2013 μόνο ο κλάδος των τηλεπικοινωνιών εμφανίζεται ταυτόχρονα και στις δύο κατηγορίες. Επιπλέον, για την περίοδο 1995-2004 εντοπίζουμε μόλις έναν κλάδο υψηλής παραγωγικότητας που να είναι ταυτόχρονα και χαμηλής δυναμικότητας· πρόκειται για τον κλάδο «Παραγωγή οπτάνθρακα και προϊόντων διύλισης πετρελαίου». Από την άλλη πλευρά, κατά την περίοδο 2004-2013, ο αριθμός των κλάδων που είναι υψηλής παραγωγικότητας και ταυτόχρονα χαμηλής δυναμικότητας αυξάνεται στους τρεις: πρόκειται για τους κλάδους «Πλωτές μεταφορές», «Παροχή ηλεκτρικού ρεύματος, φυσικού αερίου, ατμού και κλιματισμού» και «Δραστηριότητες

Πίνακας 2.3: Οι δέκα πιο δυναμικοί κλάδοι της ελληνικής οικονομίας, 1995-2013

α.α.	1995-2004	Τιμή	2004-2013	Τιμή
1	Πλωτές μεταφορές	16,39%	Χερσαίες μεταφορές και μεταφορές μέσω αγωγών	10,18%
2	Φυτική και ζωική παραγωγή, θήρα και συναφείς δραστηριότητες	15,76%	Καταλύματα και δραστηριότητες υπηρεσιών εστίασης	7,12%
3	Κατασκευές	8,93%	Παραγωγή κλωστοϋφαντουργικών υλών, ειδών ενδυμασίας, δέρματος και δερμάτινων ειδών	3,67%
4	Χονδρικό εμπόριο, εκτός από το εμπόριο μηχανοκίνητων οχημάτων και μοτοσυκλετών	7,32%	Αποθήκευση και υποστηρικτικές προς τη μεταφορά δραστηριότητες	2,48%
5	Χονδρικό και λιανικό εμπόριο και επισκευή μηχανοκίνητων οχημάτων και μοτοσυκλετών	5,89%	Τηλεπικοινωνίες	2,31%
6	Δραστηριότητες ανθρώπινης υγείας	5,82%	Άλλες δραστηριότητες παροχής προσωπικών υπηρεσιών	2,30%
7	Τηλεπικοινωνίες	5,56%	Νομικές και λογιστικές δραστηριότητες- Δραστηριότητες κεντρικών γραφείων· δραστηριότητες παροχής συμβουλών διαχείρισης	1,80%
8	Εκπαίδευση	5,01%	Κατασκευή επίπλων και άλλες μεταποιητικές δραστηριότητες	0,80%
9	Παροχή ηλεκτρικού ρεύματος, φυσικού αερίου, ατμού και κλιματισμού	4,73%	Επιστημονική έρευνα και ανάπτυξη	0,75%
10	Παραγωγή τροφίμων, ποτών και ειδών καπνού	4,71%	Βιομηχανία ξύλου και κατασκευή προϊόντων από ξύλο και φελλό, εκτός από έπιπλα, κατασκευή ειδών καλαθοποιίας και σπαρτοπλεκτικής	0,75%

χρηματοπιστωτικών υπηρεσιών, με εξαίρεση τις ασφαλιστικές δραστηριότητες και τα συνταξιοδοτικά ταμεία». Η παραπάνω δυσαναλογία μεταξύ των δύο περιόδων δημιουργεί εύλογα το ερώτημα εάν στην ελληνική οικονομία δίνεται τελικά βάρος στην ανάπτυξη των κλάδων εκείνων που ταυτόχρονα χαρακτηρίζονται και από υψηλή παραγωγικότητα. Οπωσδήποτε, η δυναμική των κλάδων καθορίζεται από διάφορους παράγοντες, όπως η ζήτηση, ο ανταγωνισμός, οι διαθέσιμοι παραγωγικοί συντελεστές, η ασκούμενη οικονομική πολιτική κ.ά. Ωστόσο, στην περίπτωση που στους δυναμικούς κλάδους μιας οικονομίας δεν περιλαμβάνο-

Πίνακας 2.4: Οι δέκα λιγότερο δυναμικοί κλάδοι της ελληνικής οικονομίας, 1995-2013

α.α.	1995-2004	Τιμή	2004-2013	Τιμή
1	Λιανικό εμπόριο, εκτός από το εμπόριο μηχανοκίνητων	-4,50%	Χονδρικό εμπόριο, εκτός από το εμπόριο μηχανοκίνητων οχημάτων και μοτοσυκλετών οχημάτων και μοτοσυκλετών	-19,93%
2	Αρχιτεκτονικές δραστηριότητες και δραστηριότητες μηχανικών, τεχνικές δοκιμές και αναλύσεις	-1,36%	Δραστηριότητες ανθρώπινης υγείας	-19,63%
3	Νομικές και λογιστικές δραστηριότητες-δραστηριότητες παροχής συμβουλών διαχείρισης	-1,35%	Παραγωγή τροφίμων, ποτών και ειδών καπνού	-13,63%
4	Χαρτοποιία και κατασκευή χάρτινων προϊόντων	-1,25%	Παροχή ηλεκτρικού ρεύματος, φυσικού αερίου, ατμού και κλιματισμού	-9,73%
5	Αλλες δραστηριότητες παροχής προσωπικών υπηρεσιών	-0,96%	Χονδρικό και λιανικό εμπόριο και επισκευή μηχανοκίνητων οχημάτων και μοτοσυκλετών	-8,13%
6	Παραγωγή οπτάνθρακα και προϊόντων διύλισης πετρελαίου	-0,60%	Δραστηριότητες παροχής προστασίας και έρευνας, παροχής υπηρεσιών σε κτίρια και εξωτερικούς χώρους, διοικητικές δραστηριότητες γραφείου	-7,87%
7	Παραγωγή προϊόντων από ελαστικό (καουτσούκ) και πλαστικές ύλες	-0,16%	Κατασκευές	-7,03%
8	Δραστηριότητες συναφείς προς τις χρηματοπιστωτικές υπηρεσίες και τις ασφαλιστικές δραστηριότητες	-0,15%	Δραστηριότητες χρηματοπιστωτικών υπηρεσιών, με εξαίρεση τις ασφαλιστικές δραστηριότητες και τα συνταξιοδοτικά	-5,49%
9	Δραστηριότητες απασχόλησης	-0,10%	Πλωτές μεταφορές	-4,87%
10	Συλλογή, επεξεργασία και παροχή νερού	-0,09%	Διαφήμιση και έρευνα αγοράς	-4,64%

νται και κλάδοι υψηλής παραγωγικότητας, τότε υπάρχει το ενδεχόμενο διεύρυνσης του χάσματος παραγωγικότητας σε σχέση με τις πιο προηγμένες οικονομίες, που συνδυάζουν καλύτερα τις δύο αυτές παραμέτρους. Πράγματι, για την περίοδο 1995-2004 ο συντελεστής Spearman μεταξύ μέσης παραγωγικότητας και

μέσης δυναμικότητας εκτιμήθηκε στο 0,098, που υποδηλώνει θετική μεν αλλά ασήμαντη συσχέτιση μεταξύ των δύο κατηγοριών για τη συγκεκριμένη περίοδο. Ωστόσο, εκτιμώντας τον ίδιο συντελεστή για την περίοδο 2004-2013, βρίσκουμε να είναι της τάξεως του -0,238, δηλαδή οι δύο κατηγορίες αποκτούν αρνητική σχέση μεταξύ τους. Αυτό αναδεικνύει πως κατά τη δεύτερη περίοδο υπάρχει μια τάση οι πιο δυναμικοί κλάδοι της ελληνικής οικονομίας να είναι ταυτόχρονα και λιγότερο παραγωγικοί.

2.2 Το μοναδιαίο κόστος εργασίας στη συνολική οικονομία

Η εμφάνιση της παγκόσμιας οικονομικής κρίσης το 2007-2008 είχε ως αποτέλεσμα την ανάδειξη της ελληνικής κρίσης και των διαχρονικών προβλημάτων της ελληνικής οικονομίας. Η κυρίαρχη ερμηνεία της ελληνικής κρίσης, η οποία απορρέει από τους κύκλους της Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΕΕ), αναγνωρίζει πως η δυσμενής οικονομική κατάσταση της χώρας μας οφείλεται σε ένα συνδυασμό λανθασμένων οικονομικών πολιτικών και διαρθρωτικών αδυναμιών. Ειδικότερα, και σύμφωνα πάντα με την κυρίαρχη ερμηνεία, η ελληνική κρίση εμφανίστηκε ως αποτέλεσμα: α) των υψηλών και επίμονων δημοσιονομικών ελλειμμάτων τα οποία χρηματοδοτούνταν μέσω δανεισμού συμβάλλοντας ταυτόχρονα και στη διόγκωση του εξωτερικού χρέους και β) της φθίνουσας ανταγωνιστικότητας της ελληνικής οικονομίας. Για την αντιμετώπιση της παραπάνω κατάστασης, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή (ΕΕ) και η Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα (ΕΚΤ) σε συνεργασία με το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο (ΔΝΤ) προχώρησαν στην εκπόνηση ενός Προγράμματος Οικονομικής Προσαρμογής (ΠΟΠ) με σκοπό την αντιμετώπιση των παθογενειών της ελληνικής οικονομίας. Το πρόγραμμα αυτό έθετε ορισμένους βραχυπρόθεσμους και μεσοπρόθεσμους στόχους, οι οποίοι εν συντομία αναφέρονται στη συνέχεια (EC, 2010: 10).

i) Βραχυπρόθεσμοι στόχοι:

- Η αποκατάσταση της εμπιστοσύνης και η διατήρηση της δημοσιονομικής σταθερότητας.
- Η άσκηση μιας δέσμης πολιτικών για τον χρηματοπιστωτικό τομέα, ώστε να διατηρηθεί η σταθερότητα του συστήματος.

ii) Μεσοπρόθεσμοι στόχοι: Η βελτίωση της ανταγωνιστικότητας και η αλλαγή της διάρθρωσης της οικονομίας προς ένα αναπτυξιακό μοντέλο στηριζόμενο περισσότερο στις επενδύσεις και στις εξαγωγές.

Παρόλο λοιπόν που το πρώτο Πρόγραμμα Οικονομικής Προσαρμογής αναγνώριζε την ανάγκη μεγαλύτερης ευελιξίας στην αγορά εργασίας, με σκοπό τη βελτίωση της ανταγωνιστικότητας, τελικά επικεντρώθηκε περισσότερο στον βραχυπρόθεσμο στόχο της δημοσιονομικής προσαρμογής. Τα μέσα για να επιτευχθεί ο περιορισμός του δημόσιου ελλείμματος περιλάμβαναν δραστικές περικοπές στις δημόσιες δαπάνες, τη βελτίωση των εισπρακτικών επιδόσεων, τον εξορθολογισμό της δημόσιας διοίκησης και τις αποκρατικοποιήσεις. Όσον αφορά τους μισθούς και τα δώρα του ιδιωτικού τομέα, η τρόικα απέρριψε μια γενικευμένη μείωση ως αναποτελεσματική και προέκρινε κυρίως μεταρρυθμίσεις στη δομή της εγχώριας αγοράς εργασίας (EC, 2010: 21-22).

Όπως μπορεί κανείς να διαπιστώσει και από τον Πίνακα 2.5, το πρώτο ΠΟΠ δεν εκπλήρωσε τους φιλόδοξους μακροοικονομικούς του στόχους, με αποτέλεσμα τη συνεχή τους αναθεώρηση.[12] Έτσι, εκπονήθηκε το δεύτερο ΠΟΠ (EC, 2012), το οποίο προέκρινε πως όχι μόνο ο δημόσιος αλλά και ο ιδιωτικός τομέας χαρακτηρίζονταν από ένα συνδυασμό χαμηλής παραγωγικότητας, υψηλών μισθών και μιας δύσκαμπτης αγοράς εργασίας, τα οποία υπονόμευαν την ανταγωνιστικότητα της ελληνικής οικονομίας (EC, 2012: 9, 15, 38). Τα προηγούμενα είχαν ως επίπτωση την επιδείνωση του ισοζυγίου τρεχουσών συναλλαγών αφενός εξαιτίας του δημόσιου χρέους και αφετέρου εξαιτίας της μείωσης των εξαγωγών και αύξησης των εισαγωγών. Οι υψηλοί μισθοί τροφοδοτούσαν τις καταναλωτικές δαπάνες, όπου ένα σημαντικό μερίδιο ικανοποιούνταν από εισαγωγές καθώς τα αντίστοιχα εγχώρια παραγόμενα αγαθά ήταν μη ανταγωνιστικά. Ασφαλώς, ο περιορισμός της δημόσιας και ιδιωτικής κατανάλωσης θα είχε αρνητικές επιπτώσεις στη μεταβολή του ΑΕΠ. Όμως, όπως αναφέραμε και στην εισαγωγή, οι τροϊκανοί τεχνοκράτες υποστήριζαν (όπως και στο πρώτο ΠΟΠ) πως η αρνητική συμβολή που θα είχε ο περιορισμός των καταναλωτικών δαπανών θα υποκαθίστατο τελικά από την αύξηση στις εξαγωγές και στις επενδύσεις. Είναι προφανές από τον Πίνακα 2.5 πως ούτε και το δεύτερο ΠΟΠ πέτυχε στις προβλέψεις του. Για τη μέτρηση της ανταγωνιστικότητας στην Ελλάδα και τη σύγκρισή της με άλλες οικονομίες της Ευρωπαϊκής Ένωσης, τα ΠΟΠ προκρίνουν το Μοναδιαίο Κόστος Εργασίας (ΜΚΕ), που γενικότερα συνιστά το πιο διαδεδομένο μέτρο ανταγωνιστικότητας. Το ΜΚΕ εκτιμάται μέσω της ακόλουθης σχέσης:

12. Βλ. επίσης Δαφέρμος και Νικολαΐδη (2011).

Πίνακας 2.5: Προβλέψεις της Ευρωπαϊκής Επιτροπής από την εφαρμογή των ΠΟΠ

	Πρώτο Πρόγραμμα Οικονομικής Προσαρμογής					
	Πραγματική ανάπτυξη του ΑΕΠ	**Ανεργία**	**Πληθωρισμός**	**Πρωτογενές πλεόνασμα**	**Ακαθάριστο δημόσιο χρέος**	**Ισοζύγιο τρεχουσών συναλλαγών**
2013	2,1%	14,9%	0,7%	3,2%	149,6%	-5,6%
2014	2,1%	14,6%	0,9%	5,9%	148,4%	-4,3%
	Δεύτερο Πρόγραμμα Οικονομικής Προσαρμογής					
2013	0,0%	17,8%	-0,3%	1.8%	165,4%	-5,3%
2014	2,5%	16,7%	0,1%	4,5%	162,1%	-4,6%

$$\text{ΜΚΕ} = \frac{w}{\pi} \tag{9}$$

όπου στον αριθμητή εμφανίζεται ο μοναδιαίος ονομαστικός μισθός (w), δηλαδή η αμοιβή που λαμβάνει ο μέσος εργαζόμενος ανά ώρα εργασίας και στην οποία συμπεριλαμβάνονται και οι ασφαλιστικές εισφορές. Από την άλλη, στον παρονομαστή της Σχέσης (9) εμφανίζεται η παραγωγικότητα της εργασίας που συναντήσαμε στη Σχέση (1). Η λογική του ΜΚΕ ως δείκτη ανταγωνιστικότητας είναι πως για να διατηρηθεί ανταγωνιστική μια οικονομία ο ρυθμός αύξησης (μείωσης) του ονομαστικού μισθού σε μια οικονομία θα πρέπει να είναι χαμηλότερος (υψηλότερος) από εκείνον της παραγωγικότητας. Με τον τρόπο αυτό το μέσο κόστος παραγωγής μειώνεται ώστε τα προϊόντα μιας χώρας να πωλούνται πιο φτηνά σε σχέση με τις ανταγωνίστριες χώρες. Πράγματι, το ΜΚΕ αποτελεί ένα από τα κριτήρια ανταγωνιστικότητας, ενώ η ευκολία εκτίμησής του το καθιστά ελκυστικό μέτρο. Ωστόσο, ενέχει και ορισμένες θεωρητικές και εμπειρικές αδυναμίες που πρέπει να επισημανθούν:

α) Η μείωση του μοναδιαίου κόστους εργασίας αφορά μόνο την ανταγωνιστικότητα κόστους. Όμως η ουσία της ανταγωνιστικότητας είναι πιο σύνθετη, καθώς πέρα από το κόστος και την τιμή του προϊόντος εξαρτάται επίσης και από διαρθρωτικούς και τεχνολογικούς παράγοντες (Lall, 2000). Επιπλέον, υπάρχουν έρευνες (Fagerberg, 1996) που προσδίδουν εμπειρική θεμελίωση στο «Παράδοξο του Kaldor»,[13] σύμφωνα με το οποίο δεν υπάρχει μονοσήμαντη σχέση μεταξύ ΜΚΕ και ισορροπίας εμπορικού ισοζυγίου.

13. Ο Kaldor (1978) είχε επισημάνει πως το ζήτημα της ανταγωνιστικότητας δεν εξαρτάται μόνο από παράγοντες που σχετίζονται με την τιμή. Ειδικότερα ανέδειξε για ένα

β) Το επιχείρημα του ΜΚΕ είναι μυωπικό καθώς ενέχει κυρίως βραχυχρόνιες επιπτώσεις, ενώ με έναν ανορθολογικό τρόπο επιβάλλει μικροοικονομική συμπεριφορά στη μακροοικονομία. Ειδικότερα, μια μείωση του ΜΚΕ μπορεί πράγματι σε επίπεδο επιχείρησης να οδηγήσει σε μια μείωση της τελικής τιμής ενός προϊόντος. Από την άλλη όμως, σε επίπεδο συνολικής οικονομίας, η μείωση των ονομαστικών μισθών (με σταθερές τις τιμές) θα περιορίσει τις καταναλωτικές δαπάνες, που με τη σειρά της ενδεχομένως[14] να οδηγήσει μέσω των πολλαπλασιαστών σε μείωση της εγχώριας παραγωγής. Ακόμη όμως και σε μίκρο-ανάλυση, η μείωση του ΜΚΕ μπορεί να μην είναι αποτελεσματική στην περίπτωση που υπάρχουν ισχυρά ολιγοπώλια στους κλάδους εμπορεύσιμων αγαθών καθώς ένας περιορισμός του κόστους εργασίας οδηγεί σε μια αύξηση του περιθωρίου κέρδους παρά σε μια χαμηλότερη τιμή. Το ζήτημα αυτό το εξετάζουμε στην Ενότητα 3.

γ) Η μείωση του ΜΚΕ συνιστά εργαλείο αύξησης της ανταγωνιστικότητας το οποίο θα μπορούσε να χρησιμοποιήσει κάθε οικονομία, με αποτέλεσμα τελικά καμία να μη βγαίνει ωφελημένη στο διεθνές εμπόριο.

δ) Μια οικονομία που η ανταγωνιστικότητά της καθορίζεται μονοσήμαντα από το ύψος των ονομαστικών μισθών δεν έχει κάποιο κίνητρο ώστε να αναπτύξει τεχνικές εντάσεως κεφαλαίου που να εξοικονομούν ποσότητες εργασίας. Σε αυτή την περίπτωση υπάρχει ο κίνδυνος η οικονομία να βρεθεί σε μια παγίδα χαμηλής παραγωγικότητας, με αποτέλεσμα τη διεύρυνση των αποκλίσεων με τις πιο προηγμένες τεχνολογικά οικονομίες. Βεβαίως, υπάρχει το αντεπιχείρημα πως μια μείωση στους ονομαστικούς μισθούς μιας χώρας θα αποτελέσει κίνητρο για τις ξένες επιχειρήσεις να επενδύσουν σε αυτή, μεταφέροντας με αυτό τον τρόπο την τεχνογνωσία τους και συμβάλλοντας τελικά στη διάχυση τεχνολογίας. Όμως, όπως έχει υποδείξει η Seguino (2007), οι ξένες επιχειρήσεις συνήθως κατέχουν θέση ισχύος απέναντι στους εργαζομένους ασκώντας με αυτό τον τρόπο πίεση στους μισθούς. Έτσι, οι ξένες επιχειρήσεις επωφελούμενες από τους χαμηλούς μισθούς δεν έχουν κάποιο κίνητρο να καινοτομήσουν και κατ' επέκταση να

πλήθος χωρών πως μακροχρόνια η αύξηση του μεριδίου εξαγωγών στη διεθνή αγορά συνοδεύτηκε και από μια αύξηση του μοναδιαίου κόστους εργασίας. Η αντίφαση αυτή έλαβε το όνομα «Παράδοξο του Kaldor».

14. Αυτό ισχύει στην περίπτωση που σε μια οικονομία υπάρχει ισχυρή ζήτηση για εγχώρια προϊόντα και, κατά τη γνώμη μας, αποτελεί ένα ζήτημα προς διερεύνηση για την περίπτωση της ελληνικής οικονομίας.

αυξηθεί η παραγωγικότητα. Με λίγα λόγια, μια υπερβολική αύξηση στη διαπραγματευτική ισχύ των μισθών από την πλευρά των επιχειρήσεων αποτελεί τελικά αντικίνητρο για την ανάπτυξη της τεχνολογίας.

Παρά την παραπάνω κριτική στο μέσο κόστος εργασίας, αυτό δεν παύει να αποτελεί ένα βασικό κριτήριο ανταγωνιστικότητας μιας οικονομίας και για τον λόγο αυτό προχωράμε σε εκτίμησή του κατά την περίοδο 1995-2013, ενώ στην Υποενότητα 4.3 πραγματοποιείται σύγκριση με τις υπόλοιπες οικονομίες της Ευρωζώνης. Η εξέλιξη του ΜΚΕ παρουσιάζεται στο Διάγραμμα 2.2, από όπου προκύπτει πως μέχρι το 2010 αυξάνεται σε περίπου διπλάσια επίπεδα από ό,τι το 1995. Η αποκλιμάκωση του ΜΚΕ ξεκινά το 2010, όταν και αρχίζουν να εφαρμόζονται οι μνημονιακές πολιτικές, οι οποίες ανάμεσα στα άλλα στόχευαν στην αύξηση της ανταγωνιστικότητας μέσω του περιορισμού του ΜΚΕ. Κατά τα πρώτα έτη της λεγόμενης μνημονιακής περιόδου, το ΜΚΕ εμφανίζει ελαφρά κάμψη, η οποία επιταχύνεται το 2013.

Εκτός από την εκτίμηση της παραγωγικότητας της εργασίας για το σύνολο μιας οικονομίας, ενδιαφέρον παρουσιάζει και η εκτίμηση του μοναδιαίου κόστους εργασίας ανά κλάδο καθώς και η συμβολή κάθε κλάδου ξεχωριστά στην εξέλιξη της μεταβλητής. Ειδικότερα, κατ' αντιστοιχία με τη Σχέση (2), ο ρυθμός μεγέθυνσης του ΜΚΕ ορίζεται ως εξής:

$$\widehat{MKE} = \hat{w} - \hat{\pi} \qquad (10)$$

Διάγραμμα 2.2: Το μοναδιαίο κόστος εργασίας στην Ελλάδα, 1995-2013

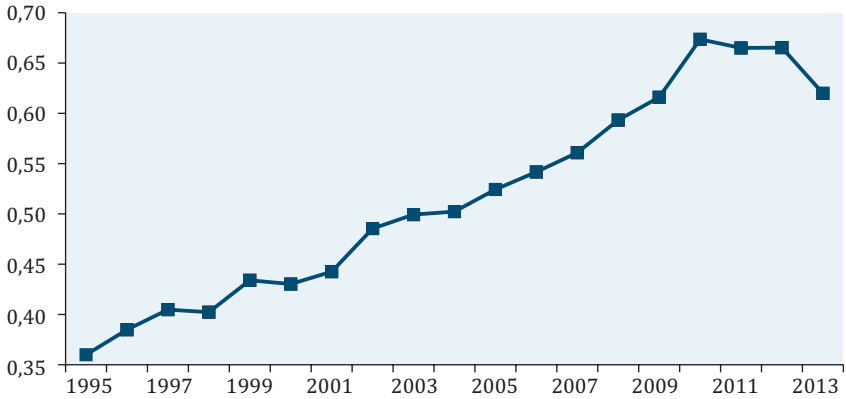

Ενώ για τον κλάδο j η Σχέση (2) λαμβάνει τη μορφή:

$$\widehat{MKE}^{j} = \hat{w}^{j} - \hat{\pi}^{j} \qquad (10α)$$

Σύμφωνα με τη Σχέση (10), ο ρυθμός μεγέθυνσης του ΜΚΕ έχει κατ' αρχήν θετική σχέση με τον αντίστοιχο ρυθμό του μοναδιαίου ονομαστικού μισθού, που σημαίνει πως, *ceteris paribus*, μια αύξηση του τελευταίου συμβάλλει σε μια αύξηση του ΜΚΕ και άρα σε μείωση της ανταγωνιστικότητας. Από την άλλη, το ΜΚΕ έχει αρνητική σχέση με το ρυθμό μεγέθυνσης της παραγωγικότητας, δηλαδή μια αύξηση της τελευταίας οδηγεί σε πτώση του ΜΚΕ και κατ' επέκταση σε αύξηση της ανταγωνιστικότητας. Συνεπώς, η εξέλιξη του ΜΚΕ εξαρτάται από το καθαρό αποτέλεσμα της μεταβολής των δύο μεταβλητών, όπου η μία (ονομαστικός μισθός) καθορίζεται από τις πολιτικές αναδιανομής του ονομαστικού προϊόντος ανάμεσα στις βασικές κοινωνικές τάξεις, ενώ η δεύτερη από τις τεχνικές συνθήκες παραγωγής στην ίδια οικονομία. Στην περίπτωση που η αύξηση (μείωση) των ονομαστικών μισθών είναι μεγαλύτερη από εκείνη της παραγωγικότητας, τότε το ΜΚΕ αυξάνεται (μειώνεται). Από το Διάγραμμα 2.3, όπου παρουσιάζονται οι δύο μεταβλητές, προκύπτει πως μέχρι το 2004 μαζί με τον μοναδιαίο μισθό αυξανόταν και η παραγωγικότητα, με αποτέλεσμα τελικά το ΜΚΕ να εμφανίζει συγκρατημένη άνοδο. Μετά τους Ολυμπιακούς αγώνες της Αθήνας η αύξηση του μοναδιαίου μισθού αρχίζει να επιβραδύνεται, ωστόσο η επιβράδυνση αυτή δεν έχει θετικές επιπτώσεις στο ΜΚΕ, καθώς την ίδια στιγμή η παραγωγικότητα της εργασίας εμφανίζει στασιμότητα, ώστε το καθαρό αποτέλεσμα να είναι μια επιτάχυνση του ρυθμού αύξησης του ΜΚΕ. Τέλος, όπως αναφέρουμε και παραπάνω, το 2010, οπότε και η ελληνική οικονομία εισέρχεται στη μνημονιακή εποχή της, το ΜΚΕ αποκλιμακώνεται. Ωστόσο, θα πρέπει να επισημάνουμε πως η αποκλιμάκωση αυτή αποδίδεται περισσότερο στη μείωση των μισθών παρά σε μια αύξηση της παραγωγικότητας και αυτό ακριβώς αποτελεί έκφραση των μυωπικών οικονομικών πολιτικών που εφαρμόζονται τα τελευταία χρόνια, καθώς περιορίζεται κυρίως σε ζητήματα αναδιανομής του παραγόμενου προϊόντος προς όφελος του κεφαλαίου παρά στην αύξηση της παραγωγικότητας.

Στη συνέχεια, στον Πίνακα 2.6 παρουσιάζονται οι δέκα κλάδοι με το υψηλότερο κατά μέσο όρο ΜΚΕ για τις περιόδους 1995-2004 και 2004-2013 αντίστοιχα. Μεταξύ των δύο περιόδων παρατηρούνται αρκετές μεταβολές στη δεκάδα, καθώς μόνο οι τέσσερις από τους δέκα κλάδους εμφανίζονται και στις δύο περιόδους και πιο συγκεκριμένα οι κλάδοι «Χερσαίες μεταφορές και μεταφορές μέσω

Διάγραμμα 2.3: Ο μοναδιαίος μισθός και η παραγωγικότητα στην Ελλάδα, 1995-2013

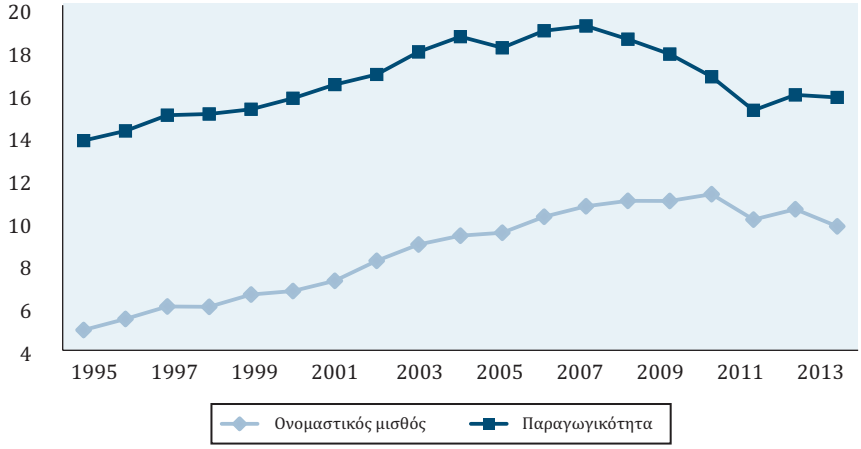

αγωγών», «Άλλες δραστηριότητες παροχής προσωπικών υπηρεσιών», «Παραγωγή ξύλου και κατασκευή προϊόντων από ξύλο και φελλό, εκτός από έπιπλα, κατασκευή ειδών καλαθοποιίας και σπαρτοπλεκτικής» και «Παραγωγή επίπλων και άλλες μεταποιητικές δραστηριότητες».

Στον Πίνακα 2.7 παρουσιάζονται οι δέκα κλάδοι με το χαμηλότερο κατά μέσο όρο ΜΚΕ για τις δύο υπό εξέταση περιόδους. Μεταξύ των δύο περιόδων παρατηρούνται τρεις μεταβολές στην πρώτη δεκάδα και πιο συγκεκριμένα οι κλάδοι «Διαφήμιση και έρευνα αγοράς», «Επιστημονική έρευνα και ανάπτυξη» και «Δραστηριότητες ενοικίασης και εκμίσθωσης», που αντικαθίστανται από τους κλάδους «Παροχή ηλεκτρικού ρεύματος, φυσικού αερίου, ατμού και κλιματισμού», «Τηλεπικοινωνίες» και «Επισκευή ηλεκτρονικών υπολογιστών και ειδών ατομικής ή οικιακής χρήσης». Συγκρίνοντας τους δύο πίνακες, παρατηρούμε πως οι κλάδοι με το χαμηλότερο ΜΚΕ εμφανίζουν μεγαλύτερη σταθερότητα στο χρόνο σε σχέση με τους κλάδους που βρίσκονται στις πρώτες θέσεις του υψηλότερου ΜΚΕ (Πίνακας 2.6). Η σταθερότητα αυτή δείχνει πως στην ελληνική οικονομία υπάρχουν κλάδοι που έχουν κατορθώσει στη διάρκεια του χρόνου να συγκρατήσουν το μοναδιαίο κόστος εργασίας τους σε σχετικά χαμηλά επίπεδα και αυτό τους καθιστά εν δυνάμει ανταγωνιστικούς.

Έχοντας εκτιμήσει το ΜΚΕ στην Ελλάδα καθώς και τις βασικές μεταβλητές

που καθορίζουν το μέγεθός του, στη συνέχεια διερευνάται η συμβολή κάθε κλάδου στην εξέλιξη του μοναδιαίου κόστους εργασίας στην Ελλάδα, δηλαδή ποιοι κλάδοι της ελληνικής οικονομίας είναι εν δυνάμει πιο ανταγωνιστικοί. Για να προσεγγίσουμε την εξέλιξη του ΜΚΕ ανά κλάδο και σε αυτή την περίπτωση, κατασκευάζουμε τους αντίστοιχους δείκτες Törnqvist όπως στη Σχέση (7). Ειδικό-

Πίνακας 2.6: Οι δέκα κλάδοι με το υψηλότερο ΜΚΕ, 1995-2013

α.α.	1995-2004	Τιμή	2004-2013	Τιμή
1	Χερσαίες μεταφορές και μεταφορές μέσω αγωγών	1,082	Παραγωγή ξύλου και κατασκευή προϊόντων από ξύλο και φελλό, εκτός από έπιπλα, κατασκευή ειδών καλαθοποιίας και σπαρτοπλεκτικής	1,132
2	Άλλες δραστηριότητες παροχής προσωπικών υπηρεσιών	0,985	Άλλες δραστηριότητες παροχής προσωπικών υπηρεσιών	1,117
3	Επισκευή και εγκατάσταση μηχανημάτων και εξοπλισμού	0,961	Αρχιτεκτονικές δραστηριότητες και δραστηριότητες μηχανικών, τεχνικές δοκιμές και αναλύσεις	1,028
4	Παραγωγή ξύλου και κατασκευή προϊόντων από ξύλο και φελλό, εκτός από έπιπλα, κατασκευή ειδών καλαθοποιίας και σπαρτοπλεκτικής	0,947	Λιανικό εμπόριο, εκτός από το εμπόριο μηχανοκίνητων οχημάτων και μοτοσυκλετών	1,013
5	Παραγωγή επίπλων και άλλες μεταποιητικές δραστηριότητες	0,889	Χερσαίες μεταφορές και μεταφορές μέσω αγωγών	0,997
6	Δραστηριότητες συναφείς προς τις χρηματοπιστωτικές υπηρεσίες και τις ασφαλιστικές δραστηριότητες	0,888	Δραστηριότητες απασχόλησης	0,994
7	Παραγωγή κλωστοϋφαντουργικών υλικών και ειδών ένδυσης και γούνας	0,882	Παραγωγή επίπλων και άλλες μεταποιητικές δραστηριότητες	0,978
8	Ταχυδρομικές και ταχυμεταφορικές δραστηριότητες	0,844	Διαφήμιση και έρευνα αγοράς	0,968
9	Τηλεπικοινωνίες	0,790	Φυτική και ζωική παραγωγή, θήρα και συναφείς δραστηριότητες	0,880
10	Παραγωγή μηχανημάτων και ειδών εξοπλισμού π.δ.κ.α.	0,701	Δραστηριότητες νοικοκυριών ως εργοδοτών οικιακού προσωπικού	0,872

τερα, η μεταβολή του ΜΚΕ την περίοδο t σε σχέση με την περίοδο t-1 ορίζεται ως ο δείκτης Törnqvist του μοναδιαίου ονομαστικού μισθού προς τον αντίστοιχο δείκτη της παραγωγικότητας:

$$\frac{MKE_t}{MKE_{t-1}} = \frac{\prod_{j=1}^{n}\left(\frac{W_t^j}{W_{t-1}^j}\right)^{s_W^j} \Big/ \prod_{j=1}^{n}\left(\frac{L_t^j}{L_{t-1}^j}\right)^{s_L^j}}{\prod_{j=1}^{n}\left(\frac{VA_t^j}{VA_{t-1}^j}\right)^{s_{VA}^j} \Big/ \prod_{j=1}^{n}\left(\frac{L_t^j}{L_{t-1}^j}\right)^{s_L^j}}$$

Πίνακας 2.7: Οι δέκα κλάδοι με το χαμηλότερο ΜΚΕ

α.α.	**1995-2004**	**Τιμή**	**2004-2013**	**Τιμή**
1	Δημιουργικές δραστηριότητες, τέχνες και διασκέδαση, βιβλιοθήκες και μουσεία, τζόγος	0,1245	Πλωτές μεταφορές	0,1118
2	Διαφήμιση και έρευνα αγοράς	0,1516	Δημιουργικές δραστηριότητες, τέχνες και διασκέδαση, βιβλιοθήκες και μουσεία, τζόγος	0,2639
3	Επεξεργασία λυμάτων, συλλογή, επεξεργασία και διάθεση αποβλήτων-ανάκτηση υλικών. Δραστηριότητες εξυγίανσης	0,1574	Παροχή ηλεκτρικού ρεύματος, φυσικού αερίου, ατμού και κλιματισμού	0,2819
4	Επιστημονική έρευνα και ανάπτυξη	0,1616	Τηλεπικοινωνίες	0,2939
5	Παραγωγή οπτάνθρακα και προϊόντων διύλισης πετρελαίου	0,1657	Παραγωγή οπτάνθρακα και προϊόντων διύλισης πετρελαίου	0,3177
6	Παραγωγή ηλεκτρολογικού εξοπλισμού	0,1915	Επεξεργασία λυμάτων, συλλογή, επεξεργασία και διάθεση αποβλήτων-ανάκτηση υλικών. Δραστηριότητες εξυγίανσης	0,3329
7	Δραστηριότητες ενοικίασης και εκμίσθωσης	0,2099	Επισκευή ηλεκτρονικών υπολογιστών και ειδών ατομικής ή οικιακής χρήσης	0,3410
8	Αεροπορικές μεταφορές	0,2139	Αεροπορικές μεταφορές	0,3547
9	Πλωτές μεταφορές	0,2354	Παραγωγή ηλεκτρολογικού εξοπλισμού	0,3952
10	Δραστηριότητες ανθρώπινης υγείας	0,2690	Δραστηριότητες ανθρώπινης υγείας	0,4282

η οποία μπορεί να λάβει και την εξής μορφή:

$$\frac{MKE_t}{MKE_{t-1}} = \frac{\prod_{j=1}^{n}\left(\frac{W_t^j}{W_{t-1}^j}\right)^{s_W^j}}{\prod_{j=1}^{n}\left(\frac{VA_t^j}{VA_{t-1}^j}\right)^{s_{VA}^j}} \quad (11)$$

Λογαριθμίζοντας στη συνέχεια τη Σχέση (11) και από τις δύο πλευρές, καταλήγουμε στο ρυθμό μεγέθυνσης του μοναδιαίου κόστους εργασίας:

$$\Delta \ln MKE_t = \sum_{j=1}^{n}\left(s_W^j \ln\frac{W_t^j}{W_{t-1}^j} - s_{VA}^j \ln\frac{VA_t^j}{VA_{t-1}^j}\right) \quad (12)$$

όπου:

W^j: Οι συνολικοί ονομαστικοί μισθοί στον κλάδο j.

$s_w^j = 0{,}5\,[(W_t^j/W_t) + (W_{t-1}^j/W_{t-1})]$: Ο μέσος όρος των μεριδίων των ονομαστικών μισθών του κλάδου j προς τους μισθούς συνολικά της οικονομίας.

Τέλος, η συμβολή κάθε κλάδου στο ρυθμό μεταβολής του μέσου κόστους εργασίας ορίζεται από την ακόλουθη σχέση:

$$s_W^j \ln\frac{W_t^j}{W_{t-1}^j} - s_{VA}^j \ln\frac{VA_t^j}{VA_{t-1}^j}$$

Στον Πίνακα 2.8 παρουσιάζονται οι δέκα κλάδοι που σωρευτικά έχουν τη μεγαλύτερη θετική συμβολή στην εξέλιξη του ΜΚΕ. Και σε αυτή την περίπτωση προκύπτουν μεταβολές μεταξύ των δύο περιόδων, όμως οι κλάδοι που εμφανίζουν τη μεγαλύτερη συμβολή στην αύξηση του ΜΚΕ για όλη την περίοδο 1995-2013 είναι οι κλάδοι «Λιανικό εμπόριο, εκτός από το εμπόριο μηχανοκίνητων οχημάτων και μοτοσυκλετών», «Χονδρικό εμπόριο, εκτός από το εμπόριο μηχανοκινήτων οχημάτων και μοτοσυκλετών», «Δραστηριότητες χρηματοπιστωτικών υπηρεσιών, με εξαίρεση τις ασφαλιστικές δραστηριότητες και τα συνταξιοδοτικά ταμεία». Τέλος, στον Πίνακα 2.9 παρουσιάζονται οι δέκα κλάδοι που έχουν τη μικρότερη συμβολή στο ΜΚΕ, όπου μόνο οι «Τηλεπικοινωνίες», και η «Παραγωγή κλωστοϋφαντουργικών υλικών και ειδών ένδυσης και γούνας» εμφανίζονται και στις δύο περιόδους.

Πίνακας 2.8: Οι δέκα κλάδοι με τη μεγαλύτερη συμμετοχή στην εξέλιξη του μοναδιαίου κόστους εργασίας, 1995-2013

α.α.	1995-2004	Τιμή	2004-2013	Τιμή
1	Λιανικό εμπόριο, εκτός από το εμπόριο μηχανοκίνητων οχημάτων και μοτοσυκλετών	19,60%	Χονδρικό εμπόριο, εκτός από το εμπόριο μηχανοκινήτων οχημάτων και μοτοσυκλετών	20,69%
2	Εκπαίδευση	16,24%	Λιανικό εμπόριο, εκτός από το εμπόριο μηχανοκίνητων οχημάτων και μοτοσυκλετών	17,48%
3	Χερσαίες μεταφορές και μεταφορές μέσω αγωγών	12,67%	Κατασκευές	15,37%
4	Φυτική και ζωική παραγωγή, θήρα και συναφείς δραστηριότητες	10,79%	Δραστηριότητες ανθρώπινης υγείας	13,27%
5	Χονδρικό εμπόριο, εκτός από το εμπόριο μηχανοκινήτων οχημάτων και μοτοσυκλετών	7,05%	Παραγωγή τροφίμων, ποτών και ειδών καπνού	12,05%
6	Νομικές και λογιστικές δραστηριότητες-δραστηριότητες παροχής συμβουλών διαχείρισης	6,41%	Χονδρικό και λιανικό εμπόριο και επισκευή μηχανοκίνητων οχημάτων και μοτοσυκλετών	8,28%
7	Αρχιτεκτονικές δραστηριότητες και δραστηριότητες μηχανικών, τεχνικές δοκιμές και αναλύσεις	4,92%	Παροχή ηλεκτρικού ρεύματος, φυσικού αερίου, ατμού και κλιματισμού	5,57%
8	Δραστηριότητες υπηρεσιών παροχής καταλύματος και υπηρεσιών εστίασης	4,69%	Δραστηριότητες χρηματοπιστωτικών υπηρεσιών, με εξαίρεση τις ασφαλιστικές δραστηριότητες και τα συνταξιοδοτικά ταμεία	5,19%
9	Άλλες δραστηριότητες παροχής προσωπικών υπηρεσιών	4,55%	Πλωτές μεταφορές	5,02%
10	Δραστηριότητες χρηματοπιστωτικών υπηρεσιών, με εξαίρεση τις ασφαλιστικές δραστηριότητες και τα συνταξιοδοτικά ταμεία	4,48%	Δραστηριότητες οργανώσεων	4,49%

Όπως και στην περίπτωση της παραγωγικότητας, εξετάζουμε στη συνέχεια εάν η αύξηση του μοναδιαίου κόστους εργασίας στην Ελλάδα προέρχεται από τους κλάδους που χαρακτηρίζονται ταυτόχρονα και από υψηλό ΜΚΕ. Συγκρίνοντας τους Πίνακες 2.6 και 2.8, παρατηρούμε αρχικά πως δεν υπάρχει υψηλή συ-

Πίνακας 2.9: Οι δέκα κλάδοι με τη μικρότερη συμμετοχή στη μεταβολή του μοναδιαίου κόστους εργασίας, 1995-2013

α.α.	1995-2004	Τιμή	2004-2013	Τιμή
1	Πλωτές μεταφορές	-13,51%	Χερσαίες μεταφορές και μεταφορές μέσω αγωγών	-13,06%
2	Παροχή ηλεκτρικού ρεύματος, φυσικού αερίου, ατμού και κλιματισμού	-2,26%	Τηλεπικοινωνίες	-8,56%
3	Τηλεπικοινωνίες	-2,07%	Φυτική και ζωική παραγωγή, θήρα και συναφείς δραστηριότητες	-6,41%
4	Χονδρικό και λιανικό εμπόριο και επισκευή μηχανοκίνητων οχημάτων και μοτοσυκλετών	-1,68%	Δραστηριότητες υπηρεσιών παροχής καταλύματος και υπηρεσιών εστίασης	-4,34%
5	Δημιουργικές δραστηριότητες, τέχνες και διασκέδαση, βιβλιοθήκες και μουσεία, τζόγος	-1,19%	Νομικές και λογιστικές δραστηριότητες-δραστηριότητες παροχής συμβουλών διαχείρισης	-2,27%
6	Παραγωγή κλωστοϋφαντουργικών υλικών και ειδών ένδυσης και γούνας	-0,89%	Παραγωγή κλωστοϋφαντουργικών υλικών και ειδών ένδυσης και γούνας	-2,08%
7	Παραγωγή τροφίμων, ποτών και ειδών καπνού	-0,85%	Εκπαίδευση	-1,22%
8	Επεξεργασία λυμάτων, συλλογή, επεξεργασία και διάθεση αποβλήτων-ανάκτηση υλικών. Δραστηριότητες εξυγίανσης.	-0,52%	Δραστηριότητες συναφείς προς τις χρηματοπιστωτικές υπηρεσίες και τις ασφαλιστικές δραστηριότητες	-1,18%
9	Παραγωγή βασικών μετάλλων	-0,41%	Αποθήκευση και υποστηρικτικές προς τη μεταφορά δραστηριότητες	-0,72%
10	Παραγωγή μηχανοκίνητων οχημάτων, ρυμουλκούμενων και ημιρυμουλκούμενων οχημάτων και λοιπού εξοπλισμού μεταφορών	-0,41%	Παραγωγή επίπλων και άλλες μεταποιητικές δραστηριότητες	-0,46%

σχέτιση προς αυτή την κατεύθυνση, καθώς για την περίοδο 1995-2004 μόνο οι κλάδοι «Χερσαίες μεταφορές και μεταφορές μέσω αγωγών» και «Άλλες δραστηριότητες παροχής προσωπικών υπηρεσιών» εμφανίζονται και στις δύο κατηγορίες, ενώ για την περίοδο 2004-2013 μόνο ο κλάδος «Λιανικό εμπόριο, εκτός από

το εμπόριο μηχανοκίνητων οχημάτων και μοτοσυκλετών». Επιπλέον, παρατηρούμε πως υπάρχουν δύο κλάδοι[15] οι οποίοι, ενώ βρίσκονται στην πρώτη δεκάδα του υψηλότερου ΜΚΕ, ταυτόχρονα περιλαμβάνονται στη δεκάδα με τη χαμηλότερη συμβολή στην εξέλιξη του ΜΚΕ της ελληνικής οικονομίας, ενώ την επόμενη περίοδο ο αριθμός τους αυξάνεται στους τρεις. Συνοψίζοντας, από τις παραπάνω εκτιμήσεις φαίνεται πως η αύξηση του ΜΚΕ στην Ελλάδα δεν πυροδοτείται από τους πιο κοστοβόρους κλάδους, διαφορετικά το ΜΚΕ θα βρισκόταν σε υψηλότερα επίπεδα, με ακόμη πιο αρνητικές συνέπειες στην ανταγωνιστικότητα της ελληνικής οικονομίας. Πράγματι, ο δείκτης Spearman μεταξύ επιπέδου και εξέλιξης ΜΚΕ για την περίοδο 1995-2004 εκτιμήθηκε στο 0,148, που σημαίνει πως υπάρχει μια θετική μεν, ασθενής δε συσχέτιση μεταξύ επιπέδου και εξέλιξης ΜΚΕ. Για την περίοδο 2004-2013, ο αντίστοιχος δείκτης εκτιμήθηκε στο -0,245, που σημαίνει ότι η σχέση μεταξύ των δύο κατηγοριών γίνεται πιο ισχυρή ενώ ταυτόχρονα λαμβάνει και αρνητικό πρόσημο, γεγονός που υποδεικνύει πως μετά το 2004 αντιστρέφεται η σχέση μεταξύ των δύο κατηγοριών, δηλαδή η αύξηση του ΜΚΕ δεν προέρχεται από τους κλάδους με το υψηλότερο ΜΚΕ.

2.3 Το μοναδιαίο κόστος εργασίας στους τομείς εμπορεύσιμων και μη εμπορεύσιμων αγαθών

Όπως αναφέραμε και στην Υποενότητα 2.2, το βασικό επιχείρημα είναι πως μια μείωση του ΜΚΕ θα είχε ως συνέπεια την αύξηση της ανταγωνιστικότητας των εγχώριων αγαθών και υπηρεσιών, η οποία με τη σειρά της θα συνέβαλλε σε μια αύξηση των εξαγωγών. Συνεπώς, ακόμη και αν αποδεχόμασταν το επιχείρημα περί μίας οριζόντιας μείωσης του ΜΚΕ για την αύξηση της ανταγωνιστικότητας, θα πρέπει να διερευνηθεί ποιο είναι το ΜΚΕ στα λεγόμενα εμπορεύσιμα αγαθά και υπηρεσίες και στη συνέχεια να συγκριθεί με το αντίστοιχο ΜΚΕ άλλων κρατών. Στο σημείο αυτό όμως προκύπτει ένα θεωρητικό και εμπειρικό πρόβλημα που σχετίζεται με την ταξινόμηση των κλάδων σε εμπορεύσιμους και μη εμπορεύσιμους. Όσον αφορά τα αγαθά (π.χ. πρωτογενής τομέας και μεταποίηση), εκ των πραγμάτων είναι δυνητικά εμπορεύσιμα καθώς η υλική τους υπόσταση επιτρέπει να καταναλωθούν μακριά από το σημείο παραγωγής τους. Δεν

15. Πρόκειται για τους κλάδους «Παραγωγή κλωστοϋφαντουργικών υλικών και ειδών ένδυσης και γούνας» και «Τηλεπικοινωνίες».

ισχύει όμως το ίδιο με τις υπηρεσίες καθώς βασικό χαρακτηριστικό τους είναι πως καταναλώνονται τη στιγμή που παράγονται ώστε η αποθήκευση με σκοπό την εμπόρευσή τους να είναι αδύνατη. Συνεπώς είναι δύσκολο να χαραχτεί μια σαφής διαχωριστική γραμμή που να διακρίνει τις υπηρεσίες σε εμπορεύσιμες και μη εμπορεύσιμες, ενώ μια τέτοια διάκριση σε αρκετές περιπτώσεις επαφίεται στην κρίση του ερευνητή. Από την άλλη, η απελευθέρωση των αγορών σε συνδυασμό με την ανάπτυξη των νέων τεχνολογιών έχουν καταστήσει εμπορεύσιμες ορισμένες υπηρεσίες, οπότε μια παράλειψή τους θα ήταν εσφαλμένη. Υπάρχουν μελέτες (Gibson, 2010· Malliaropoulos and Anastasatos, 2013· Mano and Castillo, 2015) που προχωρούν σε μια τέτοια διάκριση. Ωστόσο, το γεγονός ότι μεταξύ των μελετών προκύπτουν διαφοροποιήσεις στην ταξινόμηση των υπηρεσιών σε εμπορεύσιμες και μη εμπορεύσιμες είναι ενδεικτικό των δυσκολιών που υπάρχουν στο να χαραχτεί μια σαφής διαχωριστική γραμμή. Για τον λόγο αυτό προχωράμε σε δύο εκτιμήσεις του ΜΚΕ: η πρώτη συνιστά μια στενή εκτίμηση[16] καθώς περιλαμβάνει μόνο τα εμπορεύσιμα αγαθά. Η δεύτερη έχει ένα πιο ευρύ περιεχόμενο[17] καθώς περιλαμβάνει και εμπορεύσιμες υπηρεσίες.

Διάγραμμα 2.4: Η εξέλιξη του ΜΚΕ του εμπορεύσιμων και μη εμπορεύσιμων αγαθών (στενή έννοια), 1995-2013

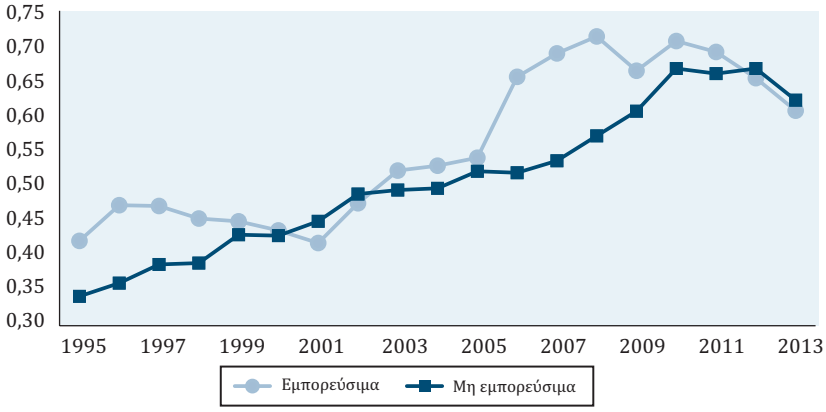

16. Τα εμπορεύσιμα αγαθά και υπηρεσίες υπό τη στενή έννοια περιλαμβάνονται στους κλάδους 1-21 του Πίνακα Π-1 του Παραρτήματος.

17. Τα εμπορεύσιμα αγαθά και υπηρεσίες υπό την ευρεία έννοια περιλαμβάνονται στους κλάδους 1-21, 31-32, 36, 39-42 και 45 του Πίνακα Π-1.

Στο Διάγραμμα 2.4 παρουσιάζεται η εξέλιξη του μοναδιαίου κόστους εργασίας των εμπορεύσιμων και μη εμπορεύσιμων αγαθών στην περίπτωση που η διάκριση γίνεται με τη στενή έννοια. Από το διάγραμμα προκύπτει πως σε όλη σχεδόν την περίοδο 1995-2013, το ύψος του ΜΚΕ των εμπορεύσιμων αγαθών υπερβαίνει εκείνο των μη εμπορεύσιμων. Επιπλέον, παρατηρούμε πως, ενώ από τα μέσα της δεκαετίας του 1990 το ΜΚΕ των εμπορεύσιμων αγαθών εμφανίζει σταθερή πτώση καθιστώντας τα αγαθά αυτά εν δυνάμει πιο ανταγωνιστικά, από το 2002, οπότε και η χώρα εισέρχεται στην ΟΝΕ, το ΜΚΕ τους εκτοξεύεται φτάνοντας το 2008 στο υψηλότερο επίπεδο. Από το 2008, δηλαδή δύο χρόνια πριν από την υπαγωγή της Ελλάδας στους μηχανισμούς επιτήρησης της τρόικας, το ΜΚΕ των εμπορεύσιμων αγαθών εμφανίζει μικρή πτώση, η οποία επιταχύνεται κατά τη μνημονιακή περίοδο. Όσον αφορά τα μη εμπορεύσιμα αγαθά, το ΜΚΕ εμφανίζει σταθερή αύξηση μέχρι το 2010, για να σταθεροποιηθεί τα επόμενα δύο χρόνια. Το 2013 το ΜΚΕ των μη εμπορεύσιμων αγαθών παρουσιάζει πτώση ακολουθώντας την πορεία των εμπορεύσιμων αγαθών.

Υποθέτοντας στη συνέχεια πως η οικονομία αποτελείται από δύο μεγάλους τομείς, εκείνους των εμπορεύσιμων και των μη εμπορεύσιμων αγαθών, μπορούμε να εκτιμήσουμε μέσω της Σχέσης (12) τη συμβολή κάθε τομέα στην εξέλιξη του ΜΚΕ, όπου το j αντιστοιχεί στους δύο επιμέρους τομείς. Στο Διάγραμμα 2.5 που ακολουθεί παρουσιάζεται η αύξηση του ΜΚΕ γα την περίοδο 1995-2013, καθώς και ειδικότερα για τις περιόδους 1995-2004 και 2004-2013. Ξεκινώντας από την περίοδο 1995-2004, η συνολική αύξηση του ΜΚΕ εκτιμήθηκε στο 33,32%, απ' όπου το 28,18% αποδίδεται στα μη εμπορεύσιμα αγαθά, ενώ μόλις το 5,14% στα εμπορεύσιμα. Όσον αφορά την περίοδο 2004-2013, η αύξηση του ΜΚΕ περιορίζεται στο 21,03% κυρίως εξαιτίας της δραστικής μείωσης των ονομαστικών μισθών κατά την περίοδο 2010-2013. Από την αύξηση αυτή το 18,39% αποδίδεται στα μη εμπορεύσιμα αγαθά, ενώ μόλις το 2,64% αποδίδεται στα εμπορεύσιμα. Συνολικά για την περίοδο 1995-2013, το ΜΚΕ αυξάνεται κατά 54,35%, απ' όπου μόλις το 7,78% αποδίδεται στον τομέα των εμπορεύσιμων αγαθών, ενώ το 46,57% στον τομέα των μη εμπορεύσιμων αγαθών. Συνοψίζοντας, από τις μέχρι τώρα εκτιμήσεις φαίνεται πως η απώλεια ανταγωνιστικότητας της ελληνικής οικονομίας εξαιτίας της αύξησης του ΜΚΕ οφείλεται περισσότερο στην αύξηση του σχετικού κόστους εργασίας στα μη εμπορεύσιμα αγαθά παρά στα εμπορεύσιμα αγαθά, τα οποία έχουν μικρή συμβολή στην εξέλιξη του ΜΚΕ. Όπως αναφέρουν οι Malliaropoulos and Anastasatos (2013), η αύξηση του κόστους εργα-

σίας[18] στον τομέα των μη εμπορεύσιμων αγαθών είχε ως αποτέλεσμα να κατευθυνθούν παραγωγικοί συντελεστές (εργασία και κεφάλαιο) από τον εμπορεύσιμο προς τον μη εμπορεύσιμο τομέα, με αποτέλεσμα να αδυνατίσει η παραγωγική δυναμικότητα του πρώτου, με αρνητικές συνέπειες στις εξαγωγικές του επιδόσεις (επίδραση Balassa-Samuelson). Ως εκ τούτου, μια οριζόντια μείωση των μισθών, ειδικά στον τομέα των εμπορεύσιμων αγαθών κρίνεται περιττή από τους συγγραφείς. Στο ίδιο μήκος κύματος, οι Gaulier and Vicard (2013) υποστηρίζουν ότι η αύξηση του συνολικού ΜΚΕ αποδίδεται στην αύξηση των τιμών στον τομέα μη εμπορεύσιμων αγαθών εξαιτίας της διεύρυνσης της αντίστοιχης εγχώριας ζήτησης. Και όλα τα παραπάνω ισχύουν υπό την αίρεση ότι οι εξαγωγικές επιδόσεις μιας οικονομίας δεν καθορίζονται μονομερώς από το κόστος εργασίας.[19]

Διάγραμμα 2.5: Η συμβολή των εμπορεύσιμων και μη εμπορεύσιμων αγαθών στην εξέλιξη του ΜΚΕ (στενή έννοια), 1995-2013

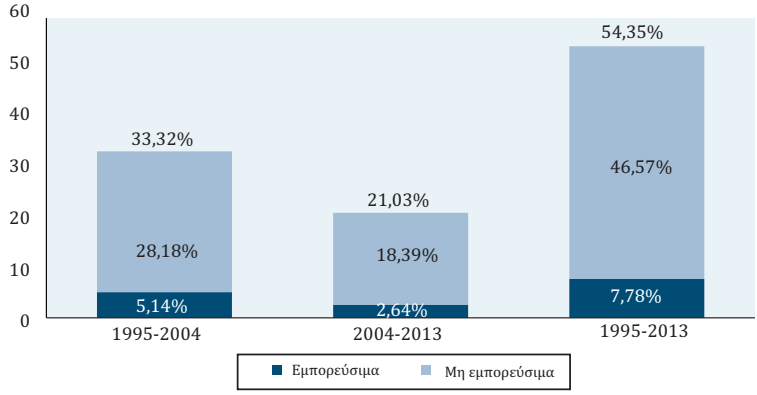

18. Πράγματι, η σωρευτική αύξηση του ονομαστικού ωρομισθίου στον τομέα των εμπορεύσιμων αγαθών εκτιμήθηκε για την περίοδο 1995-2013 στο 43,53%, ενώ η αντίστοιχη αύξηση στον τομέα των μη εμπορεύσιμων ήταν της τάξεως του 71,03%. Η διαφορά αυτή προκύπτει κυρίως μετά το 2005, καθώς μέχρι τότε οι αυξήσεις μισθών στους δύο τομείς απέκλιναν μόλις κατά 2,53%. Τέλος, στην περίπτωση που η διάκριση μεταξύ των δύο τομέων γίνεται υπό την ευρεία έννοια, οι αντίστοιχες αυξήσεις είναι 59,95% και 70,19%.
19. Από τα στοιχεία της Eurostat προκύπτει πως για σταθερές τιμές του 2010 ο περιορισμός του ελλείμματος του εμπορικού ισοζυγίου για την περίοδο 2010-2014 αποδίδεται περισσότερο στη μείωση των εισαγωγών (κατά 3,5% ετησίως) παρά στην αύξηση των εξαγωγών (κατά 2,96% ετησίως). Βλ. επίσης και το Διάγραμμα 1.1.

Διάγραμμα 2.6: Η εξέλιξη του ΜΚΕ των εμπορεύσιμων και μη εμπορεύσιμων αγαθών (ευρεία έννοια), 1995-2013

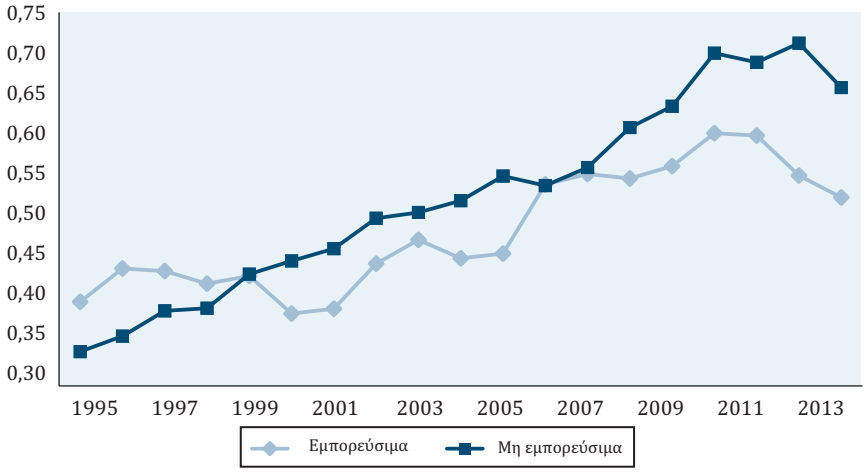

Στο Διάγραμμα 2.6 παρουσιάζεται η εξέλιξη του ΜΚΕ των εμπορεύσιμων και μη εμπορεύσιμων αγαθών (και υπηρεσιών) υπό την ευρεία έννοια. Στην περίπτωση αυτή, και με εξαίρεση τα έτη 1995-1999 και 2006-2007, το ΜΚΕ των μη εμπορεύσιμων αγαθών και υπηρεσιών υπερβαίνει εκείνο των εμπορεύσιμων. Αυτό αποδίδεται στο χαμηλό ΜΚΕ που έχουν ορισμένες υπηρεσίες οι οποίες συγκαταλέχθηκαν στις εμπορεύσιμες δραστηριότητες, όπως οι πλωτές και αεροπορικές μεταφορές. Ταυτόχρονα διαπιστώνουμε πως το ΜΚΕ των εμπορεύσιμων και μη εμπορεύσιμων αγαθών εξαρτάται στενά από τη διαχωριστική γραμμή μεταξύ των δύο τομέων, ώστε σε κάθε περίπτωση η συνολική εικόνα να διαφοροποιείται.

Στο Διάγραμμα 2.7 αποτυπώνεται η συμβολή των δύο τομέων στην εξέλιξη του ΜΚΕ όταν η διάκριση μεταξύ εμπορεύσιμων και μη εμπορεύσιμων αγαθών πραγματοποιείται με την ευρεία έννοια. Συγκρίνοντας το Διάγραμμα 2.7 με το αντίστοιχο Διάγραμμα 2.5, παρατηρούμε πως στην περίπτωση αυτή η συμβολή των εμπορεύσιμων αγαθών στην εξέλιξη του ΜΚΕ είναι μικρότερη για την περίοδο 1995-2004 καθώς εκτιμάται στο 3,54%, ενώ για τα μη εμπορεύσιμα αγαθά μειώνεται στο 29,78%. Αντιθέτως, κατά την περίοδο 2005-2013, η συμβολή των εμπορεύσιμων αγαθών στην εξέλιξη του ΜΚΕ αυξάνεται στο 5,49%, ενώ για τα μη εμπορεύσιμα αγαθά μειώνεται στο 15,54%. Συνολικά για την περίοδο 1995-

Διάγραμμα 2.7: Η συμβολή των εμπορεύσιμων και μη εμπορεύσιμων αγαθών στην εξέλιξη του ΜΚΕ (ευρεία έννοια), 1995-2013

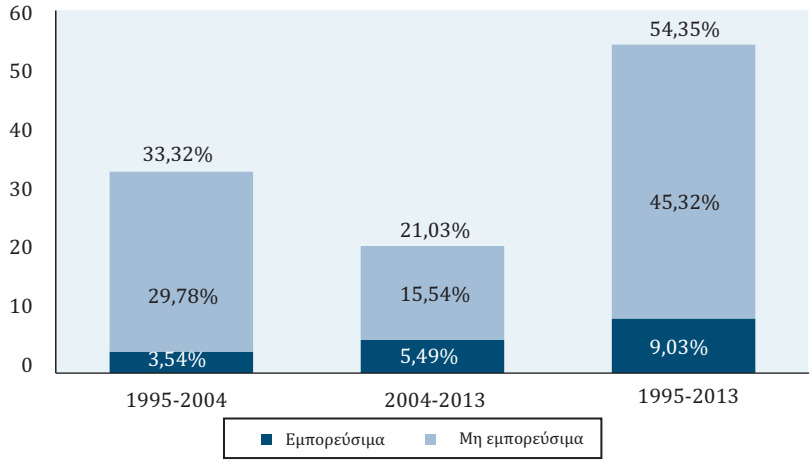

2013, η συμβολή των εμπορεύσιμων αγαθών στην αύξηση του ΜΚΕ εκτιμάται στο 9,03%, ενώ των μη εμπορεύσιμων στο 45,32%. Επιπλέον, συγκρίνοντας τις εκτιμήσεις της περιόδου 2005-2013 στο Διάγραμμα 2.7 με τις αντίστοιχες του Διαγράμματος 2.5, τα εμπορεύσιμα αγαθά εμφανίζονται να γίνονται λιγότερο ανταγωνιστικά και αυτό αποδίδεται στο ότι από τα μισά της δεκαετίας του 2000 το ΜΚΕ των εμπορεύσιμων υπηρεσιών εμφάνισε μια αξιοσημείωτη αύξηση. Ωστόσο, και πάλι η διαφορά σε σχέση με την εξέλιξη του ΜΚΕ των μη εμπορεύσιμων αγαθών είναι σημαντική, που σημαίνει πως ακόμη και με την ευρεία έννοια η απώλεια ανταγωνιστικότητας δεν οφείλεται τόσο στα εμπορεύσιμα αγαθά και υπηρεσίες αλλά στα μη εμπορεύσιμα.

3. Κερδοφορία και ανταγωνιστικότητα των ελληνικών επιχειρήσεων

3.1 Το περιθώριο κέρδους στην Ελλάδα

Στην προηγούμενη ενότητα πραγματευτήκαμε την εξέλιξη του μοναδιαίου κόστους εργασίας στην Ελλάδα, το οποίο ορίζεται ως ο λόγος του μοναδιαίου μισθού προς την παραγωγικότητα της εργασίας. Ωστόσο, δεν έχουμε ακόμη αναφερθεί στην εξέλιξη της κερδοφορίας των ελληνικών επιχειρήσεων και στο ζήτημα της κατανομής του παραγόμενου προϊόντος μεταξύ των δύο βασικών κοινωνικών τάξεων, της εργατικής και της αστικής. Επιπλέον, όσον αφορά το ζήτημα της ανταγωνιστικότητας, η τιμή ενός προϊόντος δεν εξαρτάται μόνο από το μοναδιαίο κόστος εργασίας αλλά και από τα (ακαθάριστα) κέρδη[20] (r) ανά μονάδα προϊόντος, ενώ σε αυτές τις δύο μεταβλητές προστίθενται και οι ενδιάμεσες εισροές (m) ανά μονάδα προϊόντος. Συνεπώς, η τιμή πώλησης ενός αγαθού (ή υπηρεσίας) για μία επιχείρηση j είναι η εξής:

$$p_j = m_j + w_j + r_j \tag{13}$$

ενώ για έναν κλάδο i όπου δραστηριοποιούνται k επιχειρήσεις η συνολική ακαθάριστη παραγωγή (GO) θα εξαρτάται από τη συνολική παραγόμενη ποσότητα (q_j) και από την τιμή πώλησης (p_j):

$$GO_i = \sum_{j=1}^{k} p_j q_j \tag{14}$$

Εάν το κέρδος οριστεί ως μία προσαύξηση (μ_j) επί της αξίας των ενδιάμεσων εισροών και των μισθών (markup), δηλαδή του άμεσου κόστους που απαιτείται για την παραγωγή ενός αγαθού, τότε η παραπάνω σχέση μπορεί να γραφτεί και ως:

20. Βλ. Felipe and Kumar (2011).

$$p_j = m_j + w_j + \mu_j(m_j + w_j) \text{ ή } p_j = j_j(m_j + w_j) \quad (15)$$

όπου $j_j = (1+\mu_j)$ είναι ο λόγος του περιθωρίου κέρδους, που εμφανώς ισούται με:

$$j_j = p_j/(m_j + w_j) \quad (16)$$

Ενώ για τον κλάδο i ο λόγος του περιθωρίου κέρδους μπορεί να εκτιμηθεί από τη σχέση:

$$J_i = \sum_{j=1}^{k} p_j q_j \Big/ \sum_{j=1}^{k} (m_j + w_j) q_j \quad (17)$$

Και τέλος, για μία οικονομία που περιλαμβάνει n κλάδους, ο λόγος του περιθωρίου κέρδους θα είναι ο εξής:

$$J = \sum_{i=1}^{n}\sum_{j=1}^{k} p_j q_j \Big/ \sum_{i=1}^{n}\sum_{j=1}^{k} (m_j + w_j) q_j = \sum_{i=1}^{n} GO_i \Big/ \sum_{i=1}^{n} C_i \quad (18)$$

Όπου στον αριθμητή είναι το άθροισμα των τιμών όλων των επιχειρήσεων μίας οικονομίας προς το κόστος παραγωγής των επιχειρήσεων (C), που αποτελείται από το άθροισμα των ενδιάμεσων εισροών και των μισθών.

Στο Διάγραμμα 3.1 παρουσιάζεται η εξέλιξη του λόγου του περιθωρίου κέρδους της ελληνικής οικονομίας για την περίοδο 1995-2013, όπου μπορούμε να διαπιστώσουμε πως η εξέλιξή του δεν είναι ομοιόμορφη. Ειδικότερα, από το 1995 έως το 2000 εμφανίζεται σταθερός, για να παρουσιάσει πτώση στη συνέχεια. Κατά τα έτη 2003 και 2004 το περιθώριο κέρδους ανακάμπτει προσωρινά, ώστε τελικά η μείωση του περιθωρίου κέρδους κατά την περίοδο 1995-2004 να εκτιμάται στο -2,36%. Μετά το 2004, όταν και ολοκληρώνονται οι Ολυμπιακοί Αγώνες της Αθήνας, η κερδοφορία παρουσιάζει σημαντική πτώση, για να καταλήξει το 2010 στο χαμηλότερο επίπεδο. Κατά τη μνημονιακή περίοδο, το περιθώριο κέρδους ανακάμπτει και αυτό οφείλεται κατά κύριο λόγο στη συγκριτικά μεγαλύτερη μείωση των ονομαστικών μισθών σε σχέση με το γενικό επίπεδο τιμών.[21] Το αποτέλεσμα είναι η αύξηση[22] των ακαθάριστων κερδών ανά μονάδα προϊό-

21. Βλ. ΙΝΕ ΓΣΕΕ (2014, 2015).

22. Θα πρέπει να διευκρινιστεί πως το ακαθάριστο περιθώριο κέρδους περιλαμβάνει τόσο τις αποσβέσεις όσο και τους καθαρούς έμμεσους φόρους. Ωστόσο, καλύτερο μέτρο της κερδοφορίας είναι το Καθαρό Λειτουργικό Πλεόνασμα (ΚΛΠ), καθώς αποτυπώνει τα καθαρά κέρδη των επιχειρήσεων που μπορούν τελικά να μετασχηματιστούν σε νέες επενδύσεις. Στην περίπτωση λοιπόν που ως περιθώριο κέρδους οριστεί το ΚΛΠ, τότε η

ντος, όμως σε ένα σταθερά μειούμενο παραγόμενο προϊόν. Τελικά, η πτώση του περιθωρίου κέρδους για την περίοδο 2005-2013 εκτιμήθηκε στο -4,56% ενώ συνολικά για την περίοδο 1995-2013 στο -6,92%.

Διάγραμμα 3.1: Η εξέλιξη του λόγου του περιθωρίου κέρδους, 1995-2013

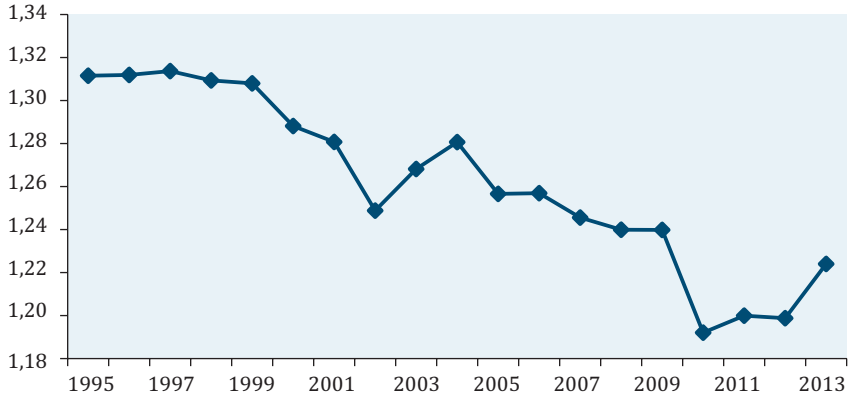

Στον Πίνακα 3.1 εμφανίζονται οι δέκα κλάδοι που κατά μέσο όρο είχαν το μεγαλύτερο περιθώριο κέρδους για τις περιόδους 1995-2004 και 2004-2013 αντίστοιχα. Συγκρίνοντας τις δύο περιόδους, παρατηρούμε πως έξι από τους δέκα κλάδους παραμένουν στην πρώτη δεκάδα για όλη την περίοδο από το 1995 έως το 2013 και είναι οι εξής:

- Επεξεργασία λυμάτων, συλλογή, επεξεργασία και διάθεση αποβλήτων-ανάκτηση υλικών. Δραστηριότητες εξυγίανσης.
- Δημιουργικές δραστηριότητες, τέχνες και διασκέδαση, βιβλιοθήκες και μουσεία, τζόγος.
- Επισκευή ηλεκτρονικών υπολογιστών και ειδών ατομικής ή οικιακής χρήσης.
- Πλωτές μεταφορές.
- Παραγωγή ηλεκτρονικών υπολογιστών, ηλεκτρονικών και οπτικών προϊόντων.
- Παροχή ηλεκτρικού ρεύματος, φυσικού αερίου, ατμού και κλιματισμού.

αύξηση στην κερδοφορία των ελληνικών επιχειρήσεων στην περίοδο 2010-2013 είναι πιο περιορισμένη, καθώς από 1,106 το 2010 αυξάνεται το 2013 σε 1,119.

Πίνακας 3.1: Οι δέκα κλάδοι με το μεγαλύτερο περιθώριο κέρδους, 1995-2013

α.α.	1995-2004	Τιμή	2004-2013	Τιμή
1	Επεξεργασία λυμάτων, συλλογή, επεξεργασία και διάθεση αποβλήτων-ανάκτηση υλικών. Δραστηριότητες εξυγίανσης	2,51	Επισκευή ηλεκτρονικών υπολογιστών και ειδών ατομικής ή οικιακής χρήσης	2,23
2	Δημιουργικές δραστηριότητες, τέχνες και διασκέδαση, βιβλιοθήκες και μουσεία, τζόγος	2,23	Επεξεργασία λυμάτων, συλλογή, επεξεργασία και διάθεση αποβλήτων-ανάκτηση υλικών. Δραστηριότητες εξυγίανσης	2,01
3	Επισκευή ηλεκτρονικών υπολογιστών και ειδών ατομικής ή οικιακής χρήσης	2,17	Δημιουργικές δραστηριότητες, τέχνες και διασκέδαση, βιβλιοθήκες και μουσεία, τζόγος	1,94
4	Επιστημονική έρευνα και ανάπτυξη	1,84	Πλωτές μεταφορές	1,80
5	Πλωτές μεταφορές	1,76	Τηλεπικοινωνίες	1,72
6	Παραγωγή ηλεκτρονικών υπολογιστών, ηλεκτρονικών και οπτικών προϊόντων	1,69	Αλιεία και υδατοκαλλιέργεια	1,70
7	Χονδρικό εμπόριο, εκτός από το εμπόριο μηχανοκίνητων οχημάτων και μοτοσυκλετών	1,67	Δραστηριότητες ανθρώπινης υγείας	1,65
8	Δασοκομία και υλοτομία	1,65	Παροχή ηλεκτρικού ρεύματος, φυσικού αερίου, ατμού και κλιματισμού	1,49
9	Λιανικό εμπόριο, εκτός από το εμπόριο μηχανοκίνητων οχημάτων και μοτοσυκλετών	1,64	Παραγωγή ηλεκτρονικών υπολογιστών, ηλεκτρονικών και οπτικών προϊόντων	1,48
10	Παροχή ηλεκτρικού ρεύματος, φυσικού αερίου, ατμού και κλιματισμού	1,62	Δραστηριότητες χρηματοπιστωτικών υπηρεσιών, με εξαίρεση τις ασφαλιστικές δραστηριότητες και τα συνταξιοδοτικά ταμεία	1,46

Στον Πίνακα 3.2 εμφανίζονται οι δέκα κλάδοι που κατά μέσο όρο είχαν το χαμηλότερο περιθώριο κέρδους[23] για τις περιόδους 1995-2004 και 2004-2013 αντίστοιχα. Συγκρίνοντας τις δύο περιόδους, παρατηρούμε πως πέντε από τους δέκα κλάδους παραμένουν διαχρονικά στην πρώτη δεκάδα και είναι οι εξής:

23. Από τη Σχέση (17) εύκολα προκύπτει πως για τους κλάδους με περιθώριο κέρδους

Πίνακας 3.2: Οι δέκα κλάδοι με το χαμηλότερο περιθώριο κέρδους, 1995-2013

α.α.	1995-2004	Τιμή	2004-2013	Τιμή
1	Άλλες δραστηριότητες παροχής προσωπικών υπηρεσιών	0,73	Άλλες δραστηριότητες παροχής προσωπικών υπηρεσιών	0,87
2	Δραστηριότητες συναφείς προς τις χρηματοπιστωτικές υπηρεσίες και τις ασφαλιστικές δραστηριότητες	0,84	Δραστηριότητες απασχόλησης	0,95
3	Χερσαίες μεταφορές και μεταφορές μέσω αγωγών	0,86	Παραγωγή ξύλου και κατασκευή προϊόντων από ξύλο και φελλό, εκτός από έπιπλα, κατασκευή ειδών καλαθοποιίας και σπαρτοπλεκτικής	0,95
4	Παραγωγή επίπλων και άλλες μεταποιητικές δραστηριότητες	0,89	Παραγωγή επίπλων και άλλες μεταποιητικές δραστηριότητες	0,98
5	Παραγωγή κλωστοϋφαντουργικών υλικών και ειδών ένδυσης και γούνας	0,97	Λιανικό εμπόριο, εκτός από το εμπόριο μηχανοκίνητων οχημάτων και μοτοσυκλετών	0,98
6	Παραγωγή ξύλου και κατασκευή προϊόντων από ξύλο και φελλό, εκτός από έπιπλα, κατασκευή ειδών καλαθοποιίας και σπαρτοπλεκτικής	0,97	Διαφήμιση και έρευνα αγοράς	0,98
7	Επισκευή και εγκατάσταση μηχανημάτων και εξοπλισμού	0,98	Χερσαίες μεταφορές και μεταφορές μέσω αγωγών	0,98
8	Δραστηριότητες ταξιδιωτικών πρακτορείων, γραφείων οργανωμένων ταξιδιών και υπηρεσιών κρατήσεων και συναφείς δραστηριότητες	1,00	Αρχιτεκτονικές δραστηριότητες και δραστηριότητες μηχανικών, τεχνικές δοκιμές και αναλύσεις	0,99
9	Δραστηριότητες βοήθειας με παροχή καταλύματος	1,03	Παραγωγή κλωστοϋφαντουργικών υλικών και ειδών ένδυσης και γούνας	1,05
10	Παραγωγή μεταλλικών προϊόντων, με εξαίρεση τα μηχανήματα και τα είδη εξοπλισμού	1,06	Αθλητικές δραστηριότητες και δραστηριότητες διασκέδασης και ψυχαγωγίας	1,05

- Άλλες δραστηριότητες παροχής προσωπικών υπηρεσιών.
- Χερσαίες μεταφορές και μεταφορές μέσω αγωγών.

μικρότερο της μονάδας ισχύει $\sum_{j=1}^{k} p_j q_j - \sum_{j=1}^{k} (m_j + w_j) q_j < 1$, που σημαίνει πως το συνολικό παραγόμενο προϊόν είναι μικρότερο από τη μονάδα, το οποίο ισοδυναμεί με αρνητικά κέρδη.

- Παραγωγή επίπλων και άλλες μεταποιητικές δραστηριότητες.
- Παραγωγή κλωστοϋφαντουργικών υλικών και ειδών ένδυσης και γούνας.
- Παραγωγή ξύλου και κατασκευή προϊόντων από ξύλο και φελλό, εκτός από έπιπλα, κατασκευή ειδών καλαθοποιίας και σπαρτοπλεκτικής.

Στη συνέχεια, όπως και στην περίπτωση της παραγωγικότητας και του μοναδιαίου κόστους εργασίας, διερευνάται η συμβολή κάθε κλάδου στην εξέλιξη του περιθωρίου κέρδους στην ελληνική οικονομία για τις περιόδους 1995-2004 και 2004-2013. Κατ' αντιστοιχία με τη Σχέση (8), ο ρυθμός μεγέθυνσης του περιθωρίου κέρδους εκτιμάται ως εξής:

$$\Delta \ln J_t = \sum_{j=1}^{n} \left(s^j_{GO} \ln \frac{GO^j_t}{GO^j_{t-1}} - s^j_C \ln \frac{C^j_t}{C^j_{t-1}} \right)$$

όπου $s_j = (0,5)[GO^j_t/GO^j_t)+(Go^j_{t-1}/GI^{j=1}_{t-1})$, ο μέσος όρος των μεριδίων της ακαθάριστης παραγωγής κάθε κλάδου στη συνολική ακαθάριστη παραγωγή μεταξύ των περιόδων t και t-1. Αντιστοίχως, το s^j_c συνιστά τον μέσο όρο των μεριδίων της ποσότητας εργασίας που χρησιμοποιείται σε κάθε κλάδο μεταξύ των περιόδων t και t-1.

Στον Πίνακα 3.3 παρουσιάζονται οι 10 κλάδοι με τη μεγαλύτερη συμβολή στην εξέλιξη του περιθωρίου κέρδους. Συγκρίνοντας τις δύο περιόδους, παρατηρούμε πως μόλις τρεις από τους δέκα κλάδους παραμένουν στην πρώτη δεκάδα για όλη την περίοδο από το 1995 έως το 2013 και είναι οι εξής:

- Τηλεπικοινωνίες.
- Δραστηριότητες υπηρεσιών παροχής καταλύματος και υπηρεσιών εστίασης.
- Παραγωγή κλωστοϋφαντουργικών υλικών και ειδών ένδυσης και γούνας.

Ταυτόχρονα, στον Πίνακα 3.4 παρουσιάζονται οι 10 κλάδοι με τη μικρότερη συμβολή στην εξέλιξη του περιθωρίου κέρδους. Συγκρίνοντας τις δύο περιόδους, παρατηρούμε πως και σε αυτή την περίπτωση μόλις τρεις από τους δέκα κλάδους παραμένουν στην πρώτη δεκάδα για όλη την περίοδο από το 1995 έως το 2013 και είναι οι εξής:

- Λιανικό εμπόριο, εκτός από το εμπόριο μηχανοκίνητων οχημάτων και μοτοσυκλετών.

Πίνακας 3.3: Οι δέκα κλάδοι με τη μεγαλύτερη συμβολή στην εξέλιξη του περιθωρίου κέρδους, 1995-2013

α.α.	1995-2004	Τιμή	2004-2013	Τιμή
1	Πλωτές μεταφορές	1,96%	Χερσαίες μεταφορές και μεταφορές μέσω αγωγών	1,14%
2	Κατασκευές	1,60%	Τηλεπικοινωνίες	0,75%
3	Δραστηριότητες ανθρώπινης υγείας	0,76%	Νομικές και λογιστικές δραστηριότητες-δραστηριότητες παροχής συμβουλών διαχείρισης	0,45%
4	Δραστηριότητες χρηματοπιστωτικών υπηρεσιών, με εξαίρεση τις ασφαλιστικές δραστηριότητες και τα συνταξιοδοτικά ταμεία	0,68%	Παραγωγή κλωστοϋφαντουργικών υλικών και ειδών ένδυσης και γούνας	0,30%
5	Επεξεργασία λυμάτων, συλλογή, επεξεργασία και διάθεση αποβλήτων-ανάκτηση υλικών. Δραστηριότητες εξυγίανσης	0,40%	Δραστηριότητες υπηρεσιών παροχής καταλύματος και υπηρεσιών εστίασης	0,28%
6	Τηλεπικοινωνίες	0,36%	Εκπαίδευση	0,28%
7	Δημιουργικές δραστηριότητες, τέχνες και διασκέδαση, βιβλιοθήκες και μουσεία, τζόγος	0,33%	Δραστηριότητες συναφείς προς τις χρηματοπιστωτικές υπηρεσίες και τις ασφαλιστικές δραστηριότητες	0,15%
8	Δραστηριότητες υπηρεσιών παροχής καταλύματος και υπηρεσιών εστίασης	0,26%	Παραγωγή επίπλων και άλλες μεταποιητικές δραστηριότητες	0,11%
9	Χονδρικό και λιανικό εμπόριο και επισκευή μηχανοκίνητων οχημάτων και μοτοσυκλετών	0,23%	Αεροπορικές μεταφορές	0,11%
10	Παραγωγή κλωστοϋφαντουργικών υλικών και ειδών ένδυσης και γούνας	0,22%	Άλλες δραστηριότητες παροχής προσωπικών υπηρεσιών	0,07%

- Χονδρικό εμπόριο, εκτός από το εμπόριο μηχανοκίνητων οχημάτων και μοτοσυκλετών.
- Παραγωγή οπτάνθρακα και προϊόντων διύλισης πετρελαίου.

Τέλος, από τη σύγκριση μεταξύ των δύο πινάκων προκύπτουν ορισμένες αξιοσημείωτες ανακατατάξεις. Ειδικότερα, παρατηρούμε πως υπάρχουν ορισμένοι κλάδοι οι οποίοι, ενώ την περίοδο 1995-2004 βρίσκονται στη δεκάδα

Πίνακας 3.4: Οι δέκα κλάδοι με τη μικρότερη συμβολή στην εξέλιξη του περιθωρίου κέρδους, 1995-2013

α.α.	1995-2004	Τιμή	2004-2013	Τιμή
1	Λιανικό εμπόριο, εκτός από το εμπόριο μηχανοκίνητων οχημάτων και μοτοσυκλετών	-2,40%	Κατασκευές	-2,14%
2	Χερσαίες μεταφορές και μεταφορές μέσω αγωγών	-1,49%	Λιανικό εμπόριο, εκτός από το εμπόριο μηχανοκίνητων οχημάτων και μοτοσυκλετών	-1,18%
3	Φυτική και ζωική παραγωγή, θήρα και συναφείς δραστηριότητες	-1,17%	Χονδρικό εμπόριο, εκτός από το εμπόριο μηχανοκίνητων οχημάτων και μοτοσυκλετών	-0,63%
4	Εκπαίδευση	-0,70%	Χονδρικό και λιανικό εμπόριο και επισκευή μηχανοκίνητων οχημάτων και μοτοσυκλετών	-0,60%
5	Χονδρικό εμπόριο, εκτός από το εμπόριο μηχανοκίνητων οχημάτων και μοτοσυκλετών	-0,55%	Παραγωγή οπτάνθρακα και προϊόντων διύλισης πετρελαίου	-0,57%
6	Αρχιτεκτονικές δραστηριότητες και δραστηριότητες μηχανικών, τεχνικές δοκιμές και αναλύσεις	-0,50%	Δραστηριότητες χρηματοπιστωτικών υπηρεσιών, με εξαίρεση τις ασφαλιστικές δραστηριότητες και τα συνταξιοδοτικά ταμεία	-0,43%
7	Παραγωγή οπτάνθρακα και προϊόντων διύλισης πετρελαίου	-0,48%	Δραστηριότητες οργανώσεων	-0,33%
8	Νομικές και λογιστικές δραστηριότητες-δραστηριότητες παροχής συμβουλών διαχείρισης	-0,39%	Παροχή ηλεκτρικού ρεύματος, φυσικού αερίου, ατμού και κλιματισμού	-0,33%
9	Άλλες δραστηριότητες παροχής προσωπικών υπηρεσιών	-0,26%	Παραγωγή τροφίμων, ποτών και ειδών καπνού	-0,33%
10	Παραγωγή βασικών μετάλλων	-0,17%	Δραστηριότητες ανθρώπινης υγείας	-0,29%

με τη μεγαλύτερη συμβολή στην εξέλιξη του περιθωρίου κέρδους, κατά την περίοδο 2004-2013 εντοπίζονται στην αντίστοιχη δεκάδα των κλάδων με τη χαμηλότερη συμβολή στην εξέλιξη του περιθωρίου κέρδους. Οι κλάδοι αυτοί είναι οι ακόλουθοι:

- Κατασκευές.
- Δραστηριότητες ανθρώπινης υγείας.

- Δραστηριότητες χρηματοπιστωτικών υπηρεσιών, με εξαίρεση τις ασφαλιστικές δραστηριότητες και τα συνταξιοδοτικά ταμεία.
- Χονδρικό και λιανικό εμπόριο και επισκευή μηχανοκίνητων οχημάτων και μοτοσυκλετών.

Από την άλλη πλευρά, εντοπίζονται κλάδοι οι οποίοι, ενώ την περίοδο 1995-2004 βρίσκονται στη δεκάδα με τη χαμηλότερη συμβολή στην εξέλιξη του περιθωρίου κέρδους, κατά την περίοδο 2004-2013 μετατοπίζονται στην αντίστοιχη δεκάδα των κλάδων με την υψηλότερη συμβολή στην εξέλιξη του περιθωρίου κέρδους. Οι κλάδοι αυτοί είναι οι εξής:

- Χερσαίες μεταφορές και μεταφορές μέσω αγωγών.
- Εκπαίδευση.
- Νομικές και λογιστικές δραστηριότητες – δραστηριότητες παροχής συμβουλών διαχείρισης.
- Άλλες δραστηριότητες παροχής προσωπικών υπηρεσιών.

Υπάρχουν διάφοροι λόγοι για τους οποίους προκύπτουν οι παραπάνω αναστατάξεις μεταξύ των κλάδων. Ένας βασικός λόγος είναι μια μείωση στη ζήτηση για το παραγόμενο προϊόν του κλάδου. Ενδεικτική είναι η περίπτωση του κλάδου των κατασκευών, που γνώρισε σημαντική αύξηση της κερδοφορίας κατά την περίοδο 1995-2004 εξαιτίας της τότε πιστωτικής επέκτασης στα στεγαστικά δάνεια καθώς και της κατασκευής των ολυμπιακών εγκαταστάσεων. Όμως, όπως επισημαίνουν οι Αργείτης και Νικολαΐδη (2014: 19), ο κλάδος των κατασκευών είναι πιο επιρρεπής σε οικονομικές μεταβολές καθώς και σε αλλαγές στη συμπεριφορά του τραπεζικού συστήματος σε ό,τι αφορά την παροχή δανείων. Το αποτέλεσμα είναι την περίοδο μετά τους ολυμπιακούς αγώνες, πρώτα με την εμφάνιση της χρηματοπιστωτικής κρίσης και στη συνέχεια με την ελληνική κρίση, ο κλάδος των κατασκευών να απολέσει παντελώς τη δυναμική της κερδοφορίας του. Ένας άλλος λόγος μπορεί να είναι ο χαμηλός βαθμός μονοπώλησης ή η απουσία σημαντικών εμποδίων εισόδου νέων επιχειρήσεων σε κλάδους που εμφανίζουν μια υψηλή δυναμική στην κερδοφορία τους. Το ζήτημα όμως αυτό το μελετάμε στη συνέχεια. Καταλήγοντας, από τα εμπειρικά ευρήματα δεν προκύπτει διαχρονικά κάποια μείωση της ανταγωνιστικότητας τιμής εξαιτίας μιας αύξησης του περιθωρίου κέρδους των ελληνικών επιχειρήσεων, με εξαίρεση τα τελευταία έτη της ανάλυσής μας.

3.2 Περιθώριο κέρδους και ανταγωνισμός

Ο Kalecki [(1954) 2010] είχε υποστηρίξει πως ο λόγος του περιθωρίου κέρδους που εκτιμήθηκε μέσω της Σχέσης (18) συνιστά το «βαθμό μονοπώλησης», καθώς το επίπεδό του λόγου αντανακλά τη δυνατότητα των επιχειρήσεων να διατηρούν ένα περιθώριο κέρδους που είναι μεγαλύτερο από τις υπόλοιπες επιχειρήσεις είτε στον ίδιο κλάδο είτε σε άλλους κλάδους της οικονομίας. Στη συνέχεια, όπως θα δούμε, ο Kalecki μέσω του βαθμού μονοπώλησης προσπάθησε να συνδέσει τις συνθήκες στην αγορά και ειδικότερα την ύπαρξη ατελούς ανταγωνισμού, με την κατανομή του εισοδήματος μεταξύ εργαζομένων και καπιταλιστών. Η ανάλυση ξεκινάει από το ζήτημα του σχηματισμού των τιμών μίας επιχείρησης όπου η τιμή (p) εξαρτάται από το λεγόμενο πρωτογενές κόστος (u) που συνίσταται από τους μισθούς και τις πρώτες ύλες, καθώς και από τη μέση σταθμισμένη τιμή των υπόλοιπων επιχειρήσεων του κλάδου ($\bar{p}$):

$$p = mu + n\bar{p}$$

Όπου $m > 0$ και $0 < n < 1$. Επίσης, η τελευταία σχέση μπορεί να γραφτεί και ως εξής:

$$\frac{p}{u} = m + n\frac{\bar{p}}{u} \qquad (19)$$

Το μοναδιαίο πρωτογενές κόστος στις επιχειρήσεις της μεταποίησης υποτίθεται πως είναι σταθερό για ένα δεδομένο εύρος παραγωγής, το οποίο τελικά αυξάνεται όταν η επιχείρηση εξαιτίας μιας αύξησης στη ζήτηση προσεγγίσει το σύνηθες επίπεδο παραγωγικής δυναμικότητας. Με λίγα λόγια, η εξέλιξη του μοναδιαίου πρωτογενούς κόστους αντιπροσωπεύεται από μια καμπύλη σχήματος αντεστραμμένου "L". Ταυτόχρονα, οι αποφάσεις των επιχειρήσεων πραγματοποιούνται σε συνθήκες αβεβαιότητας, ενώ έχουν να αντιμετωπίσουν και την τιμολογιακή πολιτική των ανταγωνιστριών επιχειρήσεων. Τέλος, στον Kalecki η τιμή πώλησης στη μεταποίηση καθορίζεται από το κόστος παραγωγής, ενώ δεν εισάγει μια καμπύλη ζήτησης μέσω της οποίας να ικανοποιείται η νεοκλασική συνθήκη μεγιστοποίησης του κέρδους, όπου το οριακό κόστος ισούται με το οριακό προϊόν. Στην πραγματικότητα δεν προβλέπεται μία συνθήκη βραχυχρόνιας μεγιστοποίησης των κερδών, όπως λόγου χάρη στη συνθήκη του Lerner[24] (Reyn-

24. Σε παλαιότερες εργασίες του ο Kalecki επηρεάστηκε από τον Lerner, καθώς για να αναδείξει την έννοια του βαθμού μονοπώλησης εισήγαγε μία συνθήκη παρόμοια με εκείνη του Lerner. Για το ζήτημα βλ. Basile and Salvadori (1984-1985) και Rugitsky (2013).

olds, 1983). Σύμφωνα με τον Kalecki, οι παράμετροι m και n είναι αυτές που αντανακλούν το βαθμό μονοπώλησης μίας επιχείρησης ώστε μια αύξησή τους να οδηγεί με τη σειρά της σε αύξηση του λόγου της τιμής πώλησης p προς το πρωταρχικό κόστος u, σε επίπεδο πάνω από το μέσο επίπεδο $\bar{p} / u$. Οι συγκεκριμένες παράμετροι καθορίζονται από διάφορους παράγοντες (Kalecki, [1954] 2010: 17-18), όπως από το βαθμό συγκέντρωσης κεφαλαίου (τον οποίο διερευνούμε στη συνέχεια), από την ανάπτυξη της πολιτικής πωλήσεων (π.χ. διαφήμιση), από την ισχύ των συνδικάτων και από το επίπεδο των γενικών εξόδων (overhead costs)[25] σε σχέση με το πρωτογενές κόστος, αν και για το τελευταίο ο Kalecki δεν εμφανίζεται τόσο ξεκάθαρος (Kalecki, [1954] 2010: 17-18).

Στο δεύτερο κεφάλαιο, ο Kalecki επιχειρεί να σχετίσει το λόγο τιμής-μοναδιαίου πρωτογενούς κόστους σε μία επιχείρηση με το μερίδιο των μισθών στην προστιθέμενη αξία σε κλαδικό/τομεακό επίπεδο. Στην περίπτωση αυτή το μερίδιο των μισθών στο παραγόμενο προϊόν καθορίζεται από το βαθμό μονοπώλησης (k), που ισοδυναμεί με το λόγο των συνολικών εισπράξεων, δηλαδή την αξία του συνολικού παραγόμενου προϊόντος προς το πρωτογενές κόστος:

$$w = \frac{1}{1 + (k-1)(j-1)} \tag{20}$$

όπου j ο λόγος των πρώτων υλών προς τους μισθούς. Είναι προφανές από τη Σχέση (20) πως το μερίδιο των μισθών στο συνολικό παραγόμενο προϊόν έχει αρνητική σχέση με το βαθμό μονοπώλησης k, δηλαδή όσο υψηλότερο (χαμηλότερο) είναι το τελευταίο τόσο χαμηλότερο (υψηλότερο) είναι το μερίδιο των μισθών.

25. Το γενικό κόστος είναι το κόστος εκείνο που δεν συμβάλλει άμεσα στη δημιουργία κέρδους, αλλά είναι αναγκαίο για την επίτευξή του, όπως οι μισθοί στο διοικητικό προσωπικό μίας επιχείρησης, συμπεριλαμβανομένων και των managers. Σύμφωνα με τους Mott and Evers (2014: 183), το γενικό κόστος περιγράφεται ως το κόστος εκείνο το οποίο δεν μεταβάλλεται για δεδομένο μέγεθος εγκαταστάσεων. Σε αυτό μπορεί να περιλαμβάνονται και μη εργατικά γενικά κόστη, όπως π.χ. η εξυπηρέτηση του χρέους. Η έννοια του γενικού κόστους, που έχει ειδικό βάρος στην ανάλυση του Kalecki, συναντάται και στη μαρξική σχολή οικονομικής σκέψης. Εκεί οι δαπάνες για τους μισθούς των εποπτικών και διοικητικών υπαλλήλων δεν περιλαμβάνονται στο μεταβλητό κεφάλαιο, ήτοι στους μισθούς των παραγωγικών εργαζομένων, αλλά συνιστούν κόστος που εκπίπτει από την παραγόμενη υπεραξία. Για μια αντίστοιχη, μαρξική πραγμάτευση του ζητήματος βλ. Savran and Tonak (1999).

Η ταύτιση του λόγου των εισπράξεων προς το άμεσο κόστος με το βαθμό μονοπώλησης συνάντησε κριτική από μερίδα οικονομολόγων, ενώ άλλοι εμφανίστηκαν πιο συγκαταβατικοί απέναντι στον Kalecki. Η πιο οξεία κριτική προήλθε από τον Kaldor (1955-1956), ο οποίος υποστήριξε πως η παραπάνω σχέση είναι ταυτολογική και ότι η θεωρία γύρω από το βαθμό μονοπώλησης μπορεί να συνοψιστεί στο ότι «τα περιθώρια κέρδους είναι αυτά που είναι, επειδή οι δυνάμεις του ανταγωνισμού τα αποτρέπουν από το να αυξηθούν και ταυτόχρονα δεν είναι αρκετά ισχυρές (οι δυνάμεις) ώστε να μειωθούν περισσότερο» (Kaldor, 1955-1956: 93), διατυπώσεις που για τον ίδιο δεν μπορούν να μας πάνε μακριά. Ο Riach (1971) δεν αποδέχεται την κριτική του Kaldor απέναντι στον Kalecki, καθώς υποστηρίζει πως μια προσεκτική ανάγνωση του πρώτου κεφαλαίου του *Theory of Economic Dynamics* μας παρέχει μια συμπεριφορική (sic) σχέση παρά μια ταυτολογία (Kaldor, 1955-1956: 51). Ειδικότερα για τον Riach, ο λόγος τιμής-κόστους (p/u) δεν συνιστά *per se* το βαθμό μονοπώλησης αλλά καθορίζεται από αυτόν, δηλαδή ο βαθμός μονοπώλησης αποτελεί μία ανεξάρτητη μεταβλητή που (μέσω των συντελεστών m και n) διαμορφώνει το επίπεδο των εισπράξεων σε σχέση με το κόστος. Έτσι, η θεωρία του Kalecki δεν περιορίζεται σε μια ταυτολογία αλλά αποκτά εμπειρικό περιεχόμενο σχετικά με τους παράγοντες που καθορίζουν, τουλάχιστον βραχυχρόνια, το βαθμό μονοπώλησης και σε τελική ανάλυση το επίπεδο του λόγου τιμής-κόστους. Μακροχρόνια όμως, που το πάγιο κεφάλαιο είναι μεταβαλλόμενο και ταυτόχρονα υπάρχει η δυνατότητα εισόδου-εξόδου επιχειρήσεων σε έναν κλάδο, ο Riach υποστηρίζει πως η θεωρία του Kalecki επιδέχεται τροποποιήσεις ώστε να μη χαρακτηριστεί ταυτολογική.[26] Στην περίπτωση αυτή η κρίσιμη μεταβλητή που αντανακλά το βαθμό μονοπώλησης δεν είναι ο λόγος τιμής-κόστους αλλά η απόδοση της επένδυσης και πιο συγκεκριμένα το ποσοστό κέρδους. Εάν ένας κλάδος εμφανίζει σημαντικά εμπόδια εισόδου, άρα χαρακτηρίζεται από μονοπωλιακές συνθήκες, τότε το ποσοστό κέρδους θα διατηρείται σε υψηλά επίπεδα. Ο Asimakopoulos (1975) από την πλευρά του διατηρεί το αναλυτικό πλαίσιο του Kalecki, ωστόσο κρίνει πως ορισμένες από τις βασικές υποθέσεις του τελευταίου χρειάζονται αναθεώρηση. Μία πρώτη αναθεώρηση είναι ότι υπάρχει η ηγεσία τιμής που θέτει μία ορισμένη τιμή και οι υπόλοιπες επιχειρήσεις ακολουθούν. Στην περίπτωση αυτή θα ισχύει πως n=1 και m=0, ώστε η

26. Ο Kalecki υποστηρίζει πως ο λόγος τιμής-κόστους αντανακλά και μακροχρόνια το βαθμό μονοπώλησης (Kalecki [1954] 2010: 19-20).

τιμή για τους «ακόλουθους τιμής» να ισούται με το λόγο της τιμής που διαμορφώνεται στον κλάδο προς το πρωτογενές κόστος. Έτσι, για τους ακόλουθους τιμής, η Σχέση (19) θα λαμβάνει τη μορφή $p/u = \bar{p}/u$. Οσον αφορά την ηγεσία τιμής, θα ισχύει n=0, οπότε ο λόγος εισπράξεων-πρωτογενούς κόστους θα ισούται με το m, το οποίο με τη σειρά του εξαρτάται από διάφορους (αλληλοεξαρτώμενους) παράγοντες, όπως η προσδοκώμενη απόδοση κεφαλαίου, οι πιέσεις από άλλες επιχειρήσεις του κλάδου, η φορολόγηση κερδών κ.ά. Μία δεύτερη αναθεώρηση είναι πως ο βαθμός μονοπώλησης δεν αντανακλάται στο λόγο τιμής-κόστους αλλά στο ύψος του επιπέδου της επένδυσης, το οποίο με τη σειρά του καθορίζει την προοπτική ανάπτυξης της επιχείρησης. Από τη δική του πλευρά, ο Reynolds (1983) ασκεί κριτική στο ότι ο Kalecki στις εμπειρικές εκτιμήσεις της Σχέσης (20) για τη μεταποίηση των ΗΠΑ δείχνει μεν το πώς οι μεταβολές στο k και j συνδέονται με μεταβολές στο μερίδιο των μισθών, αλλά δεν παρέχει εμπειρική θεμελίωση σχετικά με τους εξωγενείς παράγοντες που επιδρούν στο βαθμό μονοπώλησης. Τέλος, οι Basile and Salvadori (1984-1985) υπεραμύνονται γενικά της θεωρίας τιμών του Kalecki υποστηρίζοντας πως όλο του το έργο, από τα τέλη του 1930 έως τα τέλη του 1960, χαρακτηρίζεται από συνέπεια και, πέρα από ορισμένες διαφορετικές υποθέσεις, ο προσδιορισμός των τιμών σε κάθε περίπτωση δεν διαφοροποιείται από εκείνη της Σχέσης (19). Ωστόσο, όσον αφορά το βαθμό μονοπώλησης, οι Basile και Salvadori υποστηρίζουν ότι πράγματι ο Kalecki δεν προσδίδει ένα σαφές περιεχόμενο στον όρο, σε αντίθεση με αντίστοιχες προσπάθειες σε παλαιότερες εργασίες του. Αναφέρουν χαρακτηριστικά πως «η έννοια "βαθμός μονοπώλησης", που ξεκίνησε ως ένας στατιστικά παρατηρήσιμος δείκτης των ατελειών στην αγορά, μετατράπηκε σε έναν σύνθετο όρο, ο οποίος αποδίδεται σε διάφορες δυνάμεις οι οποίες διαφυλάσσουν την ανταγωνιστική θέση της εταιρείας, που τελικά θεωρείτο περιττός» (Basil and Salvadori, 1984-1985: 259). Καταλήγοντας, σε όλες τις παραπάνω απόψεις το βασικό επίδικο είναι εάν το περιθώριο κέρδους αντανακλά τελικά το βαθμό μονοπώλησης. Αυτό όμως είναι ένα εμπειρικό ζήτημα που διερευνούμε πιο διεξοδικά στην επόμενη υποενότητα.

3.3 Εμπειρική διερεύνηση της σχέσης περιθωρίου κέρδους και βαθμού συγκέντρωσης κεφαλαίου

Όπως αναφέρθηκε προηγουμένως, σύμφωνα με τον Kalecki, ένας από τους προσδιοριστικούς παράγοντες του περιθωρίου κέρδους είναι ο βαθμός συγκέ-

ντρωσης του κεφαλαίου, δηλαδή κλάδοι με υψηλή συγκέντρωση κεφαλαίου εμφανίζουν ταυτόχρονα και υψηλό περιθώριο κέρδους. Η υπόθεση αυτή ελέγχεται εμπειρικά για την περίπτωση της ελληνικής οικονομίας και πιο συγκεκριμένα για 22 κλάδους της εξόρυξης, της μεταποίησης, των κατασκευών και των δημόσιων ωφελειών. Για την εκτίμηση του βαθμού συγκέντρωσης κεφαλαίου χρησιμοποιούμε τους πιο διαδεδομένους δείκτες που εντοπίζονται στη βιβλιογραφία,[27] το δείκτη CR_4 και το δείκτη Herfindahl (HI). Ο δείκτης CR_4 εκτιμάται μέσω της ακόλουθης σχέσης:

$$CR_4 = \sum_{i=1}^{4} s_i = s_1 + s_2 + s_3 + s_4 \qquad (21)$$

όπου s_i είναι το μερίδιο της i επιχείρησης στη συνολική παραγωγή του κλάδου. Ο δείκτης CR_4 προσμετρά το μερίδιο των τεσσάρων μεγαλύτερων επιχειρήσεων στη συνολική παραγωγή ενός κλάδου. Όσο μεγαλύτερο είναι το μερίδιο τόσο υψηλότερος και ο βαθμός συγκέντρωσης κεφαλαίου. Για την κατάταξη των κλάδων στις αγορές ανάλογα με την τιμή που λαμβάνει ο δείκτης CR_4, χρησιμοποιούμε την παρακάτω κλίμακα (Naldi and Flamini, 2014):

- **Μηδενική συγκέντρωση κεφαλαίου ($CR_4 = 0\%$):** Υπάρχει τέλειος ανταγωνισμός στον κλάδο, που σημαίνει πως όλες οι επιχειρήσεις παράγουν την ίδια ποσότητα προϊόντος.
- **Χαμηλή συγκέντρωση κεφαλαίου ($0\% < CR_4 \leq 40\%$)**: Καθώς ο δείκτης του κλάδου κινείται από το 0% προς το 40%, αρχίζουν να εμφανίζονται περιορισμένα μονοπωλιακά χαρακτηριστικά. Ο κλάδος χαρακτηρίζεται από την ύπαρξη αποτελεσματικού ανταγωνισμού ή μονοπωλιακού ανταγωνισμού.
- **Μέτρια συγκέντρωση κεφαλαίου ($40\% < CR_4 \leq 60\%$)**: Καθώς ο δείκτης κινείται από το 40% προς το 60%, τότε ο κλάδος αρχίζει να αποκτά πιο έντονα μονοπωλιακά χαρακτηριστικά. Ο κλάδος χαρακτηρίζεται από την ύπαρξη μονοπωλιακού ανταγωνισμού ή χαλαρού ολιγοπωλιακού ανταγωνισμού.
- **Υψηλή συγκέντρωση κεφαλαίου ($60\% < CR_4 < 100\%$)**: Καθώς ο δείκτης

27. Στη σχετική βιβλιογραφία υπάρχει πληθώρα δεικτών συγκέντρωσης κεφαλαίου. Ενδεικτικά, οι Bikker and Haaf (2002) σε μελέτη τους σχετικά με το βαθμό συγκέντρωσης του ευρωπαϊκού τραπεζικού κλάδου χρησιμοποιούν δέκα δείκτες συγκέντρωσης.

κινείται από το 80% προς το 100%, τότε ο κλάδος περιλαμβάνει ισχυρές ολιγοπωλιακές επιχειρήσεις με τάση προς το μονοπώλιο.

- **Απόλυτη συγκέντρωση κεφαλαίου (CR_4 = 100%)**: Στην περίπτωση αυτή υπάρχει μία μόνο επιχείρηση που παράγει το προϊόν, δηλαδή ο κλάδος είναι μονοπωλιακός.

Ο δείκτης CR_4 έχει το πλεονέκτημα της απλότητας στη χρήση του. Όμως έχει και ένα σημαντικό μειονέκτημα, ότι δεν λαμβάνει υπόψη τη διασπορά στα μερίδια του συνόλου των επιχειρήσεων σε έναν κλάδο. Για παράδειγμα, έστω οι κλάδοι Α και Β όπου και στους δύο δραστηριοποιούνται είκοσι επιχειρήσεις. Εάν και στους δύο κλάδους οι τέσσερις μεγαλύτερες επιχειρήσεις έχουν αθροιστικά το ίδιο μερίδιο στην παραγωγή, τότε οι δείκτες CR_4 λαμβάνουν την ίδια τιμή, που σημαίνει πως έχουν τον ίδιο βαθμό συγκέντρωσης. Όμως μπορεί στον κλάδο Α η 5η και η 6η επιχείρηση αθροιστικά να έχουν μεγαλύτερο μερίδιο στην παραγωγή, άρα μεγαλύτερη συγκέντρωση απ' ό,τι οι αντίστοιχες επιχειρήσεις του κλάδου Β, χωρίς όμως να εμφανίζεται στην εκτίμηση του CR_4. Για τον λόγο αυτό συνηθίζεται να εκτιμάται και ο CR_8, που είναι παραλλαγή της Σχέσης (21) και αποτυπώνει αθροιστικά τα μερίδια των 8 μεγαλύτερων επιχειρήσεων. Ωστόσο, ούτε και σε αυτή την περίπτωση ελέγχεται πλήρως το πρόβλημα της διασποράς και γι' αυτό εναλλακτικά προτείνεται[28] ο δείκτης Η, που ενσωματώνει τα μερίδια όλων των επιχειρήσεων του κλάδου και εκτιμάται από τον ακόλουθο τύπο:

$$HI = \sum_{i=1}^{N} s_i^2 \qquad (22)$$

Σύμφωνα με τη Σχέση (22), ο HI εκτιμάται ως το άθροισμα των τετραγώνων των μεριδίων που έχουν όλες οι επιχειρήσεις του κλάδου στο συνολικό παραγόμενο προϊόν. Εναλλακτικά η Σχέση (22) μπορεί να λάβει και την εξής μορφή:

$$HI = \frac{1}{N} + N\sigma^2$$

όπου N ο συνολικός αριθμός των επιχειρήσεων και σ^2 η διακύμανση. Είναι προφανές από την τελευταία σχέση πως ο δείκτης συγκέντρωσης του Herfindahl

28. Συνήθως οι δείκτες CR_4 και HI συμφωνούν ως προς τα αποτελέσματα. Όμως δεν αποκλείονται και διαφορετικές εκτιμήσεις του βαθμού συγκέντρωσης κεφαλαίου. Για το ζήτημα βλ. Waschik et al. (2010: 174-176).

έχει θετική σχέση με τη διακύμανση, που σημαίνει πως όσο μεγαλύτερη είναι η διασπορά των επιχειρήσεων από τον μέσο όρο τόσο αυξάνεται και ο βαθμός συγκέντρωσης. Η κλίμακα που κατατάσσει τους κλάδους ανάλογα με την τιμή που λαμβάνει ο δείκτης Η είναι η εξής (Naldi and Flamini, 2014):

- HI < 0,15: Μη συγκεντρωμένοι κλάδοι
- 0,15 ≤ HI ≤ 0,25: Μέτρια συγκεντρωμένοι κλάδοι
- HI: Υψηλά συγκεντρωμένοι κλάδοι.

Στον Πίνακα 3.5 παρουσιάζονται για την περίοδο 2008-2012 οι εκτιμήσεις των δεικτών συγκέντρωσης CR_4 και Η για την εξόρυξη, για το σύνολο σχεδόν της μεταποίησης, για τις κατασκευές καθώς και για κλάδους δημόσιας ωφέλειας της ελληνικής οικονομίας. Για την εκτίμηση των δεικτών χρησιμοποιήσαμε από την Eurostat διαρθρωτικά στοιχεία για την επιχειρηματική δραστηριότητα (Structural Business Statistics). Η κλίμακα των επιχειρήσεων κατά τάξη μεγέθους ξεκινάει από εκείνες που απασχολούν από 1 έως 9 εργαζομένους και καταλήγει σε εκείνες που απασχολούν από 250 εργαζομένους και πάνω. Λόγω έλλειψης στοιχείων, σε μερικούς κλάδους δεν υπάρχουν εκτιμήσεις για μια σειρά από έτη, ενώ σε άλλους κλάδους εφαρμόσαμε γραμμικές παρεμβολές για τη συμπλήρωση των κενών που υπήρχαν στις τάξεις μεγέθους των επιχειρήσεων. Προχωρώντας στην ανάλυση των εκτιμήσεων του δείκτη CR_4 για τους 22 κλάδους, προκύπτει κατά κύριο λόγο ένας χαμηλός βαθμός συγκέντρωσης. Ειδικότερα, 18 κλάδοι κατά μέσο όρο χαρακτηρίζονται από χαμηλή συγκέντρωση ($0\%<CR_4\leq 40\%$). Οριακά ο κλάδος «Παραγωγή βασικών φαρμακευτικών προϊόντων και φαρμακευτικών σκευασμάτων» (40,11%) εμφανίζει μέτρια συγκέντρωση, ενώ στην ίδια κλίμακα κατατάσσεται και ο κλάδος «Συλλογή, επεξεργασία και παροχή νερού, Επεξεργασία λυμάτων, Δραστηριότητες εξυγίανσης» (57,1%). Τέλος, από υψηλή συγκέντρωση κεφαλαίου χαρακτηρίζονται οι κλάδοι «Παραγωγή λοιπού εξοπλισμού μεταφορών» (77,85%) και «Παραγωγή οπτάνθρακα και προϊόντων διύλισης πετρελαίου» (99,85%).

Στον Πίνακα 3.6 παρουσιάζονται τα αποτελέσματα από την εκτίμηση του HI. Παρατηρούμε πως με τον πιο ακριβή δείκτη Η τα αποτελέσματα μεταβάλλονται καθώς ο αριθμός των επιχειρήσεων με χαμηλή συγκέντρωση αυξάνεται σε 20. Ο κλάδος «Παραγωγή λοιπού εξοπλισμού μεταφορών» (0,154) κατατάσσεται οριακά στους μέτρια συγκεντρωμένους κλάδους και μόνο ο κλάδος «Παραγωγή οπτάνθρακα και προϊόντων διύλισης πετρελαίου» (99,85%) παραμένει στην υψηλή συγκέντρωση (0,332). Από τις εκτιμήσεις των δύο δεικτών προκύπτει

πως οι κλάδοι της εξόρυξης, της μεταποίησης και των δημόσιων ωφελειών χαρακτηρίζονται από χαμηλή συγκέντρωση, ενώ δεν αναμένεται να είναι διαφορετική η εικόνα στον αγροτικό τομέα, όπως και στον τομέα των υπηρεσιών. Στην πρώτη περίπτωση ο λόγος είναι πως στις αγροτικές δραστηριότητες εντοπίζεται ιδιαίτερα υψηλός αριθμός απασχολουμένων. Στη δεύτερη περίπτωση, οι υπηρεσίες συνιστούν κατά βάση δραστηριότητες εντάσεως εργασίας, που σημαίνει πως δεν δημιουργούνται σημαντικά εμπόδια εισόδου νέων επιχειρήσεων εξαιτίας των υψηλών απαιτήσεων σε επενδύσεις παγίου κεφαλαίου.

Συνοψίζοντας, η εκτίμηση και των δύο δεικτών δείχνει πως κατά βάση οι εξεταζόμενοι κλάδοι της ελληνικής οικονομίας δεν εμφανίζουν ολιγοπωλιακή διάρθρωση η οποία ενδεχομένως να υπονομεύει την ανταγωνιστικότητα της ελληνικής οικονομίας.

Επανερχόμενοι στο ζήτημα της συσχέτισης μεταξύ περιθωρίου κέρδους και βαθμού συγκέντρωσης, στο Διάγραμμα 3.2 εμφανίζονται ανά δύο σε γραφήματα διασποράς η σχέση μεταξύ των δύο μεταβλητών για τα έτη 2008 έως 2012. Από τα γραφήματα προκύπτει σημαντική διασπορά μεταξύ των μεταβλητών, η οποία μάλιστα διευρύνεται στη διάρκεια του χρόνου, και αυτό υποδεικνύει πως ο βαθμός συγκέντρωσης κεφαλαίου δεν συνδέεται με το περιθώριο κέρδους. Επιπλέον, περνώντας στη φάση της κρίσης, δεν φαίνεται ο βαθμός συγκέντρωσης να συνέβαλε στη θωράκιση του περιθωρίου κέρδους, καθώς κατά την περίοδο αυτή διευρύνεται η διασπορά. Τα ευρήματα αυτά γίνονται πιο εμφατικά από τη στατιστική ανάλυση, όπου ο συντελεστής του δείκτη συγκέντρωσης είναι στατιστικά μη σημαντικός, τόσο στην περίπτωση του CR_4 όσο και στην περίπτωση του HI. Αυτό σημαίνει πως δεν υπάρχει κάποια αιτιατή σχέση μεταξύ των δύο μεταβλητών, δηλαδή μία υψηλή συγκέντρωση κεφαλαίου δεν συμβάλλει και σε ένα υψηλό περιθώριο κέρδους.

Η απουσία κάποιας σαφούς στατιστικής σχέσης μεταξύ των δύο μεταβλητών επιβεβαιώνεται και σε άλλες εμπειρικές μελέτες.[29] Για την περίπτωση της Ελλάδας αναφέρουμε τη μελέτη των Τσαλίκη και Τσουλφίδη (2015), οι οποίοι χρησιμοποιώντας στοιχεία από τις απογραφές καταστημάτων της (τότε) ΕΛΣΤΑΤ για 91 κλάδους της μεγάλης βιομηχανίας και για τα έτη 1984 και 1988 βρίσκουν επί-

29. Για μια συνοπτική επισκόπηση των εμπειρικών μελετών που πραγματεύονται τη σχέση μεταξύ των δύο μεταβλητών βλ. Melmiés (2015).

Πίνακας 3.5: Δείκτες CR_4 της ελληνικής οικονομίας, 2008-2012

α.α.	Κλάδοι	2008	2009	2010	2011	2012	Μ.Ο.
1	Ορυχεία και Λατομεία	28,45%	24,01%	25,03%	31,01%	31,01%	27,90%
2	Παραγωγή τροφίμων, ποτών και ειδών καπνού	3,73%	3,78%	3,27%	3,46%	3,03%	3,45%
3	Παραγωγή κλωστοϋφαντουργικών υλικών και ειδών ένδυσης και γούνας	4,09%	0,62%	4,13%	0,70%	7,00%	3,31%
4	Παραγωγή ξύλου και κατασκευή προϊόντων από ξύλο και φελλό, εκτός από έπιπλα, κατασκευή ειδών καλαθοποιίας και σπαρτοπλεκτικής	23,49%	13,40%	15,88%	18,76%	-	17,88%
5	Χαρτοποιία και κατασκευή χάρτινων προϊόντων	14,50%	15,57%	16,82%	18,80%	18,68%	16,87%
6	Εκτυπώσεις και αναπαραγωγή προεγγεγραμμένων μέσων	15,09%	12,86%	14,71%	15,27%	-	14,48%
7	Παραγωγή οπτάνθρακα και προϊόντων διύλισης πετρελαίου	99,92%	99,92%	99,95%	99,68%	99,77%	99,85%
8	Παραγωγή χημικών ουσιών και προϊόντων	16,72%	10,89%	11,56%	15,36%	14,10%	13,72%
9	Παραγωγή βασικών φαρμακευτικών προϊόντων και φαρμακευτικών σκευασμάτων	49,50%	35,16%	32,95%	44,05%	38,89%	40,11%
10	Παραγωγή προϊόντων από ελαστικό (καουτσούκ) και πλαστικές ύλες	12,46%	11,26%	13,39%	13,68%	13,02%	12,76%
11	Παραγωγή άλλων μη μεταλλικών ορυκτών προϊόντων	19,09%	17,90%	20,61%	27,69%	29,75%	23,01%
12	Παραγωγή βασικών μετάλλων	18,98%	19,19%	20,08%	20,18%	21,96%	20,08%
13	Παραγωγή μεταλλικών προϊόντων, με εξαίρεση τα μηχανήματα και τα είδη εξοπλισμού	10,32%	13,86%	14,79%	10,17%	12,84%	12,39%
14	Παραγωγή ηλεκτρονικών υπολογιστών, ηλεκτρονικών και οπτικών προϊόντων	38,61%	31,06%	30,24%	-	-	33,30%
15	Παραγωγή ηλεκτρολογικού εξοπλισμού	35,44%	31,65%	25,05%	33,08%	34,10%	31,86%
16	Παραγωγή μηχανημάτων και ειδών εξοπλισμού π.δ.κ.α.	11,70%	11,00%	-	-	-	11,35%
17	Παραγωγή μηχανοκίνητων οχημάτων, ρυμουλκούμενων και ημιρυμουλκούμενων οχημάτων και λοιπού εξοπλισμού μεταφορών	21,94%	-	-	-	-	21,94%
18	Παραγωγή λοιπού εξοπλισμού μεταφορών	82,27%	83,02%	76,80%	76,26%	70,91%	77,85%
19	Παραγωγή επίπλων και άλλες μεταποιητικές δραστηριότητες	4,66%	0,94%	0,99%	2,91%	-	2,38%
20	Επισκευή και εγκατάσταση μηχανημάτων και εξοπλισμού	7,54%	-	-	0,00%	-	7,54%
21	Συλλογή, επεξεργασία και παροχή νερού. Επεξεργασία λυμάτων, Δραστηριότητες εξυγίανσης	67,06%	60,91%	59,09%	50,50%	47,92%	57,10%
22	Κατασκευές	-	2,27%	2,54%	3,19%	3,25%	2,81%

Πίνακας 3.6: Δείκτες Η της ελληνικής οικονομίας, 2008-2012

α.α.	Κλάδοι	2008	2009	2010	2011	2012	Μ.Ο.
1	Ορυχεία και Λατομεία	0,032	0,026	0,028	0,035	0,035	0,031
2	Παραγωγή τροφίμων, ποτών και ειδών καπνού	0,004	0,004	0,004	0,004	0,003	0,004
3	Παραγωγή κλωστοϋφαντουργικών υλικών και ειδών ένδυσης και γούνας	0,002	0,001	0,002	0,000	0,003	0,002
4	Παραγωγή ξύλου και κατασκευή προϊόντων από ξύλο και φελλό, εκτός από έπιπλα, κατασκευή ειδών καλαθοποιίας και σπαρτοπλεκτικής	0,018	0,007	0,009	0,013	-	0,012
5	Χαρτοποιία και κατασκευή χάρτινων προϊόντων	0,017	0,015	0,017	0,019	0,019	0,017
6	Εκτυπώσεις και αναπαραγωγή προεγγεγραμμένων μέσων	0,017	0,007	0,009	0,011	-	0,011
7	Παραγωγή οπτάνθρακα και προϊόντων διύλισης πετρελαίου	0,333	0,333	0,333	0,331	0,332	0,332
8	Παραγωγή χημικών ουσιών και προϊόντων	0,019	0,010	0,009	0,012	0,011	0,012
9	Παραγωγή βασικών φαρμακευτικών προϊόντων και φαρμακευτικών σκευασμάτων	0,081	0,058	0,059	0,068	0,063	0,066
10	Παραγωγή προϊόντων από ελαστικό (καουτσούκ) και πλαστικές ύλες	0,010	0,009	0,009	0,009	0,009	0,009
11	Παραγωγή άλλων μη μεταλλικών ορυκτών προϊόντων	0,019	0,017	0,017	0,021	0,024	0,020
12	Παραγωγή βασικών μετάλλων	0,036	0,033	0,036	0,038	0,040	0,037
13	Παραγωγή μεταλλικών προϊόντων, με εξαίρεση τα μηχανήματα και τα είδη εξοπλισμού	0,005	0,007	0,009	0,004	0,005	0,006
14	Παραγωγή ηλεκτρονικών υπολογιστών, ηλεκτρονικών και οπτικών προϊόντων	0,048	0,033	0,030	-	-	0,037
15	Παραγωγή ηλεκτρολογικού εξοπλισμού	0,042	0,034	0,027	0,039	0,039	0,036
16	Παραγωγή μηχανημάτων και ειδών εξοπλισμού π.δ.κ.α.	0,007	0,006	-	-	-	0,006
17	Παραγωγή μηχανοκίνητων οχημάτων, ρυμουλκούμενων και ημιρυμουλκούμενων οχημάτων και λοιπού εξοπλισμού μεταφορών	0,030	-	-	-	-	0,030
18	Παραγωγή λοιπού εξοπλισμού μεταφορών	0,170	0,173	0,149	0,147	0,130	0,154
19	Παραγωγή επίπλων και άλλες μεταποιητικές δραστηριότητες	0,002	0,001	0,001	0,001		0,001
20	Επισκευή και εγκατάσταση μηχανημάτων και εξοπλισμού	0,003	-	-	-	-	0,003
21	Συλλογή, επεξεργασία και παροχή νερού. Επεξεργασία λυμάτων, Δραστηριότητες εξυγίανσης	0,215	0,095	0,115	0,066	0,060	0,111
22	Κατασκευές	-	0,001	0,001	0,001	0,001	0,001

Διάγραμμα 3.2: Σχέση μεταξύ περιθωρίου κέρδους και δεικτών συγκέντρωσης

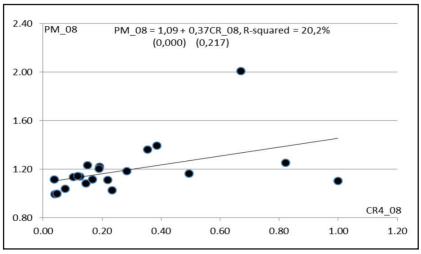

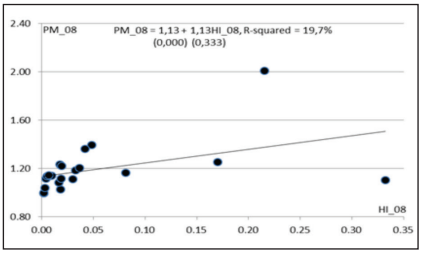

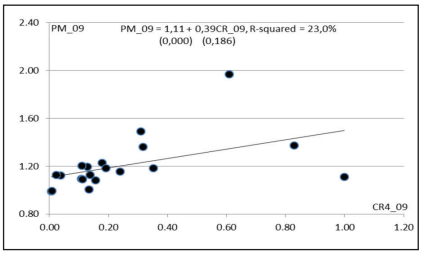

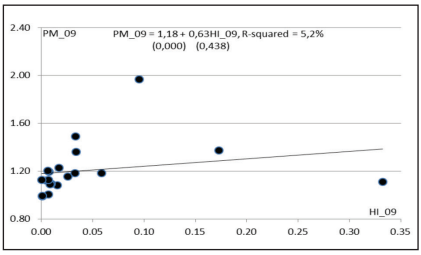

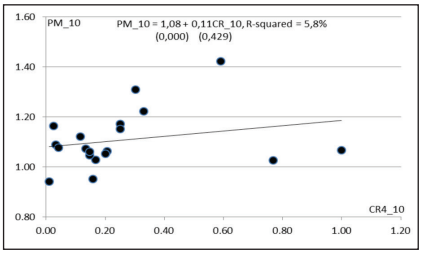

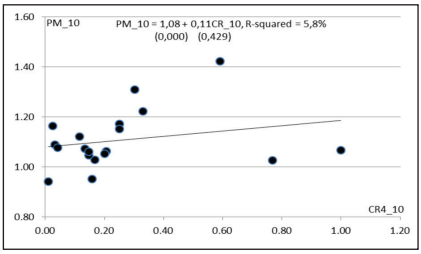

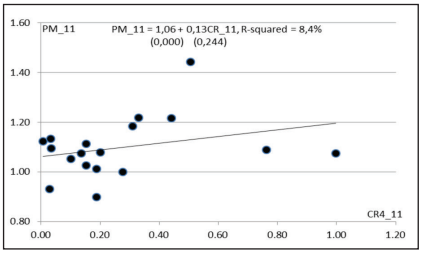

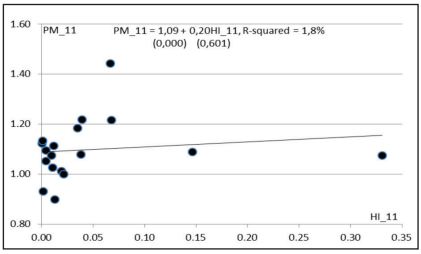

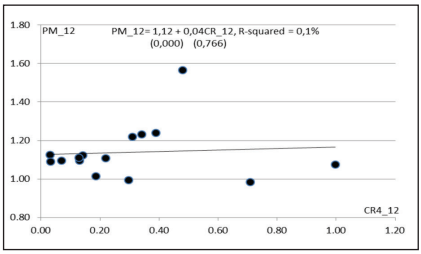

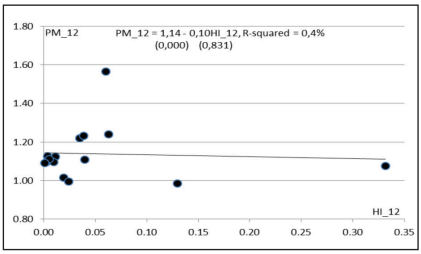

σης μεγάλη διασπορά και απουσία στατιστικής σχέσης μεταξύ περιθωρίου κέρδους και βαθμού συγκέντρωσης κεφαλαίου. Επιπλέον, εκτιμώντας συντελεστές συσχέτισης Pearson και Spearman, οι Τσαλίκη και Τσουλφίδης (2015) καταλήγουν είτε σε απουσία στατιστικής σχέσης μεταξύ των δύο μεταβλητών είτε σε αδύναμη συσχέτιση.

Καταλήγοντας, τα εμπειρικά μας ευρήματα για την περίπτωση της Ελλάδας δεν επιβεβαιώνουν τη θέση του Kalecki σχετικά με τη σύνδεση μεταξύ περιθωρίου κέρδους και βαθμού συγκέντρωσης κεφαλαίου. Ταυτόχρονα, δεν επιβεβαιώνεται ούτε η νεοκλασική προσέγγιση,[30] η οποία επίσης ορίζει πως ο αριθμός των επιχειρήσεων (βαθμός συγκέντρωσης) σε έναν κλάδο καθορίζει την ένταση του ανταγωνισμού και κατ' επέκταση το επίπεδο της κερδοφορίας των επιχειρήσεων σε αυτόν. Αυτό όμως σε καμία περίπτωση δεν σημαίνει ότι παύει ο ανταγωνισμός των ελληνικών επιχειρήσεων για την απόκτηση του μεγαλύτερου δυνατού κέρδους. Απλώς, οι προσδιοριστικοί παράγοντες[31] που καθορίζουν το επίπεδο των κερδών, και ανάμεσά τους και ο βαθμός συγκέντρωσης, είναι διαφορετικοί ή τουλάχιστον όχι τόσο μονοσήμαντοι σε σχέση με εκείνους που ορίζει η καλετσκιανή ή νεοκλασική προσέγγιση.

30. Όπως αναφέρει ο Melmiés (2015), η κοινή προσέγγιση μεταξύ της καλετσκιανής και της νεοκλασικής θεωρίας ως προς τη σχέση μεταξύ των δύο μεταβλητών προέρχεται από την επίδραση που είχε και στα δύο ρεύματα η θεωρία του ατελούς ανταγωνισμού της Joan Robinson.

31. Για το ζήτημα βλ. Ochoa and Glick (1992) και Tsaliki and Tsoulfidis (1998).

4. Συγκριτική ανάλυση της παραγωγικότητας και του κόστους εργασίας στην Ελλάδα και σε χώρες της Ευρωζώνης

4.1 Η συνολική παραγωγικότητα στην Ελλάδα και στην Ευρωζώνη

Στην υποενότητα αυτή ερευνάται η εξέλιξη της παραγωγικότητας στη χώρα μας σε σχέση με τις υπόλοιπες χώρες που από κοινού συγκρότησαν τη ζώνη του ευρώ το 2002. Ειδικότερα ερευνάται εάν η είσοδος της Ελλάδας στην ΟΝΕ επιτάχυνε τελικά τη διαδικασία σύγκλισης με τις υπόλοιπες χώρες και επιπλέον ποιες ήταν οι μεταβολές που πραγματοποιήθηκαν στην παραγωγική της διάρθρωση από τη στιγμή που η χώρα εκχώρησε τα όποια εργαλεία δημοσιονομικής, νομισματικής και εμπορικής πολιτικής προς χάρη του κοινού νομίσματος. Για τον σκοπό αυτό προχωρήσαμε στην κατασκευή ενός νέου δείκτη παραγωγικότητας της εργασίας για τις υπόλοιπες χώρες που το 2002 συγκρότησαν τελικά την ΟΝΕ. Κατά την κατασκευή του δείκτη παραγωγικότητας υπήρχαν αρκετοί περιορισμοί, καθώς στη βάση δεδομένων της Eurostat δεν υπάρχουν πλήρη κλαδικά στοιχεία, κυρίως απασχόλησης, για μια σειρά χωρών. Έτσι, αποκλείσαμε[32] την Ιρλανδία και το Λουξεμβούργο από τις εκτιμήσεις μας. Επιπλέον, για αρ-

32. Οι χώρες που περιλαμβάνονται στο δείκτη παραγωγικότητας της ΟΝΕ είναι η Αυστρία, το Βέλγιο, η Γαλλία, η Γερμανία, η Ισπανία, η Ιταλία, η Ολλανδία, η Πορτογαλία και η Φινλανδία. Με τις χώρες αυτές η Ελλάδα είχε σημαντική αλληλεπίδραση καθώς συνιστούσαν σημαντικούς εμπορικούς εταίρους. Ειδικότερα, όπως προκύπτει από τα στοιχεία της Eurostat, το 1995 η Ελλάδα πραγματοποιούσε το 51,83% των εξαγωγών της προς τις χώρες αυτές και το 59,67% των εισαγωγών της. Αξίζει να σημειωθεί ωστόσο πως κατά τη διαδικασία μετάβασης προς την Ευρωζώνη οι εμπορικές σχέσεις μεταξύ

κετές χώρες δεν υπάρχουν κλαδικά στοιχεία για το 2013, και γι' αυτό ο δείκτης παραγωγικότητας εκτείνεται μέχρι το 2012. Κατά την κατασκευή του δείκτη λάβαμε επίσης υπόψη τα διαφορετικά επίπεδα πληθωρισμού και έτσι η προστιθέμενη αξία κάθε κλάδου και κάθε χώρας εκτιμήθηκε σε σταθερές τιμές με βάση τους εθνικούς κλαδικούς αποπληθωριστές και κατόπιν έγινε η συνάθροισή τους σε επίπεδο ΟΝΕ. Επιπλέον, εξαιτίας μη διαθέσιμων κλαδικών στοιχείων απασχόλησης για όλες τις χώρες εκφρασμένων σε εργατοώρες, εναλλακτικά ως εργασιακή εισροή χρησιμοποιήθηκε ο αριθμός των εργαζομένων. Στην Υποενότητα 2.1 αναλύθηκαν οι λόγοι για τους οποίους είναι προτιμότερο να χρησιμοποιούνται οι εργατοώρες ως εργασιακή εισροή. Ωστόσο, αυτό δεν αποτελεί ανυπέρβλητο εμπόδιο καθώς οι δύο μεταβλητές συνήθως ακολουθούν μια κοινή τάση. Πράγματι, συγκρίνοντας στην περίπτωση της Ελλάδας το ρυθμό μεγέθυνσης των δύο διαφορετικών δεικτών μέτρησης της παραγωγικότητας της εργασίας για την περίοδο 1995-2012, η μέση απόλυτη απόκλιση εκτιμήθηκε μόλις στο 1,12%.

Στο Διάγραμμα 4.1 παρουσιάζεται η εξέλιξη της απόκλισης του δείκτη παραγωγικότητας των χωρών-μελών της ΟΝΕ σε σχέση με εκείνον της Ελλάδας, ενώ στον Πίνακα Π-2 του Παραρτήματος παρουσιάζονται και οι αντίστοιχες εκτιμήσεις. Παρατηρούμε πως στα πρώτα έτη η Ελλάδα εμφανίζει μια ταχεία σύγκλιση με τις υπόλοιπες χώρες, η οποία διακόπτεται προσωρινά στα τέλη της δεκαετίας του 1990 για να συνεχιστεί σταθερά μέχρι το 2004. Με την ολοκλήρωση των Ολυμπιακών Αγώνων της Αθήνας και τον τερματισμό των τεράστιων έργων υποδομής, ο ρυθμός σύγκλισης παρουσιάζει τις πρώτες ενδείξεις επιβράδυνσης, για να φτάσει τελικά το 2006 η απόκλιση μεταξύ των δύο παραγωγικοτήτων στη μικρότερη διαφορά. Κατά το έτος αυτό, η παραγωγικότητα στην Ελλάδα υπολειπόταν κατά 23,3% σε σχέση με εκείνη των χωρών της ΟΝΕ, ενώ σωρευτικά ο ρυθμός σύγκλισης εκτιμάται στο 26,38%. Έκτοτε, η εξέλιξη της παραγωγικότητας στην Ελλάδα αρχίζει να αποκλίνει από εκείνη των υπόλοιπων χωρών, ενώ

τους αποδυναμώθηκαν, καθώς το μερίδιο των εξαγωγών προς τις χώρες αυτές το 2001 εκτιμήθηκε στο 36,27% ενώ οι εισαγωγές στο 49,91%. Τέλος, το 2012, δέκα χρόνια μετά τη νομισματική ενοποίηση, το ποσοστό των εξαγωγών προς τις χώρες αυτές συμπιέστηκε ακόμη περισσότερο στο 22,97%, ενώ το ποσοστό των εισαγωγών υποχώρησε στο 33,64%. Επιπλέον, είναι προφανές πως οι όροι εμπορίου (λόγος εξαγωγών-εισαγωγών) της Ελλάδας απέναντι στις παραπάνω χώρες-μέλη της ΟΝΕ επιδεινώθηκαν το 2012 σε σχέση με το 1995.

Διάγραμμα 4.1: Η απόκλιση της παραγωγικότητας μεταξύ των χωρών-μελών της ΟΝΕ και της Ελλάδας (χιλιάδες ευρώ ανά εργαζόμενο), 1995-2014

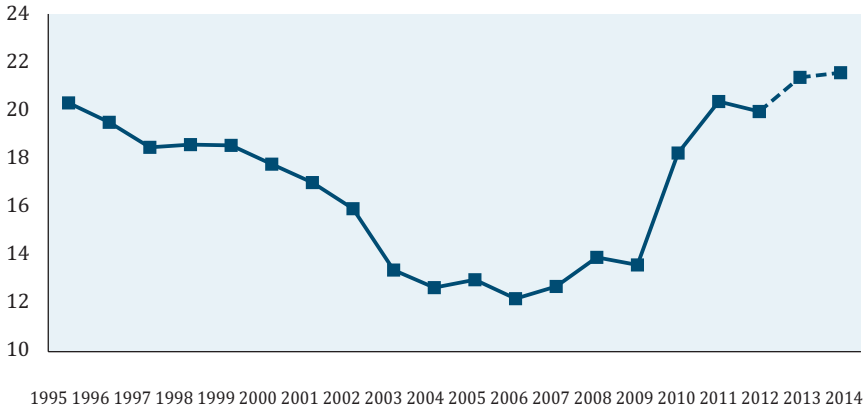

αξιοσημείωτη είναι η αλματώδης μεταβολή το 2010, όταν η χώρα εισήλθε στο πρώτο ΠΟΠ, η οποία συνεχίστηκε και το 2011, για να ανακάμψει ελαφρώς το 2012. Κατά το έτος αυτό, η παραγωγικότητα της ελληνικής οικονομίας υπολείπεται κατά 37,91%, ενώ αθροιστικά από το 2006 η απόκλιση εκτιμήθηκε στο 21,2%. Κάνοντας μια συνολική αποτίμηση της εξέλιξης της παραγωγικότητας, προκύπτει πως η όποια σύγκλιση επετεύχθη μέχρι τα μέσα της δεκαετίας του 2000 εξανεμίστηκε σε πολύ σύντομο διάστημα, για να καταλήξει το 2012 σε επίπεδα ελάχιστα πιο πάνω από εκείνα των μέσων της δεκαετίας του 1990. Επιπλέον, η εφαρμογή των ΠΟΠ στη χώρα μας δεν δείχνει έως τώρα να αναστρέφει την τάση που άρχισε να διαμορφώνεται στα μισά της δεκαετίας του 2000. Για να αποκτήσουμε μια πιο συνολική εικόνα σχετικά με την παραγωγικότητα της Ελλάδας κατά τη μνημονιακή περίοδο, χρησιμοποιήσαμε για τα έτη 2013 και 2014 τομεακά στοιχεία από την Eurostat,[33] ώστε να επεκτείνουμε τις χρονοσειρές μας. Πράγματι, για τα έτη 2013 και 2014, τα οποία εμφανίζονται στο διακεκομμένο μέρος του διαγράμματος, η απόκλιση στην παραγωγικότητα μεταξύ Ελλάδας και χωρών-μελών της ΟΝΕ διευρύνεται περισσότερο ξεπερνώντας ακόμη και τα επίπεδα των μέσων της δεκαετίας του 1990.

33. Τα στοιχεία αυτά περιλαμβάνουν δέκα βασικούς τομείς της οικονομίας από όπου έχουμε αποκλείσει τον κτηματομεσιτικό τομέα, αλλά όχι τον δημόσιο τομέα.

Για να διερευνηθούν σε μεγαλύτερο βάθος τα αίτια που συνέβαλαν στην άνοδο και στη συνέχεια στην κάμψη της παραγωγικότητας της Ελλάδας, προχωράμε στη διερεύνηση των μεταβολών που πραγματοποιήθηκαν στην παραγωγική διάρθρωση της χώρας. Ειδικότερα, διερευνάται εάν η απώλεια παραδοσιακών εργαλείων οικονομικής πολιτικής και ο ανταγωνισμός στην κοινή αγορά μετέβαλαν τον καταμερισμό της εργασίας σε κλάδους χαμηλότερης παραγωγικότητας συνήθως εντάσεως εργασίας. Για τα παραπάνω χρησιμοποιούμε τη μέθοδο μετατόπισης μεριδίου (shift-share method), ώστε να διαπιστώσουμε, σε ποιο βαθμό κατ' αρχήν η απόκλιση μεταξύ των παραγωγικοτήτων οφείλεται σε διαφορές στην ενδοκλαδική παραγωγικότητα και σε ποιον σε διαφορές στον καταμερισμό εργασίας. Η μέθοδος μετατόπισης μεριδίου αποτυπώνεται στον ακόλουθο τύπο (Van Ark et al., 2002· Mason and Osborne, 2007):

$$\pi^{ONE} - \pi^{E\Lambda} = \sum_{i=1}^{n}\left(\pi_i^{ONE} - \pi_i^{E\Lambda}\right)\frac{1}{2}\left(s_i^{ONE} + s_i^{E\Lambda}\right) + \sum_{i=1}^{n}\left(s_i^{ONE} - s_i^{E\Lambda}\right)\frac{1}{2}\left(\pi_i^{ONE} + \pi_i^{E\Lambda}\right) \quad (23)$$

Όπου θυμίζουμε πως π_i είναι η παραγωγικότητα της εργασίας και s_i είναι το μερίδιο της απασχόλησης του κλάδου i στη συνολική απασχόληση. Εάν η παραγωγικότητα της εργασίας μεταξύ της Ελλάδας και των υπόλοιπων χωρών είναι ίση, τότε ο πρώτος όρος στο δεξί μέρος της Σχέσης (23) μηδενίζεται και η διαφορά στη συνολική παραγωγικότητα θα αποδίδεται εξολοκλήρου σε διαφορές στον καταμερισμό εργασίας στους κλάδους. Στην περίπτωση πάλι που ο καταμερισμός της εργασίας στους κλάδους είναι ίδιος, τότε ο δεύτερος όρος θα είναι μηδέν και οι αποκλίσεις στην παραγωγικότητα θα οφείλονται σε διαφορές στην ενδοκλαδική παραγωγικότητα. Στον Πίνακα 4.1 παρουσιάζονται για το σύνολο της οικονομίας τα αποτελέσματα από τη μέθοδο μετατόπισης μεριδίων για την περίοδο της σύγκλισης (1995-2004) και για την περίοδο της απόκλισης (2005-2012). Κατά μέσο όρο, την πρώτη περίοδο η απόκλιση στην παραγωγικότητα αποδίδεται κατά 77,73% σε διαφορές στην ενδοκλαδική παραγωγικότητα. Το υπόλοιπο 22,27% αποδίδεται σε διαφορές στον καταμερισμό εργασίας, που σημαίνει πως στις χώρες-μέλη της ΟΝΕ η εργασία συγκεντρώνεται σε κλάδους οι οποίοι συγκριτικά παράγουν περισσότερη προστιθέμενη αξία ανά εργαζόμενο. Από την άλλη, κατά την περίοδο 2005-2012, οι διαφορές στην παραγωγικότητα της εργασίας συντριπτικά αποδίδονται σε διαφορές στην ενδοκλαδική παραγωγικότητα κατά 88,42%, ενώ το υπόλοιπο 11,58% σε διαφορές στον καταμερισμό της εργασίας. Στο σημείο αυτό θα πρέπει να επισημά-

νουμε πως η Σχέση (23) είναι στατική, που σημαίνει πως η διαδικασία σύγκλισης-απόκλισης θα πρέπει να διερευνηθεί και στη δυναμική της διάσταση. Αυτό πραγματοποιείται στη συνέχεια.

Πίνακας 4.1: Οι διαφορές στην παραγωγικότητα μέσω της μεθόδου μετατόπισης μεριδίων, 1995-2012

Έτος	Διαφορές στην ενδοκλαδική παραγωγικότητα	Διαφορές στον καταμερισμό εργασίας	Έτος	Διαφορές στην ενδοκλαδική παραγωγικότητα	Διαφορές στον καταμερισμό εργασίας
1995	75,16%	24,84%	2005	83,97%	16,03%
1996	75,87%	24,13%	2006	79,70%	20,30%
1997	75,98%	24,02%	2007	83,02%	16,98%
1998	78,45%	21,55%	2008	89,50%	10,50%
1999	78,03%	21,97%	2009	90,08%	9,92%
2000	77,80%	22,20%	2010	92,47%	7,53%
2001	78,50%	21,50%	2011	94,18%	5,82%
2002	78,26%	21,74%	2012	94,46%	5,54%
2003	74,97%	25,03%	**Μ.Ο.**	**88,42%**	**11,58%**
2004	84,32%	15,68%			
Μ.Ο.	**77,73%**	**22,27%**			

Στην έως τώρα ανάλυση έχουμε διακρίνει δύο περιόδους για τον ελληνικό καπιταλισμό. Η πρώτη είναι η περίοδος 1995-2004, κατά την οποία η παραγωγικότητα της εργασίας αυξάνεται με ταχύτερους ρυθμούς σε σχέση με τις υπόλοιπες οικονομίες της ΟΝΕ ώστε να επιτυγχάνεται σύγκλιση μεταξύ τους. Μετά το 2004 ξεκινάει η δεύτερη περίοδος, που χαρακτηρίζεται από μείωση της παραγωγικότητας και διεύρυνση της απόκλισης σε σχέση με τις υπόλοιπες οικονομίες της ΟΝΕ. Επιπλέον, μέσω της Σχέσης (23) αναδείξαμε πού αποδίδεται η απόκλιση μεταξύ των δύο παραγωγικοτήτων και για τις δύο υπό εξέταση περιόδους. Απομένει λοιπόν να αναδείξουμε και τους λόγους για τους οποίους μέχρι το 2004 η ελληνική οικονομία επέδειξε καλές επιδόσεις, ενώ στη συνέχεια η εικόνα αντιστράφηκε. Ειδικότερα, η διαφορά στο ρυθμό μεγέθυνσης μεταξύ των δύο παραγωγι-

κοτήτων μπορεί να εκτιμηθεί και σε αυτή την περίπτωση μέσω του ακόλουθου σύνθετου δείκτη Törnqvist:

$$\frac{\left(\pi_t/\pi_{t-1}\right)^{ONE}}{\left(\pi_t/\pi_{t-1}\right)^{E\Lambda}} = \frac{\prod\left(\frac{VA_t^j}{VA_{t-1}^j}\right)_{ONE}^{\left(s_{VA}^j\right)_{ONE}} \Big/ \prod\left(\frac{L_t^j}{L_{t-1}^j}\right)_{ONE}^{\left(s_L^j\right)_{ONE}}}{\prod\left(\frac{VA_t^j}{VA_{t-1}^j}\right)_{E\Lambda}^{\left(s_{VA}^j\right)_{E\Lambda}} \Big/ \prod\left(\frac{L_t^j}{L_{t-1}^j}\right)_{E\Lambda}^{\left(s_L^j\right)_{E\Lambda}}} \qquad (24)$$

Λογαριθμίζοντας τη Σχέση (24) και από τις δύο πλευρές, καταλήγουμε στην εκτίμηση της διαφοράς στο ρυθμό μεγέθυνσης των δύο παραγωγικοτήτων:

$$\Delta \ln\pi_t^{ONE} - \Delta \ln\pi_t^{E\Lambda} = \sum_{j=1}^{n}\left(s_{VA}^j\right)_{ONE} \ln\left(\frac{VA_t^j}{VA_{t-1}^j}\right)_{ONE} + \sum_{j=1}^{n}\left(s_L^j\right)_{E\Lambda} \ln\left(\frac{L_t^j}{L_{t-1}^j}\right)_{E\Lambda} -$$
$$-\sum_{j=1}^{n}\left(s_L^j\right)_{ONE} \ln\left(\frac{L_t^j}{L_{t-1}^j}\right)_{ONE} - \sum_{j=1}^{n}\left(s_{VA}^j\right)_{E\Lambda} \ln\left(\frac{VA_t^j}{VA_{t-1}^j}\right)_{E\Lambda} \qquad (25)$$

Για να διαπιστώσουμε στη συνέχεια σε ποιο βαθμό η σύγκλιση (απόκλιση) μεταξύ των δύο μεταβλητών αποδίδεται είτε σε αύξηση (μείωση) της ενδοκλαδικής παραγωγικότητας, είτε σε μεταβολές στον καταμερισμό της εργασίας σε κλάδους που παράγουν περισσότερη προστιθέμενη αξία, είτε σε κάποιο συνδυασμό των δύο, χρησιμοποιούμε και σε αυτή την περίπτωση τη μέθοδο μετατόπισης μεριδίου στη Σχέση (25), η οποία μετασχηματίζεται ως εξής:

$$\Delta \ln\pi_t^{ONE} - \Delta \ln\pi_t^{E\Lambda} = \sum_{j=1}^{n}\left[\ln\left(\frac{VA_t^j}{VA_{t-1}^j}\right)_{ONE} - \ln\left(\frac{VA_t^j}{VA_{t-1}^j}\right)_{E\Lambda}\right]\frac{1}{2}\left[\left(s_{VA}^j\right)_{ONE} + \left(s_{VA}^j\right)_{E\Lambda}\right] -$$
$$-\sum_{j=1}^{n}\left[\ln\left(\frac{L_t^j}{L_{t-1}^j}\right)_{ONE} - \ln\left(\frac{L_t^j}{L_{t-1}^j}\right)_{E\Lambda}\right]\frac{1}{2}\left[\left(s_{E\Lambda}^j\right)_{ONE} + \left(s_L^j\right)_{E\Lambda}\right] +$$
$$+\sum_{j=1}^{n}\left[\left(s_{VA}^j\right)_{ONE} - \left(s_{VA}^j\right)_{E\Lambda}\right]\frac{1}{2}\left[\ln\left(\frac{VA_t^j}{VA_{t-1}^j}\right)_{ONE} + \ln\left(\frac{VA_t^j}{VA_{t-1}^j}\right)_{E\Lambda}\right] - \qquad (26)$$
$$-\sum_{j=1}^{n}\left[\left(s_L^j\right)_{ONE} - \left(s_L^j\right)_{E\Lambda}\right]\frac{1}{2}\left[\ln\left(\frac{L_t^j}{L_{t-1}^j}\right)_{ONE} + \ln\left(\frac{L_t^j}{L_{t-1}^j}\right)_{E\Lambda}\right]$$

όπου η διαφορά του πρώτου και του δεύτερου όρου στο δεξιό μέρος της Σχέσης (26) συνιστούν τη σύγκλιση (απόκλιση) εξαιτίας μεταβολών στην ενδοκλαδική παραγωγικότητα, ενώ η διαφορά μεταξύ του τρίτου και του τέταρτου όρου συνιστούν την απόκλιση που οφείλεται σε μεταβολές στον καταμερισμό εργασίας σε κλάδους με υψηλότερη παραγωγικότητα. Στον Πίνακα 4.2 παρουσιάζονται οι εκτιμήσεις της Σχέσης (26), από όπου προκύπτει πως κατά την περίοδο 1995-2004 η σύγκλιση στην παραγωγικότητα αποδίδεται κατά 67,97% στη βελτίωση της ενδοκλαδικής παραγωγικότητας σε σχέση με τις υπόλοιπες χώρες-μέλη της ΟΝΕ και κατά 32,03% στη βελτίωση του καταμερισμού εργασίας σε κλάδους υψηλότερης παραγόμενης αξίας. Από την άλλη, η σημαντική απόκλιση που προκύπτει από το 2004 κι έπειτα αποδίδεται αποκλειστικά στη μείωση της ενδοκλαδικής παραγωγικότητας, που εκτιμάται στο 111,59% της συνολικής μεταβολής. Όσον αφορά τον καταμερισμό της εργασίας, εξακολούθησε να συμβάλλει θετικά στο ρυθμό μεγέθυνσης της παραγωγικότητας (-11,59%) αλλά σε σαφώς χαμηλότερη ένταση σε σχέση με την προηγούμενη περίοδο. Συνοψίζοντας για το σύνολο της περιόδου 1995-2012, προκύπτει πως ναι μεν βελτιώθηκε ο καταμερισμός εργασίας στην Ελλάδα σε κλάδους υψηλότερης παραγωγικότητας (π.χ. αισθητή μείωση του μεριδίου απασχόλησης στον αγροτικό τομέα) σε σχέση με τις υπόλοιπες χώρες-μέλη της ΟΝΕ, ωστόσο η βελτίωση αυτή ήταν άσφαιρη καθώς δεν συνοδεύτηκε και από μια αύξηση της ενδοκλαδικής παραγωγικότητας, που με τη σειρά της θα οδηγούσε σε ανταγωνιστικά πλεονεκτήματα. Έτσι, πρακτικά από το 1995 η σχετική συνολική παραγωγικότητα παρέμεινε καθηλωμένη. Πρόκειται για μια χαμένη εικοσαετία για τον ελληνικό καπιταλισμό.

Συνοψίζοντας, από τα έως τώρα αποτελέσματα προκύπτει πως η μετάβαση και

Πίνακας 4.2: Η συμβολή της ενδοκλαδικής παραγωγικότητας και του καταμερισμού εργασίας στην εξέλιξη της απόκλισης της παραγωγικότητας (συνολική οικονομία), 1995-2012

	1995-2004		2004-2012		1995-2012	
Μεταβολές στην παραγωγικότητα	-0,168	67,97%	0,218	111,59%	0,050	-96,76%
Μεταβολές στον καταμερισμό εργασίας	-0,079	32,03%	-0,023	-11,59%	-0,102	196,76%
Συνολικές μεταβολές	-0,247	100%	0,195	100%	-0,052	100%

η ένταξη στην ΟΝΕ βελτίωσαν τον καταμερισμό εργασίας στην Ελλάδα σε σχέση με τις υπόλοιπες χώρες της ΟΝΕ, συμβάλλοντας έτσι θετικά στη σύγκλιση των οικονομιών. Από την άλλη πλευρά όμως, ενώ μέχρι το 2004 υπήρξε μια βελτίωση στην αποτελεσματικότητα της παραγωγικής διαδικασίας, η οποία αποτυπώθηκε στη σύγκλιση των ενδοκλαδικών παραγωγικοτήτων, η βελτίωση αυτή δεν είχε συνέχεια. Η απόκλιση των ενδοκλαδικών παραγωγικοτήτων μπορεί να αποδοθεί σε διάφορα αίτια, όπως είναι η πτώση στη συνολική παραγωγικότητα των συντελεστών παραγωγής (total factor productivity), η συγκριτικά χαμηλότερη ποιότητα ανθρώπινου και παγίου κεφαλαίου, η περιορισμένη διάχυση γνώσης στην παραγωγική διαδικασία, η απουσία εσωτερικών οικονομιών κλίμακας κ.ά.

4.2 Η παραγωγικότητα στον τομέα εμπορεύσιμων αγαθών της Ελλάδας και της Ευρωζώνης

Μία από τις βασικές διαπιστώσεις της προηγούμενης υποενότητας είναι πως κατά την περίοδο 1995-2012 ο καταμερισμός εργασίας στην Ελλάδα βελτιώθηκε προς κλάδους υψηλότερης παραγωγικότητας, συμβάλλοντας έτσι θετικά στη σύγκλιση με τις υπόλοιπες χώρες-μέλη της ΟΝΕ. Από την άλλη πλευρά, η διεύρυνση της ενδοκλαδικής παραγωγικότητας υπέρ των χωρών-μελών της ΟΝΕ λειτούργησε προς την αντίθετη κατεύθυνση (απόκλιση). Εδώ όμως θα πρέπει να διευκρινιστεί το εξής, ότι κλάδοι που εμφανίζουν υψηλή παραγωγικότητα δεν παράγουν κατ' ανάγκη εμπορεύσιμα αγαθά και αυτό σημαίνει πως εξαρτώνται ολοκληρωτικά από την εσωτερική ζήτηση, που με τη σειρά της εξαρτάται σε μεγάλο βαθμό από το επίπεδο των εγχώριων μισθών και από το όριο της πιστωτικής επέκτασης. Όταν οι δύο αυτοί παράγοντες υπονομευτούν, τότε η μείωση στη ζήτηση των μη εμπορεύσιμων αγαθών θα οδηγήσει και σε κάμψη της παραγωγικότητας. Αντιθέτως, στην περίπτωση των εμπορεύσιμων αγαθών η μείωση στην εσωτερική ζήτηση μπορεί να υποκατασταθεί σε μικρότερο ή μεγαλύτερο βαθμό από την εξωτερική ζήτηση, ώστε τελικά η κάμψη στην παραγωγικότητα να είναι περιορισμένη. Συνεπώς, μια βελτίωση του καταμερισμού εργασίας προς κλάδους με υψηλότερη παραγωγικότητα, που όμως δεν είναι εμπορεύσιμοι, δεν έχει θεμέλιες βάσεις καθώς σε περίπτωση κάμψης της εγχώριας ζήτησης η παραγωγικότητά τους μειώνεται, με αποτέλεσμα να συμπαρασύρει τη συνολική παραγωγικότητα της οικονομίας. Για τον λόγο αυτό μελετάται στη συνέχεια η εξέλιξη της παραγωγικότητας στην περίπτωση των εμπορεύσιμων αγαθών.

Κατ' αντιστοιχία με την Υποενότητα 2.3 πραγματοποιείται η διάκριση εμπορεύσιμων αγαθών[34] τόσο με τη στενή όσο και με την ευρεία έννοια. Στο Διάγραμμα 4.2 παρουσιάζεται η εξέλιξη της απόκλισης των παραγωγικοτήτων στα υπό τη στενή έννοια εμπορεύσιμα αγαθά, όπου φαίνεται να επιβεβαιώνονται τα παραπάνω. Ειδικότερα, σε αντίθεση με την περίπτωση που εξετάζεται το σύνολο της οικονομίας (Διάγραμμα 4.1), δεν εμφανίζεται σύγκλιση μεταξύ των παραγωγικοτήτων σε καμία φάση, ούτε καν στην ακμαία περίοδο 1995-2004, καθώς η απόκλιση μεταξύ των παραγωγικοτήτων παραμένει πρακτικά σταθερή, για να πάρει την ανηφόρα μετά το 2004. Πρέπει να σημειωθεί επίσης η απότομη πτώση του 2009 εξαιτίας της κρίσης που έπληξε το παγκόσμιο χρηματοπιστωτικό σύστημα και κατ' επέκταση την οικονομική δραστηριότητα κυρίως των πιο ισχυρών οικονομιών της Ευρωζώνης. Ωστόσο, το 2010 η απόκλιση μεταξύ των παραγωγικοτήτων ξαναπήρε την ανιούσα, για να φτάσει το 2011 στο μέγιστο επίπεδο. Καταλήγοντας, από τη στιγμή που η Ελλάδα εισήλθε στην ΟΝΕ δεν κατόρθωσε να συγκλίνει στον τομέα των εμπορεύσιμων αγαθών με τις υπόλοιπες χώρες της ΟΝΕ. Αντιθέτως, από τα μέσα της δεκαετίας του 2000 η απόκλιση διευρύνεται με υψηλούς ρυθμούς, με αποτέλεσμα την απώλεια των όποιων ανταγωνιστικών πλεονεκτημάτων στο ενδοκοινοτικό εμπόριο.

Διάγραμμα 4.2: Η απόκλιση της παραγωγικότητας μεταξύ της Ελλάδας και των χωρών-μελών της ΟΝΕ στον στενό εμπορεύσιμο τομέα, 1995-2012

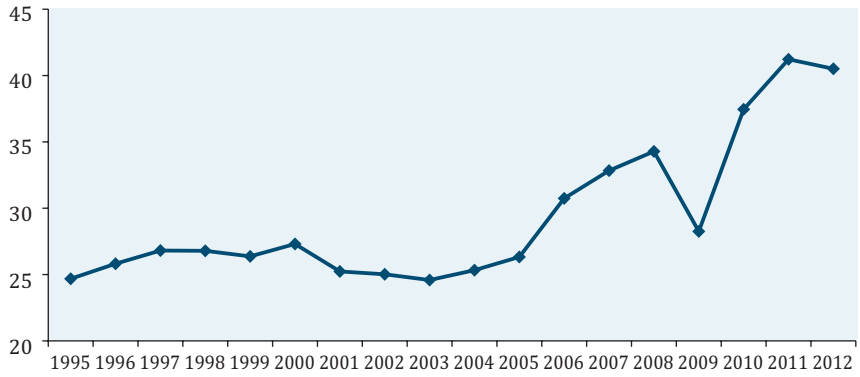

34. Θυμίζουμε από την Υποενότητα 2.3 πως τα εμπορεύσιμα αγαθά και υπηρεσίες υπό τη στενή έννοια περιλαμβάνονται στους κλάδους 1-21 του Πίνακα Π-1 και υπό την ευρεία έννοια στους κλάδους 1-21, 31-32, 36, 39-42 και 45 του ίδιου πίνακα.

Στον Πίνακα 4.1 διαπιστώσαμε πως η απόκλιση στην παραγωγικότητα μεταξύ της Ελλάδας και των υπόλοιπων χωρών-μελών της ΟΝΕ αποδίδεται κυρίως σε διαφορές στην ενδοκλαδική παραγωγικότητα (ειδικά από το 2004 και μετά) παρά σε μεταβολές στον καταμερισμό εργασίας. Όταν όμως η ανάλυσή μας επικεντρώνεται στα εμπορεύσιμα αγαθά (στενή έννοια), η εικόνα μεταβάλλεται, καθώς ο καταμερισμός εργασίας σε κλάδους με υψηλότερη παραγωγικότητα έχει μεγαλύτερο ειδικό βάρος στην απόκλιση μεταξύ των δύο παραγωγικοτήτων. Εφαρμόζοντας και σε αυτή την περίπτωση τη μέθοδο μετατόπισης μεριδίων (Σχέση 23), μπορούμε να δούμε από τον Πίνακα 4.3 πως κατά την περίοδο 1995-2004 και κατά μέσο όρο η απόκλιση στη συνολική παραγωγικότητα αποδίδεται κατά 49,33% (αντί 77,73% στη συνολική οικονομία) σε διαφορές στην ενδοκλαδική παραγωγικότητα και κατά 50,67% (αντί 22,27% στη συνολική οικονομία), σε διαφορές στον καταμερισμό εργασίας. Για την περίοδο 2005-2012, η μέση απόκλιση στην ενδοκλαδική παραγωγικότητα έχει μεγαλύτερη συμβολή καθώς εκτιμάται στο 59,68% (αντί 88,42% στη συνολική οικονομία), ενώ οι αποκλίσεις που αποδίδονται σε διαφορετικό καταμερισμό εργασίας εκτιμώνται στο 40,32% (αντί 11,52% στη συνολική οικονομία). Συ-

Πίνακας 4.3: Οι διαφορές στην παραγωγικότητα του στενού εμπορεύσιμου τομέα μέσω της μεθόδου μετατόπισης μεριδίων, 1995-2012

Έτος	Διαφορές στην ενδοκλαδική παραγωγικότητα	Διαφορές στον καταμερισμό εργασίας	Έτος	Διαφορές στην ενδοκλαδική παραγωγικότητα	Διαφορές στον καταμερισμό εργασίας
1995	45,66%	54,34%	2005	47,14%	52,86%
1996	53,91%	46,09%	2006	49,93%	50,07%
1997	54,49%	45,51%	2007	52,67%	47,33%
1998	53,90%	46,10%	2008	61,02%	38,98%
1999	49,57%	50,43%	2009	61,41%	38,59%
2000	46,32%	53,68%	2010	68,47%	31,53%
2001	46,91%	53,09%	2011	69,04%	30,96%
2002	49,18%	50,82%	2012	67,77%	32,23%
2003	41,90%	58,10%	**Μ.Ο.**	**59,68%**	**40,32%**
2004	51,49%	48,51%			
Μ.Ο.	**49,33%**	**50,67%**			

νοψίζοντας, στην περίπτωση του εμπορεύσιμου τομέα υπό τη στενή έννοια ο καταμερισμός εργασίας είναι ιδιαίτερα αρνητικός για την ελληνική οικονομία σε όλη την περίοδο 1995-2012.

Μέσω της Σχέσης (26) προσμετράμε και σε αυτή την περίπτωση το πώς συνέβαλλαν από τη μία οι μεταβολές στην ενδοκλαδική παραγωγικότητα και από την άλλη ο καταμερισμός εργασίας στη διαδικασία σύγκλισης των παραγωγικοτήτων στον τομέα που παράγει εμπορεύσιμα αγαθά υπό τη στενή έννοια. Όπως μπορούμε να δούμε στον Πίνακα 4.4, κατά την περίοδο 1995-2004 προκύπτει μια σύγκλιση στην παραγωγικότητα κατά 17,2%, που αθροιστικά το 76,77% (αντί 67,97% στη συνολική οικονομία) αποδίδεται σε βελτίωση της ενδοκλαδικής παραγωγικότητας των ελληνικών κλάδων και το 23,23% σε βελτίωση του καταμερισμού εργασίας (αντί 32,03% στη συνολική οικονομία). Αντιθέτως, όπως είδαμε στο Διάγραμμα 4.2, μετά το 2004, όταν η παραγωγικότητα αρχίζει να αποκλίνει με υψηλούς ρυθμούς σε σχέση με τις υπόλοιπες χώρες-μέλη της ΟΝΕ αγγίζοντας το 41,5%, το 87,62% οφείλεται στη διεύρυνση της απόκλισης στην ενδοκλαδική παραγωγικότητα και το υπόλοιπο 12,32% στην (περαιτέρω) επιδείνωση του καταμερισμού εργασίας. Συνολικά για την περίοδο 1995-2012, στον στενό εμπορεύσιμο τομέα η παραγωγικότητα των χωρών-μελών της ΟΝΕ διευρύνεται και αυτό αποδίδεται πρωταρχικά σε μεταβολές στην ενδοκλαδική παραγωγικότητα και δευτερευόντως στη χειροτέρευση του καταμερισμού εργασίας.

Στο σημείο αυτό πρέπει να αναλυθεί περισσότερο η διαφοροποίηση που υπάρχει στον καταμερισμό εργασίας στον στενό εμπορεύσιμο τομέα σε σχέση με τη συνολική οικονομία. Στον στενό εμπορεύσιμο τομέα το μεγαλύτερο μερίδιο παραγωγής κατέχει ο τομέας της μεταποίησης ο οποίος διαχρονικά στη χώρα

Πίνακας 4.4: Η συμβολή της ενδοκλαδικής παραγωγικότητας και του καταμερισμού εργασίας στην εξέλιξη της απόκλισης της παραγωγικότητας (στενός εμπορεύσιμος τομέας), 1995-2012

	1995-2004		2004-2012		1995-2012	
Μεταβολές στην παραγωγικότητα	-0,132	76,77%	0,364	87,68%	0,232	95,36%
Μεταβολές στον καταμερισμό εργασίας	-0,040	23,23%	0,051	12,32%	0,011	4,64%
Συνολικές μεταβολές	-0,172	100,00%	0,415	100,00%	0,244	100,00%

μας έχει υποστεί ορισμένες μεταβολές με δυσμενείς επιπτώσεις[35] και στη συνολική οικονομία. Ειδικότερα, το πρόβλημα της ελληνικής μεταποίησης δεν είναι μόνο το συνεχώς μειούμενο[36] μερίδιό της στην προστιθέμενη αξία και απασχόληση της συνολικής οικονομίας. Επίσης προβληματικό είναι και το συγκριτικά μεγαλύτερο μερίδιο παραγωγής στη μεταποίηση που έχουν οι κλάδοι χαμηλής τεχνολογίας και κατ' επέκταση χαμηλότερης παραγωγικότητας σε σχέση με τις υπόλοιπες χώρες-μέλη της ΟΝΕ (με εξαίρεση την Πορτογαλία). Τα παραπάνω μπορεί να γίνουν πιο κατανοητά από το Διάγραμμα 4.3, όπου συγκρίνεται ο βαθμός τεχνολογικού μετασχηματισμού στη μεταποίηση της Ελλάδας σε σχέση με τις χώρες-μέλη της ΟΝΕ, μέσω του μεριδίου της προστιθέμενης αξίας. Για την κατάταξη των κλάδων της μεταποίησης ανάλογα με το τεχνολογικό επίπεδο χρησιμοποιείται η κλίμακα του OECD (2011), σύμφωνα με την οποία οι κλάδοι ομαδοποιούνται σε εκείνους της χαμηλής τεχνολογίας, της μέσης προς χαμηλή τεχνολογία, της μέσης προς υψηλή τεχνολογία και της υψηλής τεχνολογίας. Εμείς με τη σειρά μας ομαδοποιούμε τους κλάδους σε δύο πιο γενικές κατηγορίες,[37] εκείνη της χαμηλής τεχνολογίας, όπου περιλαμβάνονται οι κλάδοι χαμηλής και μέσης προς χαμηλή τεχνολογία, και η κατηγορία υψηλής τεχνολογίας, όπου περιλαμβάνονται οι κλάδοι και μέσης προς υψηλή τεχνολογία και υψηλής τεχνολογίας. Ξεκινώντας από τους κλάδους υψηλής τεχνολογίας, είναι εμφανής στο Διάγραμμα 4.3 η τεχνολογική απόσταση που χωρίζει την Ελλάδα από τις υπόλοιπες χώρες-μέλη της ΟΝΕ, καθώς στις δεύτερες το μερίδιο της προστιθέμενης αξίας[38] των τεχνολογικά προηγμένων κλάδων είναι υπερδιπλάσιο σε σχέση με το αντίστοιχο της Ελλάδας. Σχετικά με την τάση του μεριδίου, παρατηρούμε πως και στην Ελλάδα και στις χώρες-μέλη της ΟΝΕ είναι αυξητική υπέρ των κλάδων υψηλής τεχνολογίας. Ωστόσο, η αυξητική τάση είναι πιο έντονη στις χώρες-μέλη της ΟΝΕ, γεγονός που αναδεικνύει πως ο καταμερισμός εργασίας είναι συγκριτικά

35. Οι Ρομπόλη κ.ά. (2010), χρησιμοποιώντας πίνακες εισροών-εκροών για τα έτη 1994, 2000 και 2005, δείχνουν πως η υψηλή εξάρτηση από τις εισαγόμενες ενδιάμεσες εισροές, ειδικά την περίοδο μεταξύ 2000 και 2005, συμπιέζει σημαντικά τα πολλαπλασιαστικά αποτελέσματα της εγχώριας παραγωγής.

36. Βλ. Αργείτης και Νικολαΐδη (2014: 21).

37. Στον Πίνακα Π-1 οι κλάδοι της μεταποίησης που κατατάσσονται στη χαμηλή τεχνολογία είναι οι 5-10, 13-16 και 21. Οι αντίστοιχοι κλάδοι υψηλής τεχνολογίας είναι οι 11-12 και 17-20.

38. Αντίστοιχα είναι και τα μερίδια της απασχόλησης.

πιο ευνοϊκός στις χώρες αυτές, χωρίς να παραβλέπουμε και την ανομοιογένεια που υπάρχει στο εσωτερικό τους. Όσον αφορά τους κλάδους χαμηλής τεχνολογίας, ισχύει το αντίστροφο, δηλαδή πτώση του μεριδίου της προστιθέμενης αξίας στο σύνολο της μεταποίησης, η οποία είναι πιο απότομη στις χώρες-μέλη της ΟΝΕ σε σχέση με την Ελλάδα.

Απομένει τέλος να συγκριθεί η παραγωγικότητα και στην περίπτωση των εμπορεύσιμων κλάδων υπό την ευρεία έννοια. Στο Διάγραμμα 4.4 εμφανίζεται η εξέλιξη των αποκλίσεων στην παραγωγικότητα μεταξύ της Ελλάδας και των

Διάγραμμα 4.3: Μερίδιο της προστιθέμενης αξίας των κλάδων της μεταποίησης σε σχέση με το τεχνολογικό επίπεδο, 1995-2012

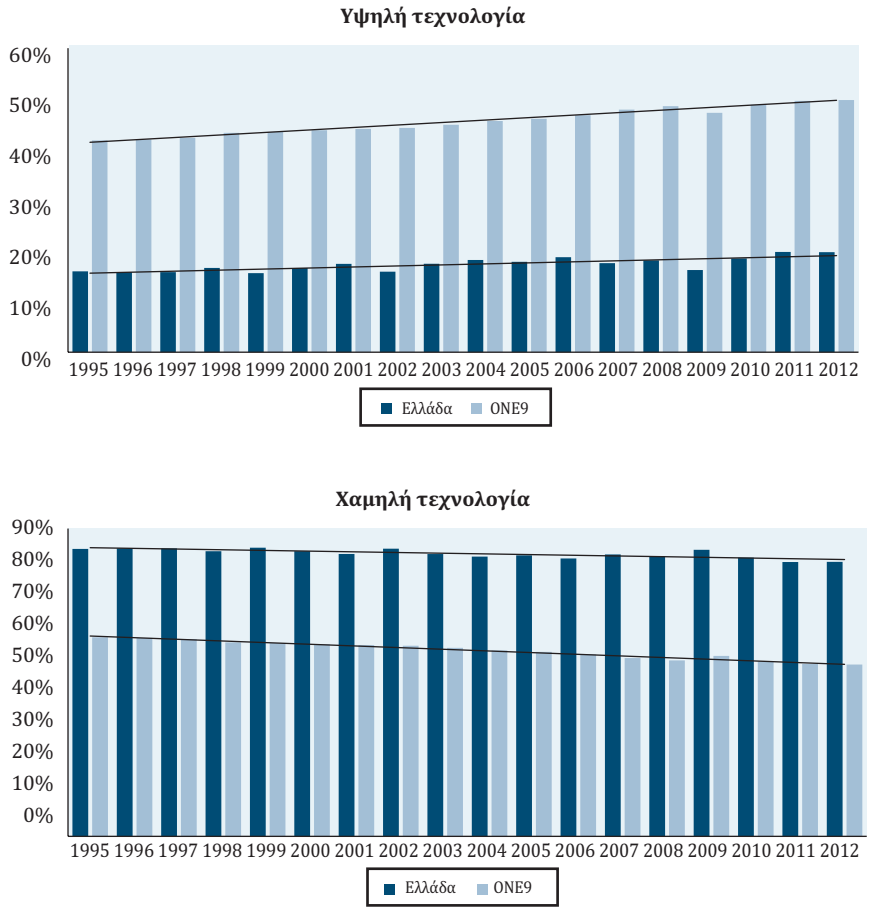

υπόλοιπων χωρών-μελών της ΟΝΕ, όπου οι επιδόσεις, τουλάχιστον για το πρώτο μισό της περιόδου 1995-2012, είναι καλύτερες σε σχέση με τον στενό εμπορεύσιμο τομέα. Ειδικότερα, από τις αρχές της δεκαετίας του 2000 μέχρι το 2004 εμφανίζονται υψηλοί ρυθμοί σύγκλισης των παραγωγικοτήτων και αυτό αποδίδεται κυρίως στη συμπερίληψη των κλάδων «πλωτές μεταφορές» και «ασφάλιση» στα εμπορεύσιμα αγαθά, καθώς κατά την περίοδο αυτή εμφανίζουν υψηλούς ρυθμούς σύγκλισης. Ωστόσο, και σε αυτή την περίπτωση η διαδικασία σύγκλισης διακόπτεται στα μέσα της δεκαετίας του 2000, ενώ το 2011 εμφανίζει το μέγιστο επίπεδο απόκλισης.

Διάγραμμα 4.4: Η απόκλιση της παραγωγικότητας μεταξύ της Ελλάδας και των χωρών-μελών της ΟΝΕ στην περίπτωση του ευρέος εμπορεύσιμου τομέα, 1995-2012

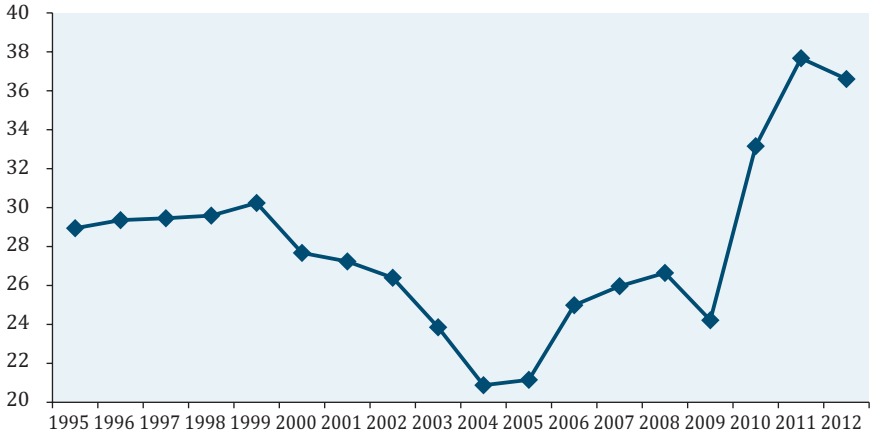

Διερευνώντας στη συνέχεια τα αίτια της απόκλισης των παραγωγικοτήτων στον ευρύ τομέα εμπορεύσιμο τομέα, δεν προκύπτουν σημαντικές διαφοροποιήσεις σε σχέση με τον στενό εμπορεύσιμο τομέα (Πίνακας 4.3). Όπως μπορούμε να δούμε από τον Πίνακα 4.5, και εδώ οι διαφορές στον καταμερισμό εργασίας έχουν ιδιαίτερη συμβολή στην απόκλιση της παραγωγικότητας καθώς έως το 2004 εκτιμώνται κατά μέσο όρο στο 50,87%, ενώ μετά το 2004 περιορίζονται στο 37,51%. Όσον αφορά την ενδοκλαδική παραγωγικότητα, την περίοδο 1995-2004 συμβάλλουν κατά 49,13% στην απόκλιση της συνολικής παραγωγικότητας και την περίοδο 2005-2012 συμβάλλουν κατά 62,49%.

Πίνακας 4.5: Οι διαφορές στην παραγωγικότητα των εμπορεύσιμων κλάδων (ευρεία έννοια) μέσω της μεθόδου μετατόπισης μεριδίων, 1995-2012

Έτος	Διαφορές στην ενδοκλαδική παραγωγικότητα	Διαφορές στον καταμερισμό εργασίας	Έτος	Διαφορές στην ενδοκλαδική παραγωγικότητα	Διαφορές στον καταμερισμό εργασίας
1995	45,89%	54,11%	2005	48,07%	51,93%
1996	48,55%	51,45%	2006	51,36%	48,64%
1997	51,69%	48,31%	2007	55,89%	44,11%
1998	52,62%	47,38%	2008	66,34%	33,66%
1999	51,65%	48,35%	2009	64,10%	35,90%
2000	46,84%	53,16%	2010	70,00%	30,00%
2001	49,43%	50,57%	2011	72,33%	27,67%
2002	46,41%	53,59%	2012	71,82%	28,18%
2003	45,44%	54,56%	**Μ.Ο.**	**62,49%**	**37,51%**
2004	52,81%	47,19%			
Μ.Ο.	**49,13%**	**50,87%**			

Τέλος, στον Πίνακα 4.6 παρουσιάζεται η συμβολή της ενδοκλαδικής παραγωγικότητας και του καταμερισμού εργασίας στη διαδικασία σύγκλισης της παραγωγικότητας στον ευρύ εμπορεύσιμο τομέα. Στον πίνακα επιβεβαιώνεται για την περίοδο 1995-2004 ο υψηλός ρυθμός σύγκλισης, που υπερβαίνει ακόμη και εκείνον της συνολικής οικονομίας (Πίνακας 4.2). Η σύγκλιση αυτή αποδίδεται κατά 55,88% στη βελτίωση της ενδοκλαδικής παραγωγικότητας σε σχέση με εκείνη των υπόλοιπων χωρών-μελών της ΟΝΕ και κατά 44,12% στη βελτίωση του καταμερισμού εργασίας. Από το 2004 και μετά, οπότε και αρχίζει να διευρύνεται η απόκλιση των παραγωγικοτήτων, αυτή αποδίδεται αποκλειστικά στη μείωση της ενδοκλαδικής παραγωγικότητας καθώς ο καταμερισμός της εργασίας εξακολουθεί να εξελίσσεται ευνοϊκά για τον εμπορεύσιμο τομέα, όταν αυτός προσδιορίζεται υπό την ευρεία έννοια. Συνολικά για την περίοδο 1995-2012, παρουσιάζεται μια ελαφρά σύγκλιση, που αποδίδεται αποκλειστικά στη βελτίωση του καταμερισμού εργασίας, καθώς από την άλλη η ενδοκλαδική παραγωγικότητα επιδεινώθηκε σε σχέση με τις υπόλοιπες χώρες-μέλη της ΟΝΕ. Αξίζει να σημειωθεί πως η μεταβολή στη συνολική απόκλιση της παραγωγικότητας στον τομέα των εμπορεύσιμων αγαθών υπό την ευρεία έννοια είναι αντίστοιχη με εκείνη της συνολικής οικονομίας (-5,2%).

Πίνακας 4.6: Η συμβολή της ενδοκλαδικής παραγωγικότητας και του καταμερισμού εργασίας στην εξέλιξη της απόκλισης της παραγωγικότητας (ευρύς εμπορεύσιμος τομέας), 1995-2012

	1995-2004		2004-2012		1995-2012	
Μεταβολές στην παραγωγικότητα	-0,202	55,88%	0,346	112,61%	0,143	-259,73%
Μεταβολές στον καταμερισμό εργασίας	-0,160	44,12%	-0,039	-12,61%	-0,198	359,73%
Συνολικές μεταβολές	-0,362	100,00%	0,307	100,00%	-0,055	100,00%

4.3 Το συνολικό μοναδιαίο κόστος εργασίας στην Ελλάδα και στην Ευρωζώνη

Στην Υποενότητα 2.2 αναφέραμε πως μία από τις βασικές επιδιώξεις του πρώτου και περισσότερο του δεύτερου ΠΟΠ υπήρξε η μείωση του ΜΚΕ που θα καθιστούσε την ελληνική οικονομία πιο ανταγωνιστική ενώ ταυτόχρονα θα αποτελούσε πόλο έλξης νέων επενδύσεων. Επιπλέον, αναπτύχθηκαν συνοπτικά και ορισμένα επιχειρήματα που αντικρούουν τους συγκεκριμένους ισχυρισμούς παραθέτοντας ταυτόχρονα και ορισμένα στατιστικά στοιχεία τα οποία υποδεικνύουν πως η ελληνική οικονομία βαδίζει προς την αντίθετη κατεύθυνση. Παρόλο λοιπόν που το ΜΚΕ αποτελεί μόνο μία πλευρά της ανταγωνιστικότητας καθώς δεν λαμβάνει υπόψη την επίσης σημαντική ποιοτική/διαρθρωτική της διάσταση, στην ενότητα αυτή προχωράμε στη σύγκριση του ΜΚΕ στην Ελλάδα σε σχέση με τις υπόλοιπες χώρες-μέλη της ΟΝΕ, για να εξακριβώσουμε εάν πράγματι το ΜΚΕ ήταν τόσο υψηλό που να δικαιολογεί την ολοκληρωτική αποδόμηση των εργασιακών σχέσεων στη χώρα μας. Στο Διάγραμμα 4.5 παρουσιάζεται η εξέλιξη του λόγου του ελληνικού ΜΚΕ προς εκείνο των χωρών-μελών της ΟΝΕ. Το 1995, που ξεκινούν οι εκτιμήσεις, το ΜΚΕ στην Ελλάδα βρίσκεται συγκριτικά στο χαμηλότερο επίπεδο της συνολικής περιόδου και ανέρχεται μόλις στο 65% του ΜΚΕ των υπόλοιπων χωρών της ΟΝΕ. Έκτοτε, το ΜΚΕ της χώρας παρουσιάζει αυξητική τάση, για να φτάσει το 2005 στο μέγιστο επίπεδο. Το 2006 αποκλιμακώνεται από την απότομη αύξηση της προηγούμενης χρονιάς, ενώ μέχρι το 2009 το ΜΚΕ αυξάνεται, σε επίπεδα όμως σαφώς χαμηλότερα σε σχέση με την κορυφή του 2005. Κατά το έτος 2010, οπότε ψηφίζεται και αρχίζει να εφαρμόζεται το πρώτο ΠΟΠ, το ΜΚΕ παρουσιάζει ξανά απότομη αύξηση, η οποία συνεχίζεται και το επόμενο

έτος προσεγγίζοντας μια νέα κορυφή, για να μειωθεί τελικά το 2012. Κάνοντας μια συνολική αποτίμηση του κόστους εργασίας στην Ελλάδα, προκύπτει πως σε όλη την περίοδο 1995-2012 ο λόγος των δύο ΜΚΕ δεν υπερέβη σε καμία χρονιά τη μονάδα, δηλαδή το κόστος εργασίας στη χώρα μας δεν ξεπέρασε ποτέ εκείνο των υπόλοιπων χωρών-μελών που συγκρότησαν το 2002 την ΟΝΕ. Επιπλέον, το 2009 το ΜΚΕ βρισκόταν συγκριτικά κάτω από το 90% και συνεπώς δεν δικαιολογούνταν μια τόσο βίαιη μεταβολή στους μισθούς των εργαζομένων. Τέλος, όπως και στην περίπτωση της παραγωγικότητας, χρησιμοποιούμε τομεακά στοιχεία από την Eurostat ώστε να επεκτείνουμε τις εκτιμήσεις και στα έτη 2013-2014. Όπως μπορούμε να δούμε και στο διάγραμμα, το ΜΚΕ μειώνεται σημαντικά, κάτι που αποδίδεται αποκλειστικά στη μείωση του ονομαστικού μισθού καθώς η παραγωγικότητα την ίδια περίοδο εμφανίζει κάμψη (Διάγραμμα 4.1).

Διάγραμμα 4.5: Η εξέλιξη του λόγου του ΜΚΕ στην Ελλάδα προς τις χώρες-μέλη της ΟΝΕ, 1995-2014

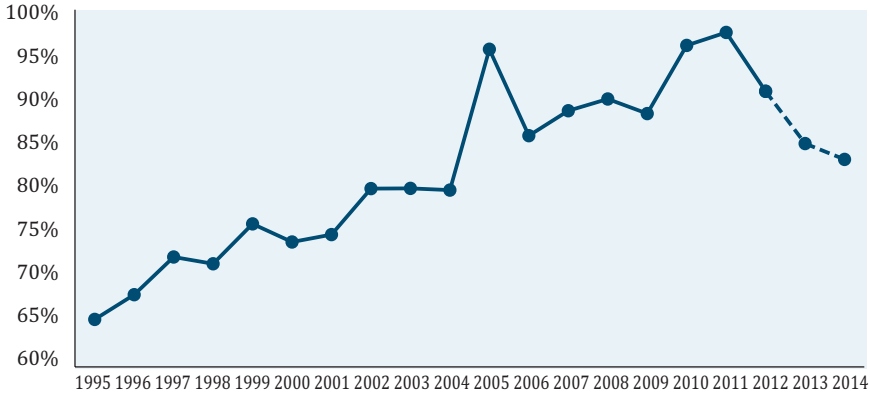

Οπως αναφέρθηκε και σε προηγούμενες ενότητες, η συζήτηση που πραγματοποιείται σχετικά με τη μείωση του ΜΚΕ στην Ελλάδα επικεντρώνεται κυρίως στη μείωση των ονομαστικών μισθών, ενώ παρακάμπτεται το ζήτημα της παραγωγικότητας, που επίσης καθορίζει το ύψος του ΜΚΕ. Μέσω της επόμενης σχέσης εκτιμάται ο βαθμός στον οποίο η σύγκλιση του ελληνικού ΜΚΕ σε σχέση με των υπόλοιπων χωρών-μελών της ΟΝΕ αποδίδεται ευθέως σε διαφορές στη μετα-

βολή του μοναδιαίου ονομαστικού μισθού ($\Delta \ln w_t^{ONE} - \Delta \ln w_t^{E\Lambda}$) και αντιστρόφως σε διαφορές στη μεταβολή της παραγωγικότητας [-($\Delta \ln y_t^{ONE} - \Delta \ln y_t^{E\Lambda}$)]:

$$\Delta \ln MKE_t^{ONE} - \Delta \ln MKE_t^{E\Lambda} = \Delta \ln w_t^{ONE} - \Delta \ln w_t^{E\Lambda} - (\Delta \ln y_t^{ONE} - \Delta \ln y_t^{E\Lambda}) \quad (27)$$

Όπως μπορούμε να δούμε από τον Πίνακα 4.7, κατά την περίοδο 1995-2004 ο ρυθμός μεγέθυνσης του ΜΚΕ στην Ελλάδα ήταν μεγαλύτερος σωρευτικά κατά 20% λόγω της αύξησης των ονομαστικών μισθών κατά 44,7%, ενώ η σχετική αύξηση της παραγωγικότητας στην Ελλάδα αντιστάθμισε μερικώς τη θετική επίδραση των ονομαστικών μισθών στο ΜΚΕ. Η άνοδος του ΜΚΕ συνεχίστηκε και μετά το 2004, όμως αυτή δεν αποδίδεται στις υπερβολικές μισθολογικές αυξήσεις, καθώς αυτές μειώνονται σωρευτικά κατά 18,8%. Αντιθέτως, η απόκλιση αποδίδεται περισσότερο στη μείωση της παραγωγικότητας, που σωρευτικά εκτιμήθηκε στο 23%. Συνοψίζοντας για όλη την περίοδο 1995-2014, η σύγκλιση του ΜΚΕ στην Ελλάδα σε σχέση με τις υπόλοιπες χώρες-μέλη της ΟΝΕ αποδίδεται κατά βάση στην αύξηση του ονομαστικού μισθού, ενώ η άνοδος της παραγωγικότητας αντιστάθμισε ελάχιστα την αυξητική επίδραση των ονομαστικών μισθών στο ΜΚΕ. Ωστόσο, επισημαίνουμε ξανά πως το ΜΚΕ στην Ελλάδα δεν ξεπέρασε σε καμία περίπτωση το αντίστοιχο των υπόλοιπων χωρών-μελών της ΟΝΕ.

Πίνακας 4.7: Αναλογία μισθών και παραγωγικότητας στη μεταβολή του ΜΚΕ, 1995-2014

	1995-2004	2004-2014	1995-2014
Διαφορά στη μεταβολή μισθών	0,447	-0,188	0,259
Διαφορά στη μεταβολή της παραγωγικότητας	-0,247	0,230	-0,017
Διαφορά στη μεταβολή του ΜΚΕ	0,200	0,042	0,242

4.4 Το μοναδιαίο κόστος εργασίας στον τομέα εμπορεύσιμων αγαθών της Ελλάδας και της Ευρωζώνης

Προηγουμένως παρουσιάσαμε την εξέλιξη του ΜΚΕ στην Ελλάδα σε σχέση με τις υπόλοιπες χώρες-μέλη της ΟΝΕ. Ωστόσο, αυτό που έχει σημασία στο διεθνές

εμπόριο δεν είναι τόσο το ΜΚΕ[39] όλων των παραγόμενων αγαθών και υπηρεσιών αλλά εκείνων που αποτελούν αντικείμενο ανταλλαγής μεταξύ των χωρών. Για τον λόγο αυτό η ανάλυσή μας στη συνέχεια επικεντρώνεται στη σύγκριση του ΜΚΕ στην Ελλάδα σε σχέση με τις υπόλοιπες χώρες-μέλη της ΟΝΕ στον τομέα εμπορεύσιμων αγαθών και υπηρεσιών. Στο Διάγραμμα 4.6 παρουσιάζεται ο λόγος του ελληνικού ΜΚΕ προς εκείνον των χωρών-μελών της ΟΝΕ του στενού εμπορεύσιμου τομέα σε αντιπαραβολή με το σύνολο της οικονομίας που συναντήσαμε και στο Διάγραμμα 4.5. Συγκρίνοντας την εξέλιξη των δύο ΜΚΕ, προκύπτει πως μέχρι το 2004 οι δύο μεταβλητές δεν εμφανίζουν μεταξύ τους αξιοσημείωτες αποκλίσεις ενώ και τα δύο ΜΚΕ παραμένουν σε ασφαλή επίπεδα, σαφώς χαμηλότερα από εκείνα των υπόλοιπων χωρών-μελών της ΟΝΕ. Από το 2004 και μετά η παραπάνω εικόνα αντιστρέφεται καθώς το ΜΚΕ του στενού εμπορεύσιμου τομέα αυξάνεται υπέρμετρα, υπερβαίνοντας κατά 60% το ΜΚΕ των χωρών-μελών της ΟΝΕ. Την ίδια στιγμή το ΜΚΕ στο σύνολο της οικονομίας παρουσιάζει επίσης μια απότομη αύξηση, η οποία όμως είναι εμφανώς αναντίστοιχη με τον εμπορεύσιμο τομέα και δεν υπερβαίνει το επίπεδο των χωρών-μελών της ΟΝΕ. Τα επόμενα έτη το ΜΚΕ στον στενό εμπορεύσιμο τομέα αρχίζει να αποκλιμακώνεται συγκλίνοντας με τον αντίστοιχο της συνολικής οικονομίας, όμως εξακολουθεί να παραμένει σε επίπεδα μεγαλύτερα από εκείνα των υπόλοιπων χωρών-μελών της ΟΝΕ.

Διάγραμμα 4.6: Η εξέλιξη του λόγου του ΜΚΕ του στενού εμπορεύσιμου τομέα στην Ελλάδα προς τις χώρες-μέλη της ΟΝΕ, 1995-2012

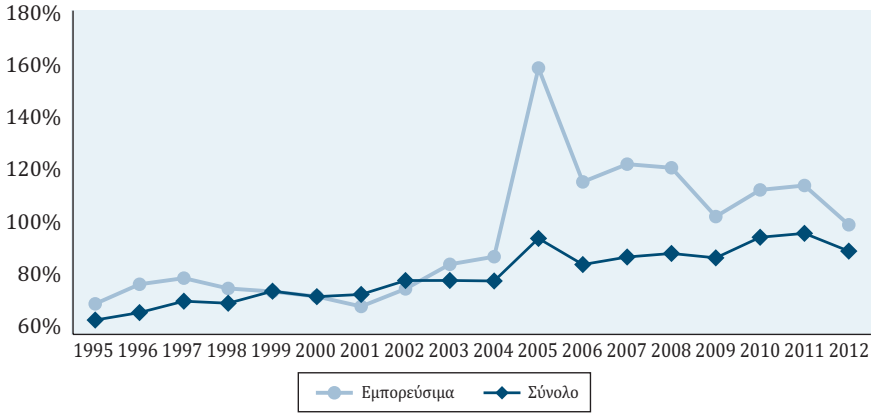

39. Αυτό δεν σημαίνει πως δεν υπάρχει συσχέτιση μεταξύ του ΜΚΕ των δύο τομέων μέσω της επίδρασης «Balassa – Samuelson» (βλ. επίσης Υποενότητα 2.3).

Από τα παραπάνω λοιπόν προκύπτει πως από τα μέσα της δεκαετίας του 2000 οι ελληνικοί εμπορεύσιμοι κλάδοι αρχίζουν να γίνονται κοστολογικά λιγότερο ανταγωνιστικοί και αυτό ασφαλώς έχει αρνητικές συνέπειες στην ανταγωνιστικότητα της ελληνικής οικονομίας. Όπως αναφέραμε και στην Υποενότητα 4.3, η ανταγωνιστικότητα κόστους εξαρτάται εξίσου από δύο παράγοντες: ο ένας είναι η παραγωγικότητα της εργασίας και ο άλλος το επίπεδο του μοναδιαίου ονομαστικού μισθού. Για να διαπιστώσουμε ποιος από τους δύο παράγοντες επέδρασε περισσότερο στην υποβάθμιση της ανταγωνιστικότητας κόστους της ελληνικής οικονομίας, χρησιμοποιούμε και σε αυτή την περίπτωση τη Σχέση (27) και τα αποτελέσματα παρουσιάζονται στον Πίνακα 4.8. Ειδικότερα, κατά την περίοδο 1995-2004 ο ρυθμός αύξησης του ΜΚΕ στην Ελλάδα σε σχέση με τις υπόλοιπες χώρες-μέλη της ΟΝΕ σωρευτικά εκτιμάται στο 21,9%. Η αύξηση αυτή αποδίδεται με τη σειρά της στην αύξηση του μέσου ονομαστικού μισθού κατά 39,3%, ενώ η σχετικά μεγαλύτερη αύξηση της παραγωγικότητας στην Ελλάδα σε σχέση με τις χώρες-μέλη της ΟΝΕ κατά 17,3% αντιστάθμισε την αυξητική επίδραση του ονομαστικού μισθού στο μοναδιαίο κόστος εργασίας. Η εικόνα αυτή αντιστρέφεται την περίοδο 2004-2012 καθώς η αύξηση του ΜΚΕ σωρευτικά κατά 12,5% αποδίδεται αποκλειστικά στην κάμψη της παραγωγικότητας του στενού εμπορεύσιμου τομέα στην Ελλάδα κατά 41,5%, αφού ο μέσος ονομαστικός μισθός παρουσιάζει σημαντική αποκλιμάκωση της τάξεως του 29%. Συνεπώς, η επιδείνωση της ανταγωνιστικότητας κόστους της ελληνικής οικονομίας μετά το 2004 θα πρέπει να αποδοθεί πρώτα στην κάμψη της παραγωγικότητας στον στενό εμπορεύσιμο τομέα και δευτερευόντως στις μισθολογικές αυξήσεις. Πράγματι, συνοψίζοντας για όλη την περίοδο 1995-2012, η αύξηση του ΜΚΕ στην Ελλάδα οφείλεται κατά 70% στην κάμψη της παραγωγικότητας και κατά 30% στην αύξηση του μέσου ονομαστικού μισθού.

Πίνακας 4.8: Αναλογία μισθών και παραγωγικότητας στη μεταβολή του ΜΚΕ στον στενό εμπορεύσιμο τομέα, 1995-2012

	1995-2004	2004-2014	1995-2014
Διαφορά στη μεταβολή μισθών	0,393	-0,290	0,103
Διαφορά στη μεταβολή της παραγωγικότητας	-0,173	0,415	0,241
Διαφορά στη μεταβολή του ΜΚΕ	0,219	0,125	0,344

Στο Διάγραμμα 4.7 παρουσιάζεται ο λόγος του ελληνικού ΜΚΕ προς εκείνον των χωρών-μελών της ΟΝΕ, του ευρέος εμπορεύσιμου τομέα, σε αντιπαραβολή με το σύνολο της οικονομίας. Και σε αυτή την περίπτωση προκύπτει πως μέχρι το 2004 οι δύο λόγοι δεν παρουσιάζουν αξιόλογες αποκλίσεις μεταξύ τους, ενώ αμφότεροι παραμένουν σε επίπεδα κάτω από το 80% του αντίστοιχου ΜΚΕ των χωρών-μελών της ΟΝΕ. Στη συνέχεια, όπως και στην περίπτωση του στενού εμπορεύσιμου τομέα, το ΜΚΕ αυξάνεται απότομα το 2005 σε επίπεδα άνω του 100%, για να αποκλιμακωθεί τα επόμενα χρόνια σε επίπεδα χαμηλότερα του μέσου ΜΚΕ των χωρών-μελών της ΟΝΕ, ενώ τα τελευταία χρόνια το ΜΚΕ του ευρέος εμπορεύσιμου τομέα ταυτίζεται με εκείνο της συνολικής οικονομίας.

Διάγραμμα 4.7: Η εξέλιξη του λόγου του ΜΚΕ του ευρέος εμπορεύσιμου τομέα στην Ελλάδα προς τις χώρες-μέλη της ΟΝΕ, 1995-2012

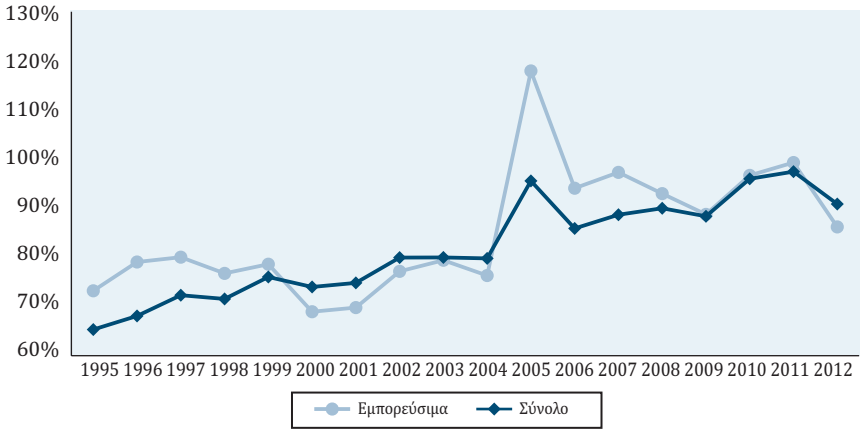

Σύμφωνα με τον Πίνακα 4.9, κατά την περίοδο 1995-2004 ο μέσος ονομαστικός μισθός στον ευρύ εμπορεύσιμο τομέα αυξάνεται σωρευτικά κατά 40,3%, ο οποίος όμως αντισταθμίζεται σχεδόν εξολοκλήρου από την αύξηση στην παραγωγικότητα κατά 36,2%. Το αποτέλεσμα ήταν μια περιορισμένη άνοδος στο ΜΚΕ της Ελλάδας σε σχέση με τις υπόλοιπες χώρες-μέλη της ΟΝΕ κατά 4,2%. Από το 2004 και μετά ο μέσος ονομαστικός μισθός εμφανίζει αξιοσημείωτη πτώση της τάξεως του 18,4%, χωρίς όμως και σε αυτή την περίπτωση η ελληνική οικονομία να γίνεται πιο ανταγωνιστική, επειδή ταυτόχρονα η παραγωγικότητα πέφτει

κατά 30,6%, με αποτέλεσμα το ΜΚΕ του ευρέος εμπορεύσιμου τομέα να αυξάνεται την περίοδο 2004-2012 κατά 12,2%. Συνολικά την περίοδο 1995-2012, το ΜΚΕ στον ευρύ εμπορεύσιμο τομέα αυξάνεται κατά 16,3% και αυτό αποδίδεται αποκλειστικά στην κάμψη της παραγωγικότητας κατά 21,9%, καθώς για την ίδια περίοδο ο μέσος ονομαστικός μισθός μειώθηκε κατά 5,6%.

Πίνακας 4.9: Αναλογία μισθών και παραγωγικότητας στη μεταβολή του ΜΚΕ στον ευρύ εμπορεύσιμο τομέα, 1995-2012

	1995-2004	2004-2014	1995-2014
Διαφορά στη μεταβολή μισθών	0,403	-0,184	0,219
Διαφορά στη μεταβολή της παραγωγικότητας	-0,362	0,306	-0,056
Διαφορά στη μεταβολή του ΜΚΕ	0,042	0,122	0,163

Στη συνέχεια προχωράμε στη διερεύνηση των κλάδων του ευρέος εμπορεύσιμου τομέα που είναι κοστολογικά πιο ανταγωνιστικοί σε σχέση με τις υπόλοιπες χώρες-μέλη της ΟΝΕ. Αναδιατάσσοντας το λόγο του ΜΚΕ της Ελλάδας προς εκείνον των χωρών-μελών της ΟΝΕ, αυτός μπορεί να γραφτεί ως εξής:

$$\frac{MKE_{EL}}{MKE_{ONE}} = \frac{w_{EL}}{w_{ONE}} \frac{y_{ONE}}{y_{EL}} \qquad (28)$$

Στη Σχέση (28) είναι εμφανές ότι η αναλογία του ΜΚΕ στην Ελλάδα σε σχέση με το αντίστοιχο των χωρών-μελών της ΟΝΕ εξαρτάται θετικά (αρνητικά) από τον μέσο ονομαστικό μισθό της Ελλάδας (χωρών-μελών της ΟΝΕ) και αρνητικά (θετικά) από το επίπεδο της παραγωγικότητας στην Ελλάδα (χώρες-μέλη της ΟΝΕ). Στον Πίνακα 4.10 παρουσιάζονται κατά μέσο όρο[40] οι δέκα πιο ανταγωνιστικοί κλάδοι της ελληνικής οικονομίας για τις περιόδους 1995-2004 και 2004-2012. Ξεκινώντας από την πρώτη περίοδο, προκύπτει πως η ανταγωνιστικότητα των κλάδων με αύξοντα αριθμό 1-3 και 5-7 αποδίδεται σε ένα συνδυασμό χαμηλότερου συγκριτικά μισθού και υψηλότερης παραγωγικότητας. Η ανταγωνιστικότητα των υπόλοιπων τεσσάρων κλάδων οφείλεται αποκλειστικά στον συ-

40. Στην περίπτωση αυτή χρησιμοποιείται ο γεωμετρικός μέσος όρος.

Πίνακας 4.10: Οι δέκα πιο ανταγωνιστικοί κλάδοι της ελληνικής οικονομίας, 1995-2012

1995-2004					2004-2012				
α.α.	**Κλάδοι**	**$w_{ΕΛ}/w_{ΟΝΕ}$**	**$y_{ΟΝΕ}/y_{ΕΛ}$**	**Σχετικό ΜΚΕ**	**α.α.**	**Κλάδοι**	**$w_{ΕΛ}/w_{ΟΝΕ}$**	**$y_{ΟΝΕ}/y_{ΕΛ}$**	**Σχετικό ΜΚΕ**
1	Επιστημονική έρευνα και ανάπτυξη	0,534	0,516	0,276	1	Πλωτές μεταφορές	0,659	0,476	0,313
2	Παραγωγή ηλεκτρονικών υπολογιστών, ηλεκτρονικών και οπτικών προϊόντων	0,477	0,679	0,324	2	Αεροπορικές μεταφορές	0,562	0,903	0,508
3	Παραγωγή ηλεκτρολογικού εξοπλισμού	0,506	0,656	0,332	3	Παραγωγή ηλεκτρολογικού εξοπλισμού	0,571	1,033	0,590
4	Αεροπορικές μεταφορές	0,130	2,868	0,374	4	Αλιεία και υδατοκαλλιέργεια	0,531	1,174	0,624
5	Εκδοτικές δραστηριότητες	0,658	0,577	0,379	5	Παραγωγή βασικών μετάλλων	0,700	0,897	0,628
6	Πλωτές μεταφορές	0,550	0,947	0,521	6	Εκδοτικές δραστηριότητες	0,728	1,056	0,768
7	Παραγωγή τροφίμων, ποτών και ειδών καπνού	0,642	0,899	0,577	7	Παραγωγή οπτάνθρακα και προϊόντων διύλισης πετρελαίου	0,766	1,019	0,780
8	Δραστηριότητες προγραμματισμού ηλεκτρονικών υπολογιστών, παροχής συμβουλών και συναφείς δραστηριότητες	0,395	1,508	0,596	8	Παραγωγή ηλεκτρονικών υπολογιστών, ηλεκτρονικών και οπτικών προϊόντων	0,501	1,676	0,840
9	Παραγωγή προϊόντων από ελαστικό (καουτσούκ) και πλαστικές ύλες	0,600	1,061	0,636	9	Δραστηριότητες συναφείς προς τις χρηματοπιστωτικές υπηρεσίες και τις ασφαλιστικές δραστηριότητες	0,459	1,883	0,865
10	Χαρτοποιία και κατασκευή χάρτινων προϊόντων	0,489	1,349	0,660	10	Ασφαλιστικά, αντασφαλιστικά και συνταξιοδοτικά ταμεία, εκτός από την υποχρεωτική κοινωνική ασφάλιση	0,839	1,032	0,865

γκριτικά χαμηλότερο μισθό, ενώ τέλος δεν εντοπίζεται κανένας κλάδος που η ανταγωνιστικότητά του να αποδίδεται αποκλειστικά στην ανώτερη παραγωγικότητα. Όσον αφορά την περίοδο 2004-2012, παρατηρούμε πως μόνο οι δύο πρώτοι κλάδοι βασίζουν το ανταγωνιστικό τους πλεονέκτημα σε ένα συνδυασμό χαμηλότερου ονομαστικού μισθού και υψηλότερης παραγωγικότητας. Οι υπόλοιποι οκτώ κλάδοι (από τέσσερις την περίοδο 1995-2004) βασίζουν το κοστολογικό τους πλεονέκτημα αποκλειστικά στους χαμηλότερους μισθούς. Οι μεταβολές αυτές φανερώνουν τη σημαντική υποβάθμιση που έχει υποστεί η ελληνική οικονομία μετά την είσοδό της στην ΟΝΕ, καθώς αποκτά όλο και εντονότερα τα χαρακτηριστικά αναπτυσσόμενων χωρών, όπως ο συνδυασμός χαμηλής τεχνολογικής ανάπτυξης και συμπίεσης των ονομαστικών μισθών στα όρια της επιβίωσης. Και όλα αυτά έχοντας απολέσει τα όποια εργαλεία άσκησης, έστω και μερικής, αυτόνομης οικονομικής πολιτικής. Με λίγα λόγια, η ελληνική οικονομία παίζει στο διεθνές (εμπορικό) παίγνιο έχοντας χάσει τα όποια δυνατά της χαρτιά.

Επιπλέον, να σημειωθεί πως υπάρχουν και πέντε κλάδοι που παραμένουν στην πρώτη δεκάδα και στις δύο περιόδους και αυτοί είναι οι εξής:

- Πλωτές μεταφορές.
- Αεροπορικές μεταφορές.
- Παραγωγή ηλεκτρολογικού εξοπλισμού.
- Εκδοτικές δραστηριότητες.
- Παραγωγή ηλεκτρονικών υπολογιστών, ηλεκτρονικών και οπτικών προϊόντων.

Η διατήρηση των παραπάνω κλάδων στην πρώτη δεκάδα καθ' όλη την περίοδο 1995-2012 υποδεικνύει πως οι κλάδοι αυτοί έχουν αποκτήσει σταθερά κοστολογικά πλεονεκτήματα που τους καθιστούν πιο ανταγωνιστικούς απέναντι στις υπόλοιπες χώρες-μέλη της ΟΝΕ. Ωστόσο, πρέπει να επισημανθεί πως η ανταγωνιστικότητα αναδεικνύεται κυρίως από την πλευρά του κόστους χωρίς να υπεισέρχεται στην ανάλυσή μας και η ποιοτική/διαρθρωτική της πλευρά, που είναι εξίσου σημαντική.

Η ενότητα ολοκληρώνεται με την παρουσίαση στον Πίνακα 4.11 των δέκα πιο ανταγωνιστικών κλάδων των χωρών-μελών της ΟΝΕ απέναντι στην ελληνική οικονομία. Ξεκινώντας από την περίοδο 1995-2004, προκύπτει ότι στους οκτώ από τους δέκα κλάδους όπου το σχετικό ΜΚΕ είναι μικρότερο της μονάδας

η ανταγωνιστικότητα καθορίζεται αποκλειστικά από το υψηλότερο επίπεδο παραγωγικότητας, καθώς ο μέσος ονομαστικός μισθός είναι μεγαλύτερος από τον αντίστοιχο της Ελλάδας. Το ίδιο ισχύει και για την περίοδο 2004-2012, κατά την οποία ο μέσος ονομαστικός μισθός σε όλους τους κλάδους είναι υψηλότερος από τον αντίστοιχο των Ελλήνων εργαζομένων. Συνεπώς, οι χώρες-μέλη της ΟΝΕ κατόρθωσαν διαχρονικά να διατηρήσουν την ανταγωνιστικότητά τους χωρίς να προχωρήσουν σε συμπίεση των μισθών, τουλάχιστον στο βαθμό που έγινε στη χώρα μας. Επιπλέον, θα πρέπει να επισημάνουμε πως οι υψηλότεροι μισθοί στις χώρες αυτές τροφοδοτούν τη ζήτηση, που με τη σειρά της και μέσω των πολλαπλασιαστών αυξάνει το παραγόμενο προϊόν και τις επενδύσεις. Αντιθέτως, όπως αναφέραμε και στην Υποενότητα 3.2, στην Ελλάδα παρ' όλη τη βίαιη συμπίεση των μισθών σε καμία περίπτωση δεν προέκυψε αύξηση των πραγματικών επενδύσεων, ενώ η αύξηση των εξαγωγών ήταν αδύναμη.[41] Όπως χαρακτηριστικά αναφέρεται και στην τελευταία Έκθεση του ΙΝΕ ΓΣΕΕ (2015: 113), «η υποχώρηση της ιδιωτικής καταναλωτικής δαπάνης μέσω της περιστολής των μισθολογικών αποδοχών δημιουργεί σημαντικούς περιορισμούς εισοδήματος και ρευστότητας σε ολόκληρο το μακροοικονομικό κύκλωμα, υπονομεύοντας συστηματικά την αναπτυξιακή δυναμική της οικονομίας, την αύξηση της απασχόλησης και τη χρηματοπιστωτική φερεγγυότητα της οικονομίας». Και για τον λόγο αυτό, η εμμονή των δανειστών στη στρατηγική της εσωτερικής υποτίμησης, η οποία διατηρείται και στο τρίτο ΠΟΠ που ψηφίστηκε τον Αύγουστο του 2015, θα εξακολουθήσει να είναι αναποτελεσματική, ενώ σύντομα θα φανούν τα νέα αδιέξοδα.

41. Σύμφωνα με το ΙΝΕ ΓΣΕΕ (2015: 61-62), από το φθινόπωρο του 2013 η μείωση του κόστους εργασίας ανά μονάδα προϊόντος κατά 14,3% στον επιχειρηματικό τομέα μετατράπηκε τελικά σε μείωση των τιμών των ελληνικών εξαγωγών κατά μόλις 3%.

Πίνακας 4.11: Οι δέκα πιο ανταγωνιστικοί κλάδοι των χωρών-μελών της ΟΝΕ, 1995-2012

1995-2004					2004-2012				
α.α.	Κλάδοι	w_{ONE}/w_{EA}	y_{EA}/y_{ONE}	Σχετικό ΜΚΕ	α.α.	Κλάδοι	w_{ONE}/w_{EA}	y_{EA}/y_{ONE}	Σχετικό ΜΚΕ
1	Ορυχεία και Λατομεία	1,593	0,350	0,557	1	Ορυχεία και Λατομεία	1,102	0,395	0,435
2	Δραστηριότητες συναφείς προς τις χρηματοπιστωτικές υπηρεσίες και τις ασφαλιστικές δραστηριότητες	2,063	0,338	0,697	2	Φυτική και ζωική παραγωγή, θήρα και συναφείς δραστηριότητες	1,342	0,412	0,552
3	Ασφαλιστικά, αντασφαλιστικά και συνταξιοδοτικά ταμεία, εκτός από την υποχρεωτική κοινωνική ασφάλιση	1,591	0,462	0,735	3	Δασοκομία και υλοτομία	3,494	0,188	0,655
4	Παραγωγή χημικών ουσιών και προϊόντων	1,806	0,430	0,776	4	Παραγωγή βασικών φαρμακευτικών προϊόντων και φαρμακευτικών σκευασμάτων	2,399	0,282	0,677
5	Παραγωγή κλωστοϋφαντουργικών υλικών και ειδών ένδυσης και γούνας	1,231	0,645	0,794	5	Παραγωγή ξύλου και κατασκευή προϊόντων από ξύλο και φελλό, εκτός από έπιπλα, κατασκευή ειδών καλαθοποιίας και σπαρτοπλεκτικής	1,785	0,413	0,736
6	Παραγωγή ξύλου και κατασκευή προϊόντων από ξύλο και φελλό, εκτός από έπιπλα, κατασκευή ειδών καλαθοποιίας και σπαρτοπλεκτικής	2,029	0,405	0,821	6	Επιστημονική έρευνα και ανάπτυξη	1,108	0,688	0,763
7	Παραγωγή επίπλων και άλλες μεταποιητικές δραστηριότητες	1,710	0,493	0,842	7	Παραγωγή κλωστοϋφαντουργικών υλικών και ειδών ένδυσης και γούνας	1,307	0,621	0,812
8	Παραγωγή μηχανημάτων και ειδών εξοπλισμού π.δ.κ.α.	2,171	0,421	0,915	8	Παραγωγή χημικών ουσιών και προϊόντων	1,929	0,422	0,815
9	Αλιεία και υδατοκαλλιέργεια	2,078	0,487	1,012	9	Παραγωγή επίπλων και άλλες μεταποιητικές δραστηριότητες	1,811	0,452	0,819
10	Παραγωγή μηχανοκίνητων οχημάτων, ρυμουλκούμενων και ημιρυμουλκούμενων οχημάτων και λοιπού εξοπλισμού μεταφορ.	2,135	0,489	1,043	10	Χαρτοποιία και κατασκευή χάρτινων προϊόντων	1,625	0,545	0,886

5. Συγκριτική ανάλυση του περιθωρίου κέρδους στην Ελλάδα και στις χώρες-μέλη της ΟΝΕ

Στην Ενότητα 3 παρουσιάστηκε η εξέλιξη του περιθωρίου κέρδους της ελληνικής οικονομίας, το οποίο, όπως διαπιστώσαμε, παρουσίασε πτώση κατά την περίοδο 1995-2013. Επιπλέον, διερευνήθηκε εάν το επίπεδο του περιθωρίου κέρδους σχετίζεται με το βαθμό μονοπώλησης. Στην τελευταία αυτή ενότητα παρουσιάζουμε την εξέλιξη της κερδοφορίας στην Ελλάδα σε σχέση με τις υπόλοιπες χώρες-μέλη της ΟΝΕ. Ειδικότερα, σύμφωνα με τη Σχέση (18), το περιθώριο κέρδους ισούται με το λόγο του ακαθάριστου προϊόντος ως προς το κόστος παραγωγής. Συνεπώς, ο λόγος του περιθωρίου κέρδους της ελληνικής οικονομίας προς τον αντίστοιχο των χωρών-μελών της ΟΝΕ μπορεί να εκτιμηθεί από την ακόλουθη σχέση:

$$\frac{J^{ΕΛ}}{J^{ONE}} = \frac{GO^{ΕΛ}/C^{ΕΛ}}{GO^{ONE}/C^{ONE}} = \frac{GO^{ΕΛ}}{GO^{ONE}} \frac{C^{ONE}}{C^{ΕΛ}} \tag{29}$$

όπου GO το συνολικό ακαθάριστο προϊόν και C το συνολικό κόστος παραγωγής (μισθοί και ενδιάμεσες εισροές). Από τη Σχέση (28) προκύπτει ότι η σχετική κερδοφορία εξαρτάται θετικά (αρνητικά) από το παραγόμενο προϊόν και αρνητικά (θετικά) από το κόστος παραγωγής της Ελλάδας (χωρών-μελών της ΟΝΕ). Από τη Σχέση (29) μπορούμε να εκτιμήσουμε την εξέλιξη του περιθωρίου κέρδους στην Ελλάδα σε σχέση με τις υπόλοιπες χώρες-μέλη της ΟΝΕ. Όπως μπορούμε να δούμε και στο Διάγραμμα 5.1, μέχρι τα τέλη της δεκαετία του 1990 το επίπεδο κερδοφορίας στην Ελλάδα ήταν σε υψηλότερα επίπεδα σε σχέση με τις υπόλοιπες χώρες-μέλη της ΟΝΕ. Σε αυτό συνέβαλαν καθοριστικά η επέκταση των ελληνικών επιχειρήσεων στα Βαλκάνια προς αναζήτηση νέου πεδίου κερδοφορίας σε συνδυασμό με τη συμπίεση των μισθών λόγω και της μαζικής εισροής φτηνού εργατικού δυναμι-

κού από τις πρώην σοσιαλιστικές χώρες, ιδίως στον κατασκευαστικό και αγροτικό τομέα. Στις αρχές της δεκαετίας του 2000 παρουσιάζεται μια σημαντική κάμψη στην κερδοφορία των ελληνικών επιχειρήσεων, για να αναχαιτιστεί μερικώς τη σύντομη περίοδο 2002-2004. Το 2005 παρουσιάζεται μια απότομη υποχώρηση της σχετικής κερδοφορίας, καθώς από τη μία οι ελληνικές επιχειρήσεις δεν εκμεταλλεύτηκαν τα μεταολυμπιακά οφέλη και από την άλλη το πεδίο κερδοφορίας τους έως τότε ήταν σε μεγάλο βαθμό προσανατολισμένο στην οικονομική δραστηριότητα που σχετιζόταν με τους Ολυμπιακούς Αγώνες της Αθήνας. Τα επόμενα έτη η κερδοφορία των ελληνικών επιχειρήσεων παρ' όλη την ανάκαμψή της δεν κατόρθωσε να υπερβεί τον μέσο όρο των υπόλοιπων χωρών-μελών της ΟΝΕ. Τέλος, το 2012 εμφανίζεται μια ανάκαμψη που αποδίδεται κυρίως στη συμπίεση των μισθών. Δυστυχώς, η έλλειψη σχετικών στατιστικών στοιχείων από την Eurostat, έστω και σε τομεακό επίπεδο, δεν επιτρέπει την επέκταση της χρονοσειράς, ώστε να δούμε στα πιο πρόσφατα χρόνια ποια ήταν η εξέλιξη της κερδοφορίας των ελληνικών επιχειρήσεων σε σχέση με τις χώρες-μέλη της ΟΝΕ.

Διάγραμμα 5.1: Ο λόγος του περιθωρίου κέρδους στην Ελλάδα σε σχέση με τις χώρες-μέλη της ΟΝΕ, 1995-2012

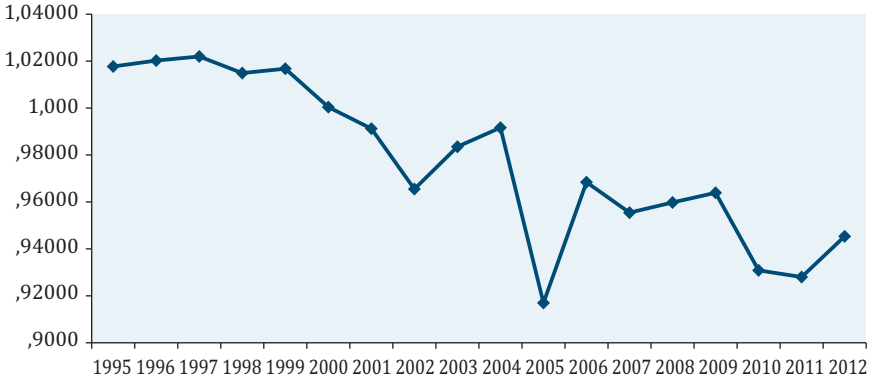

Όπως είδαμε προηγουμένως, τόσο στην περίοδο 1995-2004 όσο και στην περίοδο 2004-2012, ο λόγος του περιθωρίου κέρδους παρουσιάζει πτώση, ωστόσο για διαφορετικούς λόγους στην κάθε περίπτωση. Ειδικότερα, από τη Σχέση (29) εκτιμάμε την απόκλιση των ρυθμών μεγέθυνσης ως εξής:

$$\frac{\left(J_t/J_{t-1}\right)^{EA}}{\left(J_t/J_{t-1}\right)^{ONE}} = \frac{Q_t^{EA}}{Q_{t-1}^{EA}}\left(\frac{Q_t^{ONE}}{Q_{t-1}^{ONE}}\right)^{-1}\left(\frac{C_t^{EA}}{C_{t-1}^{EA}}\right)^{-1}\left(\frac{C_t^{ONE}}{C_{t-1}^{ONE}}\right) \quad (30)$$

Λογαριθμίζοντας και τις δύο πλευρές της Σχέσης (30), καταλήγουμε στην εξής σχέση:

$$\Delta \ln J_t^{EA} - \Delta \ln J_t^{ONE} = (\Delta \ln Q_t^{EA} - \Delta \ln Q_t^{ONE}) - (\Delta \ln C_t^{EA} - \Delta \ln C_t^{ONE}) \quad (31)$$

Σύμφωνα με τη Σχέση (31), η διαφορά στο ρυθμό μεγέθυνσης των περιθωρίων κέρδους μεταξύ της Ελλάδας και των χωρών-μελών της ΟΝΕ εξαρτάται θετικά από τη διαφορά στο ρυθμό μεγέθυνσης του παραγόμενου προϊόντος και αρνητικά από τη διαφορά στο ρυθμό μεγέθυνσης του κόστους παραγωγής. Στον Πίνακα 5.1 εμφανίζονται τα αποτελέσματα από την εκτίμηση της Σχέσης (31): ξεκινώντας από την περίοδο 1995-2004, προκύπτει σχετική αύξηση στην ονομαστική αξία του παραγόμενου προϊόντος κατά 17,2%, η οποία ωστόσο υπερκαλύπτεται από τη σχετική αύξηση του κόστους παραγωγής κατά 19,8%, με καθαρό αποτέλεσμα τη μείωση του σχετικού περιθωρίου κέρδους κατά 2,6%. Από το 2004 και μετά η εικόνα αντιστρέφεται, καθώς η σχετική αξία του παραγόμενου προϊόντος στην Ελλάδα εμφανίζει μια μεγάλη πτώση της τάξεως του 27%, που καλύπτεται μερικώς από μείωση του σχετικού κόστους παραγωγής κατά 22,2%, ώστε τελικά η μείωση του σχετικού περιθωρίου κέρδους να εκτιμάται στο 4,8%. Συνολικά για την περίοδο 1995-2012, η παραγόμενη αξία μειώνεται κατά 9,8% ενώ το κόστος παραγωγής μειώνεται κατά 2,4%, με καθαρό αποτέλεσμα τη μείωση του περιθωρίου κέρδους των ελληνικών επιχειρήσεων κατά 7,4% σε σχέση με τις υπόλοιπες χώρες-μέλη της ΟΝΕ.

Η έως τώρα ανάλυση για το περιθώριο κέρδους επικεντρώθηκε στη συνολική οικονομία. Όμως, όπως και στην Υποενότητα 4.2 για την παραγωγικότητα, θα πρέπει να διευκρινιστεί ότι η κερδοφορία των ελληνικών επιχειρήσεων που παράγουν μη εμπορεύσιμα αγαθά εξαρτάται αποκλειστικά από το επίπεδο της εσωτερικής ζήτησης. Αυτό σημαίνει πως στην περίπτωση που η εσωτερική ζήτηση συμπιεστεί, όπως συνέβη και στην περίπτωση της Ελλάδας τα τελευταία χρόνια, θα υπονομεύσει την κερδοφορία των αντίστοιχων επιχειρήσεων, με αποτέλεσμα τη διακοπή της διαδικασίας συσσώρευσης κεφαλαίου και την αύξηση της ανεργίας. Στην περίπτωση όμως των επιχειρήσεων με (εν δυνάμει) εξαγωγικό προσανατολισμό, μια περιστολή της εσωτερικής ζήτησης μπορεί να μην είναι τόσο επι-

ζήμια από τη στιγμή που εξασφαλίζεται μέρος της κερδοφορίας από τις εξαγωγές. Για τον λόγο αυτό διερευνούμε την κερδοφορία των επιχειρήσεων και στον εμπορεύσιμο τομέα, ώστε να διαπιστώσουμε εάν η πτώση στο περιθώριο κέρδους σε σχέση με τις υπόλοιπες χώρες-μέλη της ΟΝΕ υπήρξε τελικά τόσο ισχυρή όσο στην περίπτωση της συνολικής οικονομίας.

Πίνακας 5.1: Αναλογία προϊόντος και κόστους παραγωγής στη μεταβολή του περιθωρίου κέρδους, 1995-2012

	1995-2004	2004-2014	1995-2014
Διαφορά στο παραγόμενο προϊόν	0,172	-0,270	-0,098
Διαφορά στο κόστος παραγωγής	-0,198	0,222	0,024
Διαφορά στο περιθώριο κέρδους	-0,026	-0,048	-0,074

Η ανάλυση ξεκινάει από το περιθώριο κέρδους του στενού εμπορεύσιμου τομέα της Ελλάδας σε σχέση με τις εννέα χώρες-μέλη της ΟΝΕ. Η εξέλιξη του λόγου παρουσιάζεται σε αντιπαραβολή με τον αντίστοιχο της συνολικής οικονομίας. Όπως μπορούμε να δούμε και από το Διάγραμμα 5.2, με εξαίρεση το 2005, το σχετικό περιθώριο κέρδους των επιχειρήσεων στον στενό εμπορεύσιμο τομέα είναι υψηλότερο από εκείνο της συνολικής οικονομίας. Επιπλέον, μέχρι το 2004 το περιθώριο κέρδους στον στενό εμπορεύσιμο τομέα είναι υψηλότερο από το αντίστοιχο των χωρών-μελών της ΟΝΕ. Το 2005 το σχετικό περιθώριο κέρδους παρουσιάζει απότομη πτώση, η οποία αναχαιτίζεται το επόμενο έτος και έκτοτε έχει ανοδική τάση συγκλίνοντας με το περιθώριο κέρδους των χωρών-μελών της ΟΝΕ. Μάλιστα, το 2012 το περιθώριο κέρδους των ελληνικών επιχειρήσεων υπερβαίνει ξανά έπειτα από οκτώ χρόνια εκείνο των χωρών-μελών της ΟΝΕ. Αυτό υποδεικνύει πως η μείωση στο κόστος παραγωγής δεν αποτυπώθηκε τελικά σε μια αντίστοιχη μείωση της τιμής αλλά σε μια σημαντική αύξηση του περιθωρίου κέρδους.[42] Στο βαθμό που ένα μέρος της παραγωγής στον στενό εμπορεύσιμο τομέα κατευθύνεται σε εξαγωγές, τότε η ανταγωνιστικότητα υπονομεύεται.

42. Βλ. επίσης ΙΝΕ ΓΣΕΕ (2013: 82-83).

Διάγραμμα 5.2: Το περιθώριο κέρδους στο στενό εμπορεύσιμο τομέα της Ελλάδας σε σχέση με τις χώρες-μέλη της ΟΝΕ

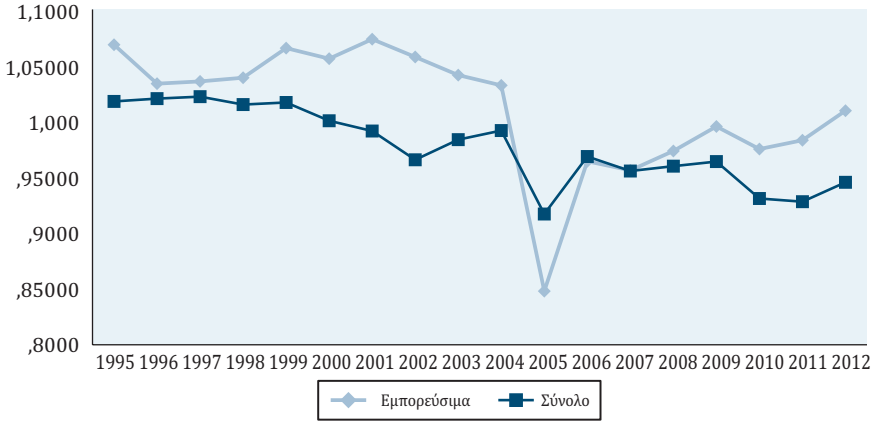

Χρησιμοποιώντας και σε αυτή την περίπτωση τη Σχέση (31), διαχωρίζουμε το ρυθμό μεταβολής του σχετικού εμπορικού περιθωρίου στον στενό εμπορεύσιμο τομέα σε εκείνο το μερίδιο που αποδίδεται σε μεταβολές της ονομαστικής αξίας του παραγόμενου προϊόντος και σε εκείνο που αποδίδεται σε μεταβολές στο κόστος παραγωγής. Τα αποτελέσματα εμφανίζονται στον Πίνακα 5.2, όπου σωρευτικά για την περίοδο 1995-2004 εμφανίζεται μια οριακή μείωση στην αξία του παραγόμενου προϊόντος κατά 0,8%, ενώ σε συνδυασμό με τη σχετική αύξηση του κόστους παραγωγής κατά 2,6% το αποτέλεσμα ήταν η μείωση του σχετικού περιθωρίου κέρδους κατά 3,4%. Η μείωση στη σχετική αξία του παραγόμενου προϊόντος στον στενό εμπορεύσιμο τομέα συνεχίστηκε και μετά το 2004 αλλά σε σαφώς μικρότερο βαθμό, καθώς περιορίστηκε στο 3,8% (αντί του 27%), ενώ ταυτόχρονη μείωση του κόστους παραγωγής κατά 1,5% οδήγησε σε πε-

Πίνακας 5.2: Αναλογία προϊόντος και κόστους παραγωγής στη μεταβολή του περιθωρίου κέρδους στον στενό εμπορεύσιμο τομέα, 1995-2012

	1995-2004	2004-2014	1995-2014
Διαφορά στο παραγόμενο προϊόν	-0,008	-0,038	-0,046
Διαφορά στο κόστος παραγωγής	-0,026	0,015	-0,011
Διαφορά στο περιθώριο κέρδους	-0,034	-0,023	-0,057

ραιτέρω πτώση του περιθωρίου κέρδους κατά 2,3%. Συνολικά για την περίοδο 1995-2002, η μείωση στο περιθώριο κέρδους του στενού εμπορεύσιμου τομέα σε σχέση με τις υπόλοιπες χώρες-μέλη της ΟΝΕ υπολογίζεται στο 5,7% και αποδίδεται πρωταρχικά στη μείωση της αξίας του παραγόμενου προϊόντος κατά 4,6% και δευτερευόντως στην αύξηση του κόστους παραγωγής κατά 1,1%.

Η ενότητα ολοκληρώνεται με τη συγκριτική ανάλυση του περιθωρίου κέρδους[43] στον ευρύ εμπορεύσιμο τομέα σε σχέση με το αντίστοιχο των χωρών-μελών της ΟΝΕ. Και σε αυτή την περίπτωση η εξέλιξη του σχετικού περιθωρίου κέρδους στον ευρύ εμπορεύσιμο τομέα αντιπαραβάλλεται στο Διάγραμμα 5.3 με το αντίστοιχο της συνολικής οικονομίας. Είναι εμφανές πως στην περίπτωση του ευρέος εμπορεύσιμου τομέα οι επιδόσεις στην κερδοφορία των ελληνικών επιχειρήσεων είναι καλύτερες. Ειδικότερα, σε όλη την περίοδο 1995-2012, το σχετικό περιθώριο κέρδους στον ευρύ εμπορεύσιμο τομέα υπερβαίνει το αντίστοιχο της συνολικής οικονομίας. Επιπλέον, με εξαίρεση το 2005, το περιθώριο κέρδους στον ελληνικό εμπορεύσιμο τομέα είναι μεγαλύτερο από εκείνο των υπόλοιπων χωρών-μελών της ΟΝΕ. Καταλήγοντας, ο ευρύς εμπορεύσιμος τομέας εμφανίζει μεγαλύτερο περιθώριο κέρδους από τον στενό εμπορεύσιμο τομέα και αυτό αποδίδεται στη συμπερίληψη των κλάδων «Πλωτές μεταφορές», «Αεροπορικές μεταφορές» και «Δραστηριότητες χρηματοπιστωτικών υπηρεσιών» στην πρώτη κατηγορία, καθώς εμφανίζουν υψηλά σχετικά περιθώρια κέρδους καθ' όλη την περίοδο 1995-2012.

Στον Πίνακα 5.3 παρουσιάζεται το μερίδιο που έχει η μεταβολή της ονομαστικής αξίας του προϊόντος και του κόστους παραγωγής αντίστοιχα στο ρυθμό με-

Πίνακας 5.3: Αναλογία προϊόντος και κόστους παραγωγής στη μεταβολή του περιθωρίου κέρδους στον ευρύ εμπορεύσιμο τομέα, 1995-2012

	1995-2004	2004-2014	1995-2014
Διαφορά στο παραγόμενο προϊόν	0,158	-0,094	0,065
Διαφορά στο κόστος παραγωγής	-0,132	0,062	-0,070
Διαφορά στο περιθώριο κέρδους	0,027	-0,032	-0,005

43. Στον Πίνακα Π-3 του Παραρτήματος παρουσιάζονται οι κλάδοι με το μεγαλύτερο και αντίστοιχα μικρότερο σχετικό περιθώριο κέρδους.

Διάγραμμα 5.3: Το περιθώριο κέρδους στον ευρύ εμπορεύσιμο τομέα της Ελλάδας σε σχέση με τις χώρες-μέλη της ΟΝΕ, 1995-2012

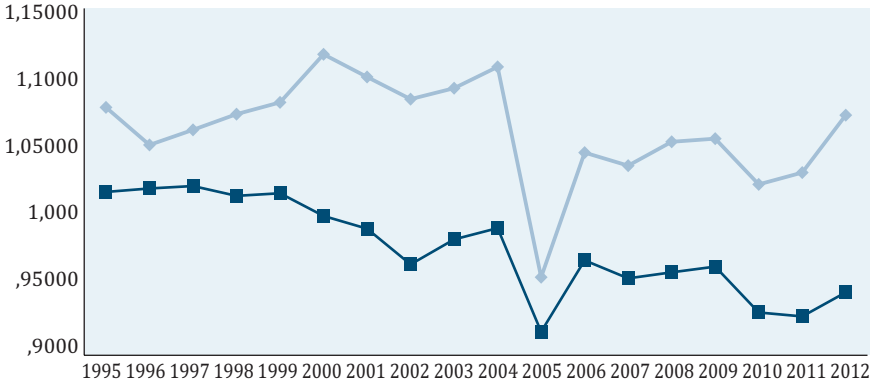

ταβολής του περιθωρίου κέρδους μεταξύ της Ελλάδας και των υπόλοιπων χωρών-μελών της ΟΝΕ. Για την περίοδο 1995-2004 παρατηρείται μια αξιοσημείωτη αύξηση στο παραγόμενο προϊόν κατά 15,8%, η οποία όμως αντισταθμίζεται από μια αύξηση του κόστους παραγωγής κατά 13,2%, ώστε τελικά το περιθώριο κέρδους να αυξάνεται σωρευτικά κατά 2,7%. Από το 2004 και μετά, η ονομαστική αξία του παραγόμενου προϊόντος μειώνεται κατά 9,4% αλλά στο μεγαλύτερο ποσοστό αντισταθμίζεται από μια μείωση του κόστους παραγωγής κατά 6,2%, με αποτέλεσμα το περιθώριο κέρδους να μειώνεται κατά 3,2%. Συνολικά για την περίοδο 1995-2012, το παραγόμενο προϊόν σε σχέση με τις χώρες-μέλη της ΟΝΕ αυξάνεται κατά 6,5% ενώ το κόστος παραγωγής αυξάνεται κατά 7%, με αποτέλεσμα το συνολικό περιθώριο κέρδους να παραμένει πρακτικά σταθερό καθώς μειώνεται μόλις κατά 0,5%. Καταλήγοντας στην περίπτωση του ευρέος εμπορεύσιμου τομέα, το περιθώριο κέρδους διατηρείται σε υψηλά επίπεδα σε σχέση με τις υπόλοιπες χώρες-μέλη της ΟΝΕ και αυτό έχει αρνητικές συνέπειες στην ανταγωνιστικότητα κόστους της ελληνικής οικονομίας. Πόσο μάλλον, όταν τα υπερκέρδη αυτά δεν μετασχηματίζονται σε νέες επενδύσεις, που με τη σειρά τους θα συνέβαλλαν ευεργετικά στην παραγωγή και στην απασχόληση.

6. Συμπεράσματα

Παρόλο λοιπόν που ένας από τους πιο βασικούς διακηρυγμένους στόχους των Προγραμμάτων Οικονομικής Προσαρμογής είναι η βελτίωση της ανταγωνιστικότητας κόστους της εγχώριας παραγωγής, ο στόχος αυτός φαίνεται πως μέχρι τώρα αποτυγχάνει. Η βασική αιτία είναι ότι η μείωση του μοναδιαίου κόστους επιτυγχάνεται περισσότερο μέσω τις μισθολογικής μείωσης παρά μέσω της αύξησης της παραγωγικότητας. Όπως αναφέρεται και στο πρώτο μνημόνιο (EC, 2010: 6), το χαμηλό επίπεδο παραγωγικότητας στη χώρα μας αντισταθμίζεται μερικώς από την αύξηση των ωρών απασχόλησης, δηλαδή την εντατικοποίηση της εργασίας, που ωστόσο έχει πεπερασμένα όρια – τις φυσικές αντοχές των εργαζομένων. Αντιθέτως, μια ουσιαστική και σταθερή αύξηση της παραγωγικότητας μπορεί να προκύψει μόνο μέσω της τεχνολογικής προόδου, της αύξησης των δαπανών σε έρευνα και ανάπτυξη, της ανάπτυξης των κλάδων-κλειδιών της ελληνικής οικονομίας, την επίτευξη εσωτερικών οικονομιών κλίμακας μέσω της διεύρυνσης του ενδοκλαδικού εμπορίου και τέλος της στοχευμένης ανάπτυξης κλάδων υψηλής προστιθέμενης αξίας. Ακολουθούν ορισμένα από τα βασικά συμπεράσματα της παρούσας μελέτης.

Πρώτον, από τη διερεύνηση της εξέλιξης της παραγωγικότητας της ελληνικής οικονομίας κατά την περίοδο 1995-2013 μπορούν να διακριθούν δύο υποπερίοδοι. Η πρώτη καλύπτει τα έτη 1995-2004, κατά τα οποία η παραγωγικότητα αυξάνεται με υψηλούς ρυθμούς, και η δεύτερη τα έτη 2004-2013, οπότε και η παραγωγικότητα παρουσιάζει φθίνουσα πορεία. Ανάμεσα στις δύο περιόδους προκύπτουν ορισμένες ανακατατάξεις, καθώς κλάδοι που είχαν μεγάλη συμβολή στην αύξηση της παραγωγικότητας την πρώτη υποπερίοδο υποβαθμίζονται την επόμενη υποπερίοδο. Επιπλέον, διαφαίνεται μια τάση στη διάρθρωση της ελληνικής οικονομίας οι πιο δυναμικοί κλάδοι της να είναι ταυτόχρονα και χαμηλότερης παραγωγικότητας.

Δεύτερον, από τη διερεύνηση της εξέλιξης του μοναδιαίου κόστους εργασίας (ΜΚΕ) προκύπτει μια σταθερή αύξηση, που διακόπτεται το 2010. Κατά την περίοδο 1995-2004 η αύξηση του ΜΚΕ αποδίδεται στην αύξηση του ονομαστικού μισθού, η οποία ωστόσο περιορίζεται από την αύξηση της παραγωγικότητας, με αποτέλεσμα τη συγκράτηση του ρυθμού αύξησης του ΜΚΕ. Μετά το 2004 ο ονομαστικός μισθός συνεχίζει να αυξάνεται χωρίς όμως να συνοδεύεται και από μια ισχυρή άνοδο της παραγωγικότητας, με αποτέλεσμα την επιτάχυνση στο ρυθμό αύξησης του ΜΚΕ. Κατά τη λεγόμενη μνημονιακή περίοδο η τάση αυτή αναχαιτίζεται, περισσότερο εξαιτίας της μείωσης του ονομαστικού μισθού παρά εξαιτίας της οριακής αύξησης της παραγωγικότητας.

Τρίτον, η μείωση του ΜΚΕ ως προϋπόθεση για την αύξηση της ανταγωνιστικότητας δεν είναι ίσης σημασίας για όλα τα αγαθά και τις υπηρεσίες. Η ανταγωνιστικότητα κόστους αφορά πρωτίστως τα αγαθά και υπηρεσίες που είναι εμπορεύσιμα. Για τη διάκριση των αγαθών και υπηρεσιών σε εμπορεύσιμα και μη εμπορεύσιμα δεν υπάρχει μια κοινή διαχωριστική γραμμή στη σχετική αρθρογραφία. Ωστόσο, θεωρούμε πως η υλιστική προσέγγιση στα εμπορεύσιμα αγαθά είναι περιοριστική, καθώς η μεσολάβηση των νέων τεχνολογιών διευρύνει τη δυνατότητα εμπόρευσης των υπηρεσιών. Για τον λόγο αυτό, στις εκτιμήσεις μας διακρίνουμε τόσο τον στενό εμπορεύσιμο τομέα, που περιλαμβάνει αποκλειστικά κλάδους του πρωτογενούς τομέα και της μεταποίησης, όσο και τον ευρύ εμπορεύσιμο τομέα, που περιλαμβάνει και ορισμένους κλάδους των υπηρεσιών. Επιπλέον, ειδική αναφορά πρέπει να γίνει στην τουριστική δραστηριότητα, καθώς στη σχετική αρθρογραφία που έχουμε υπόψη δεν κατατάσσεται στον εμπορεύσιμο τομέα. Μια πιθανή εξήγηση είναι ότι η δραστηριότητα αυτή στο μεγαλύτερο ποσοστό της περιλαμβάνεται στον κλάδο «Δραστηριότητες υπηρεσιών παροχής καταλύματος και υπηρεσιών εστίασης», όπου ένα αρκετά μεγάλο μέρος του προϊόντος του καλύπτεται από την εγχώρια ζήτηση. Στην παρούσα μελέτη ακολουθήσαμε την κοινή γραμμή που υπάρχει και στις υπόλοιπες αντίστοιχες μελέτες, όμως θεωρούμε πως μελλοντικά θα πρέπει να αναθεωρηθεί η διαχείριση του κλάδου. Όσον αφορά τα αποτελέσματα, τόσο στην περίπτωση του στενού όσο και του ευρέος εμπορεύσιμου τομέα, προκύπτει πως ο ρυθμός αύξησης του ΜΚΕ ήταν σαφώς μικρότερος σε σχέση με τον μη εμπορεύσιμο τομέα.

Τέταρτον, εκτός από το εργασιακό κόστος, στην τιμή πώλησης των προϊόντων ενσωματώνεται και το περιθώριο κέρδους του επιχειρηματία. Εάν λοιπόν

το κέρδος είναι δυσανάλογα υψηλό σε σχέση με το κόστος παραγωγής, τότε αυτό υπονομεύει την ανταγωνιστικότητα της ελληνικής οικονομίας. Από την εκτίμηση της μεταβλητής προκύπτει πως μέχρι το 2010 το περιθώριο κέρδους δεν συνέβαλε στη μείωση της ανταγωνιστικότητας καθώς παρουσίασε πτωτική τάση. Ωστόσο, κατά τη μνημονιακή περίοδο εμφανίζει σαφή τάση ανάκαμψης, που σημαίνει πως η μείωση του κόστους εργασίας δεν αποτυπώνεται τελικά και σε μία ανάλογη μείωση των τιμών. Το τελευταίο μπορεί να υποκρύπτει μονοπωλιακές συνθήκες στην ελληνική οικονομία, που δίνουν τη δυνατότητα στις επιχειρήσεις να επιβάλλουν ένα υψηλό περιθώριο κέρδους. Ωστόσο, από τις εμπειρικές εκτιμήσεις για 22 κλάδους της ελληνικής οικονομίας προκύπτει α) χαμηλή συγκέντρωση κεφαλαίου και β) ανύπαρκτη συσχέτιση μεταξύ βαθμού συγκέντρωσης και περιθωρίου κέρδους.

Πέμπτον, από τη σύγκριση της εξέλιξης της παραγωγικότητας στην Ελλάδα σε σχέση με τις υπόλοιπες χώρες-μέλη της ΟΝΕ (εκτός από την Ιρλανδία και το Λουξεμβούργο) που συγκρότησαν τη ζώνη του ευρώ το 2002 προκύπτει σύγκλιση μέχρι τα μέσα της δεκαετίας του 2000. Στη συνέχεια όμως η παραγωγικότητα της ελληνικής οικονομίας αποκλίνει με ταχείς ρυθμούς, με αποτέλεσμα το 2014 η διαφορά στα μεγέθη να είναι μεγαλύτερη ακόμη και από εκείνη των μέσων της δεκαετίας του 1990. Η απόκλιση μεταξύ των συνολικών παραγωγικοτήτων αποδίδεται κατά κύριο λόγο στις διαφορές που υπάρχουν στην ενδοκλαδική παραγωγικότητα, καθώς από την άλλη ο καταμερισμός εργασίας βελτιώνεται ελαφρώς. Η εικόνα αυτή διαφοροποιείται στην περίπτωση που η ανάλυση επικεντρώνεται στον στενό εμπορεύσιμο τομέα, καθώς σε καμία χρονική στιγμή της περιόδου 1995-2012 δεν εμφανίζεται σύγκλιση μεταξύ Ελλάδας και χωρών-μελών της ΟΝΕ. Ο λόγος είναι ότι σε αντίθεση με τη συνολική οικονομία ο καταμερισμός εργασίας σε κλάδους χαμηλότερης προστιθέμενης αξίας έχει μεγαλύτερο ειδικό βάρος και αυτό οφείλεται κυρίως στη μεγάλη τεχνολογική απόκλιση που υπάρχει μεταξύ της ελληνικής μεταποίησης και εκείνης των χωρών-μελών της ΟΝΕ. Όμως, όταν ο εμπορεύσιμος τομέας τίθεται υπό την ευρεία έννοια, οι επιδόσεις της ελληνικής παραγωγικότητας είναι σαφώς αναβαθμισμένες ενώ ο καταμερισμός εργασίας εμφανίζεται συγκριτικά βελτιωμένος.

Έκτον, το μοναδιαίο κόστος εργασίας στην Ελλάδα σε σχέση με τις υπόλοιπες χώρες-μέλη της ΟΝΕ αυξάνεται σχεδόν καθ' όλη την περίοδο από το 1995, με κορύφωση τη δυσανάλογη αύξηση του 2005, για να αποκλιμακωθεί την

αμέσως επόμενη χρονιά. Στη συνέχεια, το ΜΚΕ παρουσιάζει ξανά ανοδική τάση φτάνοντας τελικά το 2011 στο μέγιστο επίπεδο, ενώ τα επόμενα χρόνια αποσυμπιέζεται αποκλειστικά εξαιτίας της μείωσης του μισθολογικού κόστους, καθώς η σχετική παραγωγικότητα συνεχίζει την πτωτική της τάση, η οποία είχε ξεκινήσει στα μέσα της δεκαετίας του 2000. Όμως, παρ' όλη την ανοδική τάση του σχετικού ΜΚΕ, αυτό δεν υπερέβη σε καμία χρονική στιγμή το επίπεδο των υπόλοιπων χωρών-μελών της ΟΝΕ. Όταν δε η ανάλυση επικεντρώνεται στον στενό εμπορεύσιμο τομέα, προκύπτει πως μέχρι το 2004 –παρ' όλη τη σχετική άνοδο του ΜΚΕ– ο δείκτης είναι χαμηλότερος σε σχέση με τις υπόλοιπες χώρες-μέλη της ΟΝΕ. Το 2005 το ΜΚΕ της Ελλάδας αυξάνεται δυσανάλογα φτάνοντας σε ιδιαίτερα υψηλά επίπεδα, για να αποκλιμακωθεί την επόμενη περίοδο φτάνοντας τελικά το 2012 στα ίδια επίπεδα με τις υπόλοιπες χώρες-μέλη της ΟΝΕ. Στην περίπτωση του ευρέος εμπορεύσιμου τομέα, η ανταγωνιστικότητα κόστους εμφανίζεται σαφώς βελτιωμένη καθώς μόνο το 2005 χειροτερεύει σε σχέση με τις υπόλοιπες χώρες-μέλη της ΟΝΕ. Επιπλέον, συγκρίνοντας τους πιο ανταγωνιστικούς κλάδους της ελληνικής οικονομίας απέναντι στις υπόλοιπες χώρες-μέλη της ΟΝΕ, προκύπτει πως μέχρι το 2004 η ανταγωνιστικότητά τους βασιζόταν κατά κύριο λόγο σε ένα συνδυασμό σχετικά χαμηλότερων μισθών και υψηλότερης παραγωγικότητας. Από το 2004 όμως προκύπτουν σημαντικές μεταβολές στη δομή της ανταγωνιστικότητας, καθώς πλέον καθορίζεται μονοσήμαντα από τους χαμηλούς μισθούς. Αυτό υποδεικνύει πως η ελληνική οικονομία αποκτά όλο και περισσότερο τα χαρακτηριστικά μιας αναπτυσσόμενης παρά ανεπτυγμένης οικονομίας.

Έβδομον, πτωτική τάση εμφανίζει η κερδοφορία των ελληνικών επιχειρήσεων στο σύνολο της οικονομίας, ενώ από τις αρχές της δεκαετίας του 2000 πέφτει σε επίπεδα χαμηλότερα από εκείνα των υπόλοιπων χωρών-μελών της ΟΝΕ. Έως το 2004 η μείωση του σχετικού περιθωρίου κέρδους αποδίδεται αποκλειστικά στην αύξηση του σχετικού κόστους παραγωγής, καθώς ταυτόχρονα η ονομαστική αξία παραγωγής εμφανίζει αύξηση. Από το 2004 και μετά η εικόνα αντιστρέφεται και η πτώση του περιθωρίου κέρδους αποδίδεται αποκλειστικά στη μείωση της παραγόμενης αξίας παρά στο σχετικό κόστος παραγωγής. Η κερδοφορία των επιχειρήσεων στον στενό εμπορεύσιμο τομέα εμφανίζει καλύτερη εικόνα, καθώς μέχρι το 2004 βρισκόταν σε υψηλότερα επίπεδα σε σχέση με τις υπόλοιπες χώρες-μέλη της ΟΝΕ. Το 2005 η κερδοφορία παρουσιάζει απότομη πτώση

φτάνοντας σε σχετικά χαμηλότερα επίπεδα, για να ανακάμψει τα επόμενα χρόνια και τελικά το 2012 να υπερβεί ελαφρώς το αντίστοιχο περιθώριο κέρδους των χωρών-μελών της ΟΝΕ. Ακόμη πιο εύρωστη είναι η κερδοφορία των επιχειρήσεων στον ευρύ εμπορεύσιμο τομέα, αφού με εξαίρεση το 2005 το περιθώριο κέρδους κυμαίνεται σε υψηλότερα επίπεδα. Μάλιστα, κατά τη μνημονιακή περίοδο, το περιθώριο κέρδους του ευρέος εμπορεύσιμου τομέα εμφανίζει ισχυρή αυξητική τάση, η οποία ενδεχομένως να υπονομεύει την ανταγωνιστικότητα των ελληνικών επιχειρήσεων, ειδικά στην περίπτωση που δεν μετασχηματίζεται σε νέες επενδύσεις.

Βιβλιογραφία

Abdon, A., Bacate, M., Felipe, J. and Kumar, U. (2010). "Product complexity and economic development", Working Paper 616, Levy Economics Institute.

Asimakopulos, A. (1975). "A kaleckian theory of income distribution", *The Canadian Journal of Economics*, 8 (3), pp. 313-333.

Basile, L. and Salvadori, N. (1984-1985). "Kalecki's pricing theory", *Journal of Post Keynesian Economics*, 7 (2), pp. 249-262.

Bikker, A.J. and Haaf, K. (2002). "Measures of competition and concentration in the banking industry: A review of the literature", *Economic and Financial Modelling*.

Diewert, W.E. (1976). "Exact and superlative index numbers," *Journal of Econometrics*, 4, pp. 115-145.

Diewert, W.E. (1987). "Index numbers", in Eatwell, J., Milgate, M., and Newman, P. (eds), *The New Palgrave: A Dictionary of Economics*.

European Commission (2010). "The economic adjustment programme for Greece, European Economy", Occasional Papers 61, Brussels.

European Commission (2012). "The second economic adjustment programme for Greece: European Economy", Occasional Papers 94, Brussels.

Fagerberg, J. (1996). "Technology and competitiveness", *Oxford Review of Economic Policy*, 12 (3), pp. 39-51.

Feldstein, M. (2010). "The euro's fundamental flaws: The single currency was bound to fail", *International Economy*, Spring, http://www.international-economy.com/TIE_Sp10_Feldstein.pdf.

Felipe, J. and Kumar, U. (2011). "Unit labor costs in the Eurozone: The competitiveness debate again", Working Paper 651, Levy Economics Institute.

Gialis, S. (2014). "Recession and atypical employment: A focus on contemporary Greek metropolitan regions", in Mavroudeas, S. (ed.), *Greek Capitalism in Crisis-Marxist Analyses*, Abingdon-New York: Routledge.

Gaulier, G. and Vicard, V. (2013). "The signatures of Euro-area imbalances: Export performance and the composition of ULC growth", Policy Brief 02/13, European Central Bank.

Goodridge, P. (2007). "Index numbers: Methods explained", *Economic and Labour Market Review*, 1 (3).

Hill, J.R. (2006). "Superlative index numbers: Not all of them are super", *Journal of Econometrics*, 130, pp. 25-43.

Kaldor, N. (1955-1956). "Alternative theories of distribution", *The Review of Economic Studies*, 23 (2), pp. 83-100.

Kaldor, N. (1978). "The effect of devaluations on trade in manufactures", in Kaldor, N., *Further Essays on Applied Economics*, London: Duckworth.

Kalecki, M. [(1954) 2010]. "Theory of economic dynamics", London and New York: Routledge.

Krugman, P. (2012). *End This Depression Now*, New York: W.W. Norton & Co.

Lall, S. (2000). "Skills, competitiveness and policy in developing countries", Working Paper 46, Queen Elizabeth House (QEH).

Malliaropulos, D. and Anastasatos, T. (2013). "The improvement in the competitive position of the Greek economy and prospects for an export-led growth model", *Economy and Markets*, VIII (1), Eurobank, http://www.eurobank.gr/Uploads/Reports/01_Economy%20and%20Markets%20Jan%202013.pdf

Mano, C.R. and Castillo, M. (2015). "The level of productivity in traded and non-traded sectors for a large panel of countries", Working Paper 15/48, International Monetary Fund.

Mason, G. and Osborne, M. (2007). "Productivity, capital-intensity and labour quality at sector level in New Zealand and the UK", New Zealand Treasury Working Paper 07/01.

Melmiés, J. (2015). "Effects of competition upon profit margins from a Post-Keynesian perspective", in Jo, T.-H. and Todorova, Z. (eds), *Advancing the Frontiers of Heterodox Economics: Essays in Honor of Frederic Lee*, London and New York: Routledge.

Mott, T. and Evers, M. (2014). "A kaleckian perspective on changes in the aggregate income distribution in the US", in Toporowski, J. and Mamica, L. (eds), *Michał Kalecki in the 21st Century*, Palgrave Macmillan.

Naldi, M. and Flamini, M. (2014). "The CR_4 index and the interval estimation of the Herfindahl-Hirschman Index: An empirical comparison", HAL archives - ouvertes.

Ochoa, E. and Glick, M. (1992). "Competing microeconomic theories of industrial profits: An empirical approach", in Milberg, W. (ed.), *The Megacorp and Macrodynamics: Essays in Memory of Alfred Eichner*, New York: Sharpe.

OECD (2001). "Measuring productivity: Measurement of aggregate and industry-level productivity growth", Paris.

OECD (2008). "Compendium of productivity indicators", Paris.

OECD (2011). "ISIC Rev. 3 technology intensity definition", OECD Publishing.

Reynolds, J.P. (1983). "Kalecki's degree of monopoly", *Journal of Post Keynesian Economics*, 5 (3), pp. 493-503.

Riach, P.A. (1971). "Kalecki's degree of monopoly, reconsidered", *Australia Economic Papers*, 10 (6), pp. 50-60.

Rugitsky, M.F. (2013). "Degree of monopoly and class struggle: Political aspects of Kalecki's pricing and distribution theory", *Review of Keynesian Economics*, 1 (4), pp. 447-464.

Savran, S. and Tonak, A. (1999). "Productive and unproductive labor: An attempt at clarification and classification", *Capital and Class*, 23 (2), pp. 113-152.

Seguino, S. (2007). "Is more mobility good? Firm mobility and the low wage-low productivity trap", *Structural Change and Economic Dynamics*, 18, pp. 27-51.

Törnqvist, L. (1936). "The Bank of Finland's consumption price index", *Bank of Finland Monthly Bulletin,* 10, pp. 1-8.

Tsaliki, P. and Tsoulfidis, L. (1998). "Alternative theories of competition: Evidence from greek manufacturing", *International Journal of Applied Economics*, 12 (2), pp. 187-204.

Van Ark, B., Inklaar, R. and Timmer, M. (2002). "The Canada - US productivity gap revisited: New ICOP results", Research memorandum GD-51, Groningen growth and development centre, University of Groningen.

Waschik, R., Fisher, T. and Prentice, D. (2010). *Managerial Economics, Second Edition: A Strategic Approach*, London and New York: Routledge.

Αργείτης, Γ. και Νικολαΐδη, Μ. (2014). *Οικονομική Κρίση και Παραγωγική Αναδιάρθρωση στην Ελλάδα: Ο Ρόλος της Μεταποιητικής Βιομηχανίας*, Μελέτη 28, Παρατηρητήριο Οικονομικών και Κοινωνικών Εξελίξεων, Ινστιτούτο Εργασίας ΓΣΕΕ.

Δαφέρμος, Γ. και Νικολαΐδη, Μ. (2011). *Οι Μακροοικονομικές Παραδοχές του Προ-*

γράμματος Δημοσιονομικής Λιτότητας στην Ελλάδα: Πόσο Ρεαλιστικές Είναι;", Κείμενο Πολιτικής 2, Παρατηρητήριο Οικονομικών και Κοινωνικών Εξελίξεων, Ινστιτούτο Εργασίας ΓΣΕΕ.

Gibson, D. H. (2010). «Ανάπτυξη της ελληνικής οικονομίας κατά τομέα την περίοδο 1995-2003», στο Οικονόμου, Γ., Σαμπεθάι, Ι. και Συμιγιάννης, Γ. (επιμ.), *Ισοζύγιο Τρεχουσών Συναλλαγών της Ελλάδος: Αιτίες Ανισορροπιών και Προτάσεις Πολιτικής*, Τράπεζα της Ελλάδος.

ΙΝΕ ΓΣΕΕ (2013). *Η Ελληνική Οικονομία και η Απασχόληση - Ετήσια Έκθεση 2013*, Αθήνα: ΙΝΕ ΓΣΕΕ.

ΙΝΕ ΓΣΕΕ (2014). *Η Ελληνική Οικονομία και η Απασχόληση - Ετήσια Έκθεση 2014*, Αθήνα: ΙΝΕ ΓΣΕΕ.

ΙΝΕ ΓΣΕΕ (2015). *Η Ελληνική Οικονομία και η Απασχόληση - Ετήσια Έκθεση 2015*, Αθήνα: ΙΝΕ ΓΣΕΕ.

Μαριόλης, Θ. (2011). *Ελλάδα, Ευρωπαϊκή Ένωση και Οικονομική Κρίση*, Αθήνα: Matura.

Ρομπόλη-Μπελεγρή, Α., Μαρκάκη, Μ. και Μιχαηλίδης, Π. (2010). *Διακλαδικές Σχέσεις στην Ελληνική Οικονομία: Παραγωγή, Απασχόληση, Μισθοί και Επαγγέλματα*, Ινστιτούτο Εργασίας ΓΣΕΕ, Μελέτες/28.

Τσαλίκη, Π. και Τσουλφίδης, Λ. (2015). *Δοκίμια Πολιτικής Οικονομίας*, Θεσσαλονίκη: Τζιόλα.

Παράρτημα

Πίνακας Π-1: Η κλαδική ταξινόμηση της οικονομικής δραστηριότητας

α.α.	Κλάδος	α.α.	Κλάδος
1	Φυτική και ζωική παραγωγή, θήρα και συναφείς δραστηριότητες	17	Παραγωγή ηλεκτρονικών υπολογιστών, ηλεκτρονικών και οπτικών προϊόντων
2	Δασοκομία και υλοτομία	18	Παραγωγή ηλεκτρολογικού εξοπλισμού
3	Αλιεία και υδατοκαλλιέργεια	19	Παραγωγή μηχανημάτων και ειδών εξοπλισμού π.δ.κ.α.
4	Ορυχεία και Λατομεία	20	Παραγωγή μηχανοκίνητων οχημάτων, ρυμουλκούμενων και ημιρυμουλκούμενων οχημάτων και λοιπού εξοπλισμού μεταφορών
5	Παραγωγή τροφίμων, ποτών και ειδών καπνού	21	Παραγωγή επίπλων και άλλες μεταποιητικές δραστηριότητες
6	Παραγωγή κλωστοϋφαντουργικών υλικών και ειδών ένδυσης και γούνας	22	Επισκευή και εγκατάσταση μηχανημάτων και εξοπλισμού
7	Παραγωγή ξύλου και κατασκευή προϊόντων από ξύλο και φελλό, εκτός από έπιπλα, κατασκευή ειδών καλαθοποιίας και σπαρτοπλεκτικής	23	Παροχή ηλεκτρικού ρεύματος, φυσικού αερίου, ατμού και κλιματισμού
8	Χαρτοποιία και κατασκευή χάρτινων προϊόντων	24	Συλλογή, επεξεργασία και παροχή νερού
9	Εκτυπώσεις και αναπαραγωγή προεγγεγραμμένων μέσων	25	Επεξεργασία λυμάτων, συλλογή, επεξεργασία και διάθεση αποβλήτων-ανάκτηση υλικών. Δραστηριότητες εξυγίανσης.
10	Παραγωγή οπτάνθρακα και προϊόντων διύλισης πετρελαίου	26	Κατασκευές
11	Παραγωγή χημικών ουσιών και προϊόντων	27	Χονδρικό και λιανικό εμπόριο και επισκευή μηχανοκίνητων οχημάτων και μοτοσυκλετών

α.α.	Κλάδος	α.α.	Κλάδος
12	Παραγωγή βασικών φαρμακευτικών προϊόντων και φαρμακευτικών σκευασμάτων	28	Χονδρικό εμπόριο, εκτός από το εμπόριο μηχανοκίνητων οχημάτων και μοτοσυκλετών
13	Παραγωγή προϊόντων από ελαστικό (καουτσούκ) και πλαστικές ύλες	29	Λιανικό εμπόριο, εκτός από το εμπόριο μηχανοκίνητων οχημάτων και μοτοσυκλετών
14	Παραγωγή άλλων μη μεταλλικών ορυκτών προϊόντων	30	Χερσαίες μεταφορές και μεταφορές μέσω αγωγών
15	Παραγωγή βασικών μετάλλων	31	Πλωτές μεταφορές
16	Παραγωγή μεταλλικών προϊόντων, με εξαίρεση τα μηχανήματα και τα είδη εξοπλισμού	32	Αεροπορικές μεταφορές
33	Αποθήκευση και υποστηρικτικές προς τη μεταφορά δραστηριότητες	47	Δραστηριότητες υπηρεσιών παροχής καταλύματος και υπηρεσιών εστίασης
34	Ταχυδρομικές και ταχυμεταφορικές δραστηριότητες	48	Εκδοτικές δραστηριότητες
35	Παραγωγή κινηματογραφικών ταινιών, βίντεο και τηλεοπτικών προγραμμάτων, ηχογραφήσεις και μουσικές εκδόσεις	49	Δραστηριότητες απασχόλησης
36	Τηλεπικοινωνίες	50	Δραστηριότητες ταξιδιωτικών πρακτορείων, γραφείων οργανωμένων ταξιδιών και υπηρεσιών κρατήσεων και συναφείς δραστηριότητες
37	Δραστηριότητες προγραμματισμού ηλεκτρονικών υπολογιστών, παροχής συμβουλών και συναφείς δραστηριότητες	51	Δραστηριότητες παροχής προστασίας και έρευνας, παροχής υπηρεσιών σε κτίρια και εξωτερικούς χώρους, διοικητικές δραστηριότητες γραφείου
38	Δραστηριότητες χρηματοπιστωτικών υπηρεσιών, με εξαίρεση τις ασφαλιστικές δραστηριότητες και τα συνταξιοδοτικά ταμεία	52	Εκπαίδευση
39	Ασφαλιστικά, αντασφαλιστικά και συνταξιοδοτικά ταμεία, εκτός από την υποχρεωτική κοινωνική ασφάλιση	53	Δραστηριότητες ανθρώπινης υγείας
40	Δραστηριότητες συναφείς προς τις χρηματοπιστωτικές υπηρεσίες και τις ασφαλιστικές δραστηριότητες	54	Δραστηριότητες βοήθειας με παροχή καταλύματος

α.α.	Κλάδος	α.α.	Κλάδος
41	Νομικές και λογιστικές δραστηριότητες- δραστηριότητες παροχής συμβουλών διαχείρισης	55	Δημιουργικές δραστηριότητες, τέχνες και διασκέδαση, βιβλιοθήκες και μουσεία, τζόγος
42	Αρχιτεκτονικές δραστηριότητες και δραστηριότητες μηχανικών, τεχνικές δοκιμές και αναλύσεις	56	Αθλητικές δραστηριότητες και δραστηριότητες διασκέδασης και ψυχαγωγίας
43	Επιστημονική έρευνα και ανάπτυξη	57	Δραστηριότητες οργανώσεων
44	Διαφήμιση και έρευνα αγοράς	58	Επισκευή ηλεκτρονικών υπολογιστών και ειδών ατομικής ή οικιακής χρήσης
45	Άλλες επαγγελματικές, επιστημονικές και τεχνικές δραστηριότητες, κτηνιατρικές δραστηριότητες	59	Άλλες δραστηριότητες παροχής προσωπικών υπηρεσιών
46	Δραστηριότητες ενοικίασης και εκμίσθωσης	60	Δραστηριότητες νοικοκυριών ως εργοδοτών οικιακού προσωπικού

Πίνακας Π-2: Η παραγωγικότητα στην Ελλάδα και στις χώρες-μέλη της ΟΝΕ, 1995-2012

Έτος	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003
ΟΝΕ	29,13	30,07	31,59	31,71	32,11	33,25	34,48	35,34	37,49
Ελλάδα	49,45	49,58	50,06	50,29	50,66	51,02	51,49	51,27	50,88
Λόγος	58,92%	60,65%	63,10%	63,05%	63,38%	65,17%	66,97%	68,93%	73,69%
Έτος	**2004**	**2005**	**2006**	**2007**	**2008**	**2009**	**2010**	**2011**	**2012**
ΟΝΕ	38,82	38,63	40,13	40,30	38,91	36,98	33,80	32,47	32,68
Ελλάδα	51,47	51,61	52,33	53,00	52,82	50,57	52,03	52,84	52,63
Λόγος	75,42%	74,85%	76,69%	76,03%	73,67%	73,12%	64,95%	61,45%	62,09%

Πίνακας Π-3: Κλάδοι με το υψηλότερο και χαμηλότερο περιθώριο κέρδους σε σχέση με τις χώρες-μέλη της ΟΝΕ

α) Υψηλότερο περιθώριο κέρδους

α.α.	Κλάδος	Τιμή	Κλάδος	Τιμή
1	Πλωτές μεταφορές	1,449	Πλωτές μεταφορές	1,470
2	Παραγωγή ηλεκτρονικών υπολογιστών, ηλεκτρονικών και οπτικών προϊόντων	1,381	Αλιεία και υδατοκαλλιέργεια	1,448
3	Επιστημονική έρευνα και ανάπτυξη	1,364	Παραγωγή ηλεκτρονικών υπολογιστών, ηλεκτρονικών και οπτικών προϊόντων	1,162
4	Εκτυπώσεις και αναπαραγωγή προεγγεγραμμένων μέσων	1,263	Αεροπορικές μεταφορές	1,158
5	Δραστηριότητες χρηματοπιστωτικών υπηρεσιών, με εξαίρεση τις ασφαλιστικές δραστηριότητες και τα συνταξιοδοτικά ταμεία	1,197	Παραγωγή ηλεκτρολογικού εξοπλισμού	1,133
6	Φυτική και ζωική παραγωγή, θήρα και συναφείς δραστηριότητες	1,146	Εκτυπώσεις και αναπαραγωγή προεγγεγραμμένων μέσων	1,118
7	Παραγωγή μηχανοκίνητων οχημάτων, ρυμουλκούμενων και ημιρυμουλκούμενων οχημάτων και λοιπού εξοπλισμού μεταφορών	1,139	Δραστηριότητες χρηματοπιστωτικών υπηρεσιών, με εξαίρεση τις ασφαλιστικές δραστηριότητες και τα συνταξιοδοτικά ταμεία	1,111
8	Αεροπορικές μεταφορές	1,113	Ασφαλιστικά, αντασφαλιστικά και συνταξιοδοτικά ταμεία, εκτός από την υποχρεωτική κοινωνική ασφάλιση	1,075
9	Δασοκομία και υλοτομία	1,108	Παραγωγή βασικών μετάλλων	1,073
10	Εκδοτικές δραστηριότητες	1,102	Παραγωγή μηχανοκίνητων οχημάτων, ρυμουλκούμενων και ημιρυμουλκούμενων οχημάτων και λοιπού εξοπλισμού μεταφορών	1,065

β) Χαμηλότερο περιθώριο κέρδους

α.α.	Κλάδος	Τιμή	Κλάδος	Τιμή
1	Δραστηριότητες συναφείς προς τις χρηματοπιστωτικές υπηρεσίες και τις ασφαλιστικές δραστηριότητες	0,785	Ορυχεία και Λατομεία	0,693
2	Παραγωγή επίπλων και άλλες μεταποιητικές δραστηριότητες	0,848	Φυτική και ζωική παραγωγή, θήρα και συναφείς δραστηριότητες	0,812
3	Ορυχεία και Λατομεία	0,848	Επιστημονική έρευνα και ανάπτυξη	0,832
4	Παραγωγή κλωστοϋφαντουργικών υλικών και ειδών ένδυσης και γούνας	0,893	Δασοκομία και υλοτομία	0,842
5	Παραγωγή ξύλου και κατασκευή προϊόντων από ξύλο και φελλό, εκτός από έπιπλα, κατασκευή ειδών καλαθοποιίας και σπαρτοπλεκτικής	0,908	Παραγωγή βασικών φαρμακευτικών προϊόντων και φαρμακευτικών σκευασμάτων	0,852
6	Παραγωγή βασικών φαρμακευτικών προϊόντων και φαρμακευτικών σκευασμάτων	0,955	Παραγωγή ξύλου και κατασκευή προϊόντων από ξύλο και φελλό, εκτός από έπιπλα, κατασκευή ειδών καλαθοποιίας και σπαρτοπλεκτικής	0,908
7	Παραγωγή προϊόντων από ελαστικό (καουτσούκ) και πλαστικές ύλες	0,963	Παραγωγή επίπλων και άλλες μεταποιητικές δραστηριότητες	0,910
8	Παραγωγή μεταλλικών προϊόντων, με εξαίρεση τα μηχανήματα και τα είδη εξοπλισμού	0,979	Παραγωγή κλωστοϋφαντουργικών υλικών και ειδών ένδυσης και γούνας	0,950
9	Αλιεία και υδατοκαλλιέργεια	1,008	Δραστηριότητες προγραμματισμού ηλεκτρονικών υπολογιστών, παροχής συμβουλών και συναφείς δραστηριότητες	0,964
10	Χαρτοποιία και κατασκευή χάρτινων προϊόντων	1,010	Χαρτοποιία και κατασκευή χάρτινων προϊόντων	0,968

ISBN: 978-960-9571-76-0